

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ**
UNIVERSITY OF PATRAS

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ :

**« ΤΟ ΠΕΙΡΑΜΑ ΤΟΥ STANFORD ...ΜΙΑ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ
ΨΥΧΟΣΥΝΘΕΣΗΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ
ΕΞΟΥΣΙΑ»**

ΟΝ.ΜΟ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ : ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΣΤΟΥΛΑ

ΟΝ.ΜΟ ΦΟΙΤΗΤΗ : ΔΕΣΥΛΛΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ : ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΑ

ΠΥΡΓΟΣ, 2019

*... Η εξουσία δεν παραχωρεί τίποτα χωρίς διεκδίκηση Τα όρια των τυράννων
προσδιορίζονται από την καρτερία αυτών που καταπιέζουν ...*

Φρέντερικ Ντάγκλας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	v
ABSTRACT	vi
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ	3
1.1. Η ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΩΣ ΣΥΣΤΑΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.	3
1.2. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ	5
1.3. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΕΠΙΔΙΩΚΟΜΕΝΩΝ ΣΚΟΠΩΝ.	7
1.3.1. Ο ΕΚΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΩΣ ΜΕΣΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ.	8
1.3.2. ΤΟ ΙΣΛΑΜ ΚΥΡΙΟ ΟΠΛΟ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ.	9
1.3.3. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΙΣΜΟΥ – ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ 4 ^{ΗΣ} ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.	11
1.3.4. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΣΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ - (ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ).	11
1.3.5. ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΣ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΝΕΟΘΩΜΑΝΙΣΜΟΥ.	13
1.3.6. ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΣ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ: Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΒΑΣΙΚΗ ΠΤΥΧΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΩΝ ΚΙΝΗΜΑΤΩΝ.	14
1.3.7. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	19
2.1. Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.	19
2.2. Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.	21
2.3. Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	23
2.4. ΜΟΡΦΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.	25
2.5. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	27
2.6. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	29
2.7. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ	30
2.8. Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ.	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο : Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΓΕΝΝΗΜΑ.	35
3.1. ΜΟΡΦΕΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΤΑ WEBER.	39
3.2. ΤΥΠΟΙ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΦΟΥΚΩ.	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο : ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ & ΕΞΟΥΣΙΑ.	46
4.1. ΜΙΧΑΗΛ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ: Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΔΙΑΦΘΕΙΡΕΙ ΤΟΥΣ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥΣ.	46
4.2. ΈΡΙΧ ΦΡΟΜ : Η ΑΣΚΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΕΞΑΡΤΑΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ “ΕΧΕΙ” ΚΑΙ ΤΟΥ “ΕΙΝΑΙ”.	46
4.3. ΤΖΩΡΤΖ ΟΡΓΟΥΕΛ – 1984: Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΜΕΣΟ ... ΕΙΝΑΙ Ο “ΣΚΟΠΟΣ”. 47	47

4.4. ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ: Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΘΡΕΠΤΗΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ.	48
4.5. THOMAS HOBBS: Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΩΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗΣ.	49
4.6. ΣΤΑΝΛΕΥ ΜΙΑΓΚΡΑΜ: Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΧΥΟΣ.	50
4.7. “Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΔΕΝ ΚΑΝΕΙ ΤΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ ΚΑΚΟΥΣ, ΑΠΛΑ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΕΙ ΤΗΝ ΑΛΗΘΙΝΗ ΦΥΣΗ ΤΟΥΣ”.	52
4.8. “ΤΟ ΑΡΧΕΙΝ ΗΔΙΣΤΟΝ” (ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ)	53
4.9. Η ΕΞΟΥΣΙΑ, ΚΑΘΡΕΠΤΗΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ.	54
4.10. Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΜΠΗΧΕΒΙΟΡΙΣΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΕΣΗ ΑΤΟΜΟΥ– ΕΞΟΥΣΙΑΣ.	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5° : Η ΣΧΕΣΗ ΑΤΟΜΟΥ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΔΙΑΤΥΠΩΣΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΕΔΙΩΝ.	56
5.1. ΖΑΝ ΖΑΚ ΡΟΥΣΣΩ: Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ.	58
5.2. ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΝΤΥΡΚΑΙΜ: Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΞΑΝΑΓΚΑΣΜΟΣ	60
5.3. PHILLIP ZIMPARDO: Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΑΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΚΑΙ Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΑΤΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΗ.	61
5.4. ΧΕΡΜΠΕΡΤ ΣΠΕΝΣΕΡ: Η ΑΤΟΜΟΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.	63
5.5. ΓΚΕΟΡΚ ΖΙΜΕΛ: ΜΙΑ ΕΝΔΙΑΜΕΣΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.	65
5.6. GABRIEL TARDE	66
5.7. ΧΑΝΑ ΑΡΕΝΤ: Η ΚΟΙΝΟΤΟΠΙΑ ΤΟΥ ΚΑΚΟΥ.	67
5.8. ΦΡΟΫΝΤ : Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΠΗΓΗ ΔΥΣΤΥΧΙΑΣ.	70
5.9. ΠΙΠΙΡΙΜ ΣΟΡΟΚΙΝ: Ο ΑΚΑΤΑΛΥΤΟΣ ΔΕΣΜΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ.	72
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6° : ΤΟ ΠΕΙΡΑΜΑ ΤΟΥ ΣΤΑΝΦΟΡΝΤ 75	75
6.1. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΥ ΩΣ ΜΕΣΟΥ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.	77
6.2. Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΜΑΤΟΣ ΣΕ ΤΑΙΝΙΑ.	79
6.3. Η ΑΣΚΗΣΗ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΩΝ ΔΕΣΜΟΦΥΛΑΚΩΝ.	80
6.4. Η ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΑΖΟΜΕΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΙΣΗΣ ΤΟΥΣ. 80	80
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ 82	82
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 85	85

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα ζητήματα της εξουσίας και των εξουσιαστικών φαινομένων αποτέλεσαν διαχρονικά μείζονα υπό διερεύνηση θέματα στο πεδίο των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών. Το γεγονός αυτό οφείλεται, εν πολλοίς, τόσο στον έντονο προβληματισμό για τα αποτελέσματα που επιφέρει η εξουσία στην ανθρώπινη ψυχοσύνθεση όσο και στη δυνατότητα να καθορίζει συγκεκριμένα σχήματα σκέψης και δράσης στο κοινωνικό πεδίο. Επιπλέον, η πρωτοφανής ωμότητα και βαναυσότητα που επέφερε η άνοδος των Ναζί στον εξουσιαστικό θώκο της Γερμανίας, υπό την ανοχή και τη στήριξη ενός ολόκληρου λαού, έφερε πειστικά στο προσκήνιο την ανάγκη επανεξέτασης της σχέσης ατόμου και εξουσίας, όπως και το ζήτημα των ηθικών διαστάσεων της τελευταίας. Έτσι, ως αποτέλεσμα των προαναφερθέντων τάσεων, διεξήχθησαν πλήθος πειραματικών ερευνών με σκοπό την αποκρυπτογράφηση όλων εκείνων των παραμέτρων που οδηγούν στην αλλοτρίωση της προσωπικότητας του ατόμου, καθιστώντας το, παράλληλα, παθητικό αποδέκτη στα κελεύσματα της εκάστοτε αρχής. Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στο να αναδείξει όλες εκείνες τις πτυχές που διέπουν τη σχέση εξουσίας και ατόμου, μέσα απ' την ανάλυση μιας αμφιλεγόμενης ερευνητικής διαδικασίας, γνωστή στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας ως το «Πείραμα φυλάκισης του Stanford». Αξίζει να σημειωθεί ότι το εν λόγω πείραμα προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις στην εν γένει επιστημονική κοινότητα. Ωστόσο, έθεσε εκ νέου σημαντικά ερωτήματα για μια περαιτέρω εις βάθος διερεύνηση των μεταβλητών που διακρίνουν τις εξουσιαστικές πρακτικές.

Λέξεις κλειδιά: Ατομο - εξουσία - κοινωνικές επιστήμες - πείραμα του Stanford

ABSTRACT

The issues of power and power phenomena have been major issues for investigation in the field of social and political sciences over time. This is due, largely, to the intense reflection on the effects of power on the human psyche and the ability to define specific patterns of thinking and acting in the social field. In addition, the unprecedented brutality and vulgarity brought about by the rise of the Nazis in Germany's ruling clique, under the auspices and support of a whole crowd, has put the need to rethink the relationship of individual and power, as well as the issue of its moral dimensions. Thus, as a result of the forementioned trends, a number of experimental research have been carried out aiming at deciphering all those parameters that lead to the alienation of the personality of the individual, while making him a passive recipient of the authority's orders. In this context, the present study aims to highlight all those aspects of the relationship between power and person, through the analysis of a controversial research process known in the field of social psychology as the "Stanford Prison Experiment". It is worth noting that this experiment has caused a variety of reactions in the scientific community in general. However, it again raised important questions for a further in-depth investigation of the variables that distinguish power practices.

Keywords: Man - Power - Social Sciences - Stanford Experiment

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η έννοια της εξουσίας αποτέλεσε διαχρονικά ένα από τα σημαντικότερα πεδία σπουδής της πολιτικής και κοινωνικής θεωρίας. Ο λόγος έγκειται κυρίως στο γεγονός ότι το εξουσιαστικό φαινόμενο αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής συμβίωσης, καθορίζοντας τις κατευθυντήριες γραμμές και τα πρότυπα, με τα οποία συγκροτείται το πεδίο της κοινωνικής πραγματικότητας. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα θεμελιακό στοιχείο, στο οποίο ερείδεται η κοινωνική ζωή και το οποίο συνιστά το ρυθμιστή του κοινωνικού λέγειν και πράττειν. Υπό το πρίσμα αυτό, καθίσταται σαφές ότι τα εξουσιαστικά φαινόμενα δεν είναι αυθύπαρκτα φυσικά φαινόμενα, αλλά υφίστανται αποκλειστικά και μόνο σαν αποτέλεσμα της ανάγκης του ατόμου να συνυπάρξει με τους γύρω του. Συνιστούν κοντολογίς κοινωνικά κατασκευάσματα, στα οποία αντικατοπτρίζονται δύο βασικές παράμετροι: α) η επιθυμία του ατόμου να συγκροτήσει κοινωνικές οντότητες και β) η αναγκαιότητα δόμησης κοινωνικών συνόλων με ερείσματα που θα εξασφαλίζουν την τάξη και τη σταθερότητα του κοινωνικού γίνεσθαι. Εκφράζουν, δηλαδή, μια αδήριτη ανάγκη που σκοπό έχει να υπερκεραστούν τυχόν επιδιώξεις του ατόμου που διασαλεύουν την κοινωνική ύπαρξη και τη θέτουν σε κίνδυνο και εναρμονίζοντάς το σε κανονιστικά πλαίσια που συντηρούν και διαιωνίζουν την κοινωνική ζωή. Φυσικά, όλη αυτή η διαδικασία δεν διεξάγεται εν κενώ, αλλά θεμελιώνεται μέσω κατάλληλων εξουσιαστικών μηχανισμών που ενέχουν το στοιχείο του εξαναγκασμού και της επιβολής πάνω στο άτομο. Έτσι, μεταξύ εξουσίας και ατόμου αναδύεται μια σχέση, βασική συνιστώσα της οποίας αποτελεί η δύναμη και η οποία καλύπτει όλο το φάσμα παραγωγής του κοινωνικού λέγειν και πράττειν. Άλλωστε, το γεγονός αυτό, μαρτυρείται και από την εννοιολόγηση που προσλαμβάνεται συχνά σε αρκετές γλώσσες, κατά τις οποίες ο όρος εξουσία καλύπτεται ή συμπίπτει με όρους που γειτνιάζουν με τον όρο δύναμη. Κατ' ακολουθίαν των ανωτέρω, σημείο εκκίνησης της κοινωνικής πραγματικότητας δεν αποτελεί η ελεύθερη δράση του ατόμου, αλλά η λογική της ισχύος, η οποία επιβάλλεται πάνω στα υποκείμενα μέσω συγκεκριμένων κανονιστικών πλαισίων και εξυπηρετούν έμμεσα ή άμεσα την εξουσιαστική υπόσταση. Στο πλαίσιο αυτό, το παρόν πόνημα διαλαμβάνει το ζήτημα της σχέσης εξουσίας και υποκειμένου, καθώς και των συνεπειών που αυτή επιφέρει πάνω στην ιδιοσυγκρασία του ατόμου. Αξίζει να σημειωθεί, ότι αφορμή για την παρούσα έρευνα αποτέλεσε μια παρελθούσα πειραματική διαδικασία γνωστή ως το «Πείραμα της Φυλάκισης» ή αλλιώς «Το Πείραμα του Stanford». Πρόκειται για ένα αμφιλεγόμενο πείραμα, το οποίο διεξήχθη στις αρχές της δεκαετίας του 70 από το διάσημο καθηγητή ψυχολογίας Phillip Zimbardo, με σκοπό να καταδείξει τη δραστική επιρροή των εξουσιαστικών μηχανισμών στην προσωπικότητα του ατόμου. Το συγκεκριμένο πείραμα προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις σε όλο το εύρος της επιστημονικής κοινότητας, τόσο για τα συμπεράσματα που συνήχθησαν μετά το πέρας αυτού όσο και για ζητήματα που άπτονταν ηθικής και δεοντολογίας. Εντούτοις, παρόλη την ένταση και την δριμεία κριτική που εδέχθη, αποτέλεσε αφετηρία περαιτέρω έρευνας και συνάμα στοχασμού, όχι μόνο για το πλήθος των κοινωνικών επιστημών, αλλά και για το πεδίο της 7^{ης} τέχνης, στην οποία και μετεφέρθη. Χαρακτηριστικό μάλιστα παράδειγμα του εν λόγω ισχυρισμού, συνιστά η ταινία του περιώνυμου Γερμανού σκηνοθέτη Όλιβερ Χιρσμπίγκελ «Το πείραμα», το οποίο και θα αποτελέσει αντικείμενο μελέτης ως προς τα μηνύματα που περνάει μέσα από το πεδίο της πολιτιστικής βιομηχανίας. Για τον λόγο αυτό, η παρούσα μελέτη εκπονήθηκε χρησιμοποιώντας ερευνητικά στοιχεία και δεδομένα που αποκομίστηκαν δια μέσου της βιβλιογραφικής έρευνας. Στο πλαίσιο αυτό η δομή της εργασίας περιλαμβάνει έξι (6) κεφάλαια, εκ των οποίων θα επιχειρηθεί η άντληση συμπερασμάτων για τους παράγοντες και τις παραμέτρους που διέπουν τη συνθήκη εξουσίας - ατόμου. Αρχικά, στο πρώτο κεφάλαιο θα γίνει εκτενής αναφορά της σημασίας του πολιτισμού στο κοινωνικό γίνεσθαι, καθώς και του ρόλου που διαδραμάτισε στο ρου της ιστορίας σαν βασικό εργαλείο επίτευξης στρατηγικών επιδιώξεων. Στη συνέχεια, στο δεύτερο

κεφάλαιο, θα επιχειρηθεί μια κριτική αποτίμηση του φαινομένου της επικοινωνίας ως βασική πτυχή του κοινωνικού αλλά και πολιτισμικού πεδίου. Εδώ, θα αναλυθούν οι βασικές μορφές που δύναται να προσλάβει η επικοινωνιακή διαδικασία, καθώς και η σημασία της πολιτιστικής επικοινωνίας ως διακριτή μορφή του επικοινωνιακού φαινομένου. Στο τρίτο κεφάλαιο, θα αναλυθεί η εξουσία ως βασική έκφανση της κοινωνικής ζωής. Εν προκειμένω, θα αναφερθούμε εκτενώς στις μορφές που προσέλαβε το φαινόμενο ανάλογα με την εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών μέσα από τις ιστορικές αναλύσεις δύο σπουδαίων στοχαστών και κοινωνιολόγων του Max Weber και του Michel Foucault. Στη συνέχεια, το τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται στην προσπάθεια διαφόρων κοινωνιολογικών προσεγγίσεων να ερμηνεύσουν το πεδίο της εξουσίας, σε συνάρτηση με τον πρωταγωνιστικό ρόλο που διαδραματίζουν σε αυτήν τα άτομα. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, θα επικεντρωθούμε σε ένα πλήθος ετερόκλητων θεωρητικών με μοναδικό συνεκτικό στοιχείο την προσπάθεια ερμηνείας της εξουσίας. Έπειτα, στο πέμπτο κεφάλαιο, θα εξεταστεί ενδελεχώς η δυναμική που αναπτύσσεται μεταξύ ατόμου και περιβάλλοντος, μέσα από το πρίσμα δύο γνωστών διαφορετικών τάσεων που ορθώθηκαν επί του επίμαχου ζητήματος. Εδώ, θα παρατεθούν οι απόψεις διάσημων θεωρητικών, οι οποίες αποτέλεσαν το απαύγασμα της κοινωνικής σκέψης καθ' όλη τη διάρκεια εξέλιξης της. Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο θα γίνει μια ιστορική αναφορά στον εν λόγω πείραμα, όπως και στις συνέπειες που αυτό ενέσκηψε στην προσωπικότητα των συμμετεχόντων. Επιπροσθέτως, στο ίδιο κεφάλαιο, θα γίνει ανάλυση της πολιτιστικής αναπαραγωγής του στην 7^η τέχνη, καθώς και των μηνυμάτων που αυτή σηματοδότησε ως μέσο πολιτιστικής επικοινωνίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ

Στόχος του συγκεκριμένου κεφαλαίου είναι η αποκρυπτογράφηση του πολιτισμού ως αναπόσπαστο στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης και εν γένει του κοινωνικού γίγνεσθαι καθώς και η λειτουργία του ως μέσο επιδιωκόμενων σκοπών.

1.1. Η ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΩΣ ΣΥΣΤΑΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.

Ένα απ' τα σημαντικότερα ζητήματα που επιδόθηκε με ζήλο η επιστημονική κοινότητα και διαδραμάτισε πεδίο αντιπαράθεσης αλλά και προβληματισμού, αποτέλεσε η προσέγγιση της ερμηνείας του πολιτισμού. Η αιτία του φαινομένου έγκειται στο ότι η ανάλυση μιας κοινωνίας και κατ' επέκταση των κοινωνικών φαινομένων διαφαίνεται μέσα από την μελέτη του πολιτισμικού της υποβάθρου. Η θεώρηση αυτή ενισχύεται απ' το αξίωμα ότι ο πολιτισμός αποτελεί εγγενές στοιχείο κάθε κοινωνίας, δημιουργώντας μια άρρηκτη σχέση τόσο μεταξύ του εκάστοτε κοινωνικού συνόλου και πολιτισμικού στοιχείου, όσο και μεταξύ των δρώντων που το απαρτίζουν. Η θέση αυτή μαρτυρείται και από τον καθηγητή κοινωνιολογίας του Cambridge Anthony Giddens, ο οποίος στην περιώνυμη έκδοση της Κοινωνιολογίας του, διατύπωσε το εξής: *“Δεν θα μπορούσε να υπάρξει πολιτισμός χωρίς κοινωνία. Αλλά κατ' αναλογία, δεν θα μπορούσε να υπάρξει και κοινωνία χωρίς πολιτισμό”* (Giddens, 1990:32). Την ίδια θέση φαίνεται να ασπάζεται και από την πλευρά της η Ντίνα Τάκαρη διατεινόμενη ότι: *“..οι πολιτισμοί επιβιώνουν με την αποδοχή και συμπαράσταση των κοινωνιών καθώς και οι κοινωνίες στηρίζουν την ύπαρξή τους στα πολιτιστικά τους επιτεύγματα. Η κοινωνία αποτελεί τη βάση της δημιουργίας του πολιτισμού. Κάθε κοινωνία όπως και κάθε κοινωνική ομάδα δημιουργεί το δικό της σύστημα αξιών και ιδεών, το δικό της πολιτισμό ... Γι' αυτό μπορούμε να πούμε ότι ο πολιτισμός και η κοινωνία είναι δύο πράγματα αλληλένδετα και δεν μπορεί να νοηθεί το ένα χωριστά από το άλλο...”* (Τάκαρη, 1983:149-150). Με βάση τα ανωτέρω, εύκολα μπορεί να συναχθεί ότι ο πολιτισμός δεν συνιστά ένα τυχαίο δημιούργημα εκ του “μη όντος”, το οποίο αναδύεται βάσει κληρονομούμενων καταβολών ή ιδιοτήτων, αλλά αποτελεί μία κοινωνική κατασκευή προερχόμενη από τα σπλάχνα της ίδιας της κοινωνίας. Η δημιουργία μιας κοινωνίας έγκειται σε σημαντικό βαθμό στην παρουσία συνεκτικών στοιχείων τα οποία ομαδοποιούν τα υποκείμενα σε ευρύτερα κοινωνικά σύνολα και προσδίδουν κλίμα συλλογικότητας μεταξύ των ατόμων. Η αίσθηση αυτή του “ανήκειν” επέρχεται μέσα από μια μακροχρόνια διαδικασία δόμησης δεσμών που αφορούν εν γένει την πολιτισμική ταυτότητα και χαρακτηρίζουν το σύνολο των υποκειμένων. *“Για να οριοθετήσουμε την έννοια της πολιτισμικής ταυτότητας, βασιζόμαστε σ' έναν ορισμένο αριθμό καθορισμένων κριτηρίων που θεωρούνται «αντικειμενικά», όπως η κοινή γλώσσα, η γενεαλογία, η γλώσσα, η κουλτούρα, η θρησκεία, οι δεσμοί μ' ένα τόπο.”* (Cuche, 2001:149) Συνεπώς, ο πολιτισμός και τα εν μέρει στοιχεία που τον συναποτελούν, εκλαμβάνονται κοινωνιολογικά ως παράγοντες δόμησης και λειτουργίας των ανθρώπινων κοινωνιών, άλλα και παράγοντες ενσωμάτωσης ή διαφοροποίησης των οντοτήτων. Τον παραπάνω συλλογισμό των στοιχείων του πολιτισμού, ως παράγοντα συλλογικότητας και ομαδοποίησης των ατόμων, φαίνεται να ασπάζεται ιστορικά ένας από τους μεγαλύτερους Έλληνες ιστοριογράφους της αρχαιότητας, ο Ηρόδοτος. Ο Ηρόδοτος, κατά τη διάρκεια των κρίσιμων προπαρασκευών στις πολεμικές συγκρούσεις με τις Περσικές Δυνάμεις, περιγράφει τις επιδιώξεις της Αθήνας και της Σπάρτης να ομοιοήσουν. Στον μνημειώδη διάλογο που μας παραθέτει, αποτυπώνεται η προσπάθεια των δύο αυτών πόλεων-κρατών, να υπερκεράσουν τους όποιους ανταγωνισμούς και ιδιοτελή συμφέροντα που τις χαρακτηρίζουν και να συνασπιστούν κάτω από τα κοινά πολιτισμικά στοιχεία.: *«αὐτίς δὲ τὸ Ἑλληνικόν, ἐὼν ὁμαιμόν τε καὶ ὁμόγλωσσον, καὶ θεῶν ἰδρύματά τε κοινὰ καὶ θυσίαι ἤθεά τε ὁμότροπα, τῶν προδότας γενέσθαι Ἀθηναίους οὐκ ἂν εὖ ἔχοι».* (Ανακτήθηκε στις 2/7/19 από [3](http://www.greek-</p></div><div data-bbox=)

language.gr). Στο παραπάνω εδάφιο, διαφαίνεται διαχρονικά με ποιον τρόπο ο πολιτισμός μπορεί διαδραματίζει συστατικό στοιχείο ενότητας και αλληλεπίδρασης τόσο μεταξύ των ατόμων όσο και συλλογικοτήτων στην επίτευξη μιας ευρύτερης ενότητας. Εντούτοις όμως, ο πολιτισμός και τα στοιχεία που τον συνοδεύουν, μπορεί να εξελιχθεί και σε ισχυρό παράγοντα διαφοροποίησης μεταξύ των συνόλων, δημιουργώντας φυγόκεντρες τάσεις διάσπασης και συγκρούσεων. Η ιστορία των ανθρωπίνων κοινωνιών βρήκε από παραδείγματα στα οποία ετερόκλητα κοινωνικά σύνολα ή οντότητες μωσαϊκά, οδηγήθηκαν αναπόδραστα σε μία κατάσταση σύγκρουσης και επιβολής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα προηγούμενων αιώνων αποτελεί η αναφορά μας στην Οθωμανική αυτοκρατορία, η οποία αποτελούσε μια πανσπερμία λαών και πολιτισμών. Όπως μας πραγματεύεται στα κείμενα του ο ιστορικός της συγκεκριμένης περιόδου Σπυρίδων Τρικούπης, στο βιβλίο του Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, *“...Οι κυρίαρχοι τούρκοι δεν κατάφεραν επί αιώνες να μπολιάσουν τους σκλάβους τους με κανένα στοιχείο της εθνικής ή της θρησκευτικής τους συνείδησης, με κανενός είδους πολιτισμό -πνευματικό, εμπορικό, βιομηχανικό-, και όταν η κατάκτηση δε συνοδεύεται από πολιτισμό, είναι καταδικασμένη σε διάλυση..”* (Τρικούπης, 1993:15-16). Στην παραπάνω θέση αποτυπώνεται πασιφανώς η σημασία του πολιτισμού ως στατικό στοιχείο διατήρησης της κοινωνικής συνοχής ανεξαρτήτως της σύνθεσης των οντοτήτων. Την ίδια θέση περί πολιτισμού ως σημαντικό στοιχείο διαφοροποίησης και μελλοντικών συγκρούσεων τείνει να εξαίρει ο φημισμένος πολιτικός επιστήμονας Σάμιουελ Φίλιπς Χάντιγκτον. Στο περιώνυμο έργο του *“Η Σύγκρουση των Πολιτισμών”* περιγράφει ένα νέο status quo που θα επέλθει μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου, στις διακρατικές σχέσεις των κρατών-εθνών. Σύμφωνα με την ανάλυση του, σε έναν έντονα διαφοροποιημένο κόσμο με πλήθος ετερόκλητων στοιχείων και συνισταμένων, το πεδίο σύγκρουσης και διενέξεων αναμένεται να μετακυλήσει από το πολιτικό πεδίο αντιπαράθεσης στο πεδίο του πολιτισμού. Όπως επισημαίνει ο ίδιος *“...Σε αυτόν τον καινούργιο κόσμο οι σημαντικότερες και πιο επικίνδυνες συγκρούσεις δεν θα είναι μεταξύ κοινωνικών τάξεων, πλουσίων και φτωχών, ή άλλων οικονομικών ομάδων που ορίζονται διαφορετικά, αλλά μεταξύ λαών που ανήκουν σε διαφορετικές πολιτιστικές οντότητες. Φυλετικοί πόλεμοι και εθνικές συγκρούσεις θα σημειωθούν στο εσωτερικό των πολιτισμών. Η βία, όμως, μεταξύ κρατών και ομάδων από διαφορετικούς πολιτισμούς έχει τη δυνατότητα να κλιμακωθεί, καθώς άλλα κράτη και ομάδες από αυτούς τους πολιτισμούς συγκεντρώνονται για να υποστηρίξουν τις «συγγενικές τους χώρες»..”* (Χάντιγκτον, 1999:24-25). Στο μεταψυχροπολεμικό κόσμο, σύμφωνα με την παραπάνω προσέγγιση, ο πολιτισμός ανάγεται ταυτόχρονα σε διαχωριστική και ενοποιητική δύναμη. Επιπλέον, ένας άλλος λόγος, που ανυψώνει την σημασία του φαινομένου, είναι ότι ο πολιτισμός σαν ορισμός απασχόλησε διαχρονικά πλήθος θεωρητικών και διανοουμένων καθώς συνέθεσε έναν από τους τέσσερις βασικούς πυλώνες, στους οποίους ερείδεται η διαδικασία εξέλιξης των λεγόμενων παραδοσιακών κοινωνιών, στη διαδρομή τους προς τη λεγόμενη εποχή της νεωτερικότητας. *“Οι πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαδικασίες ήταν οι «κινητήρες» της διαδικασίας δόμησης. Επέδρασαν και μεταμόρφωσαν τις παραδοσιακές κοινωνίες σε νεωτερικές. Μορφοποίησαν τη νεωτερική κοινωνία κατά τη διάρκεια μιας μακράς ιστορικής περιόδου.”* (Hall Stuart & Gieben Bram, 2003). Αξίζει να σημειωθεί ότι με τον όρο νεωτερικότητα, οι διάφοροι θεωρητικοί, αναφέρονται στη διαδικασία της ιστορικής μετάβασης και εξέλιξης των παραδοσιακών κοινωνιών από την εποχή του Διαφωτισμού έως τα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Η διαδικασία αυτή σηματοδοτούσε πλήθος τεκτονικών και ριζοσπαστικών αλλαγών σε κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και επιστημονικό επίπεδο και επηρέασε δραστικά τον τρόπο αντίληψης, συμπεριφοράς και δόμησης των μετέπειτα κοινωνιών. Οι αλλαγές αφορούσαν τη μετάβαση από μία παραδοσιακή κοινωνική κατάσταση και ένα παραδοσιακό πλαίσιο πεποιθήσεων, σε νέες μορφές κοινωνικής δόμησης και κοσμοθεωρίες σαφώς πιο σύγχρονες. Ως εκ τούτου, τα όποια επακόλουθα των πολιτισμικών φαινομένων αποκτούν πλέον έντονο ενδιαφέρον, με

αποτέλεσμα να προσεγγίζονται με έναν πιο διεπιστημονικό τρόπο. Η πραγματικότητα αυτή επηρέασε τους τρόπους έρευνας κοινωνιολόγων, φιλοσόφων, πολιτικών θεωρητικών και ιστορικών, διαμορφώνοντας ανάλογα τη μεθοδολογία και τη μελέτη του καθενός και σηματοδότησε πλήθος απόψεων και συμπερασμάτων, που άλλοτε παρουσιάζουν σημεία σύγκλισης και άλλοτε διακριτής απόκλισης. Παρόλ' αυτά, ανεξαρτήτως της σημαντικής διαφοροποίησης που επιτυγχάνεται στην απόδοση ερμηνείας των διαφόρων επιστημονικών θεωριών, καταδεικνύεται ακραιφνώς ο κοινός στόχος όλων των μορφών που έγκειται στην επιδίωξη να απαντηθούν ενδόμυχα ερωτήματα σχετικά με την προέλευση και τον προορισμό του νεωτερικού/σύγχρονου κόσμου. Έτσι, η αποκρυπτογράφηση της όψης του πολιτισμού και των στοιχείων του δεν επικεντρώνεται σε μια ομοιογενή συνεκτική πολιτισμική ανάλυση, αλλά σε ένα ευρύ φάσμα διαφοροποιημένων πολιτισμικών θεωριών, οι οποίες όμως έχουν ως κοινή αφετηρία την μελέτη των πρακτικών και των προϊόντων, άυλων και υλικών, που παράγουν και παράγονται από ατομικά και συλλογικά υποκείμενα. Ο πολιτισμός ως συστατικό στοιχείο κάθε κοινωνίας επιδέχεται ιδιαίτερης έλξης, σαν φυσικό επακόλουθο του διαστήματος που καταλαμβάνει σε όλο το φάσμα της κοινωνικής ύπαρξης. Ο ρόλος του διαχέεται και επηρεάζει καθολικά όλες τις πτυχές της ζωής των υποκειμένων, είτε σε ζητήματα που αφορούν τον τρόπο δράσης αυτών, τις διαπροσωπικές σχέσεις και τις συμπεριφορές, είτε σε ζητήματα που άπτονται στις τέχνες, την κατανάλωση, τις τεχνολογίες, την πολιτική και την επικοινωνία των ατόμων μέσα στο πεδίο του κοινωνικού γίνεσθαι. Συνεπώς η οποιαδήποτε διατύπωση των πολιτισμικών θεωριών επικεντρώνεται στην αποκρυπτογράφηση και ερμηνεία των εν λόγω διαδικασιών. Οι παράγοντες αυτοί αποτελούν συστηματικό πεδίο έρευνας και περιγράφουν τον τρόπο συνάρθρωσης και λειτουργίας των ατόμων στην κοινωνία. Όπως μας αναφέρει ο Norbert Elias στο διάσημο έργο του "Η διαδικασία του Πολιτισμού": "...το σχεδίασμα μιας θεωρίας του πολιτισμού, υπογραμμίζει ακόμη μια φορά αυτές τις συναρτήσεις μεταξύ των μεταβολών στη δόμηση της κοινωνίας και των μεταβολών στη δόμηση της συμπεριφοράς και της ψυχοσύνθεσης..." (Elias, 1997:18).

1.2. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Η έννοια του πολιτισμού ιστορικά εξελίχθηκε για τις διάφορες επιστήμες ένα "σημείο αμφιλεγόμενο", το οποίο επέφερε έναν κυκεώνα ορισμών και σχετικών θεωρητικών προτάσεων με διαφορετικές εννοιολογικές αποχρώσεις. Ακόμα και στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών δεν υπάρχει ένας γενικός ορισμός που να υιοθετείται καθολικά. Η πραγματικότητα αυτή επέφερε μια πολυσημία σχετικά με την έννοια που εδράζεται στο γεγονός της διάστασης των απόψεων για έναν κοινό ορισμό. Διαχρονικά, εντοπίζονται εννοιολογικές παρανοήσεις που έχουν αφετηρία, είτε την ετερότητα των επιστημονικών πεδίων, είτε τη σύγχυση και την αμφισημία μεταξύ των ορισμών πολιτισμού και κουλτούρας. Πολλοί συγγραφείς είχαν την τάση να εξισώσουν την κουλτούρα με τον πολιτισμό. Αλλά, παράλληλα με την ταυτόσημη έννοια των δύο όρων έδιναν έναν ορισμό για τον πολιτισμό ως μια μορφή κουλτούρας, ποιοτικά διαφορετικής από άλλες μορφές. Αξίζει να σημειωθεί ότι η απόδοση μιας εννοιολογικής αποσαφήνισης εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από την χρονική περίοδο, (τα διάφορα πολιτισμικά ρεύματα της εκάστοτε περιόδου) καθώς και τη γεωγραφική τοποθεσία. Η εκάστοτε εννοιολογική τοποθέτηση που λάμβανε χώρα, από λαό σε λαό, οδήγησε στην απουσία σύμπλευσης, όσον αφορά την απόδοση μιας ομοιογενούς υιοθέτησης εννοιολογικού προσδιορισμού. Όπως τονίζει ο γερμανός κοινωνιολόγος Norbert Elias στο βιβλίο του "Η διαδικασία του Πολιτισμού", η νοηματοδότηση του συγκεκριμένου όρου, είναι άμεσα συναρτώμενη με κοινωνικές και εθνικές παραμέτρους. Στο βιβλίο του αναφέρει χαρακτηριστικά: "Όμως «πολιτισμός» δεν σημαίνει το ίδιο πράγμα σε όλα τα έθνη της Δύσης. Υπάρχει πριν απ' όλα μια μεγάλη διαφορά μεταξύ της αγγλικής και γαλλικής χρήσης της λέξης [civilization, civilisation], από το ένα μέρος, και της γερμανικής [Zivilisation], από το άλλο." (Elias, 1997:26). Προς επίρρωση του παραπάνω ισχυρισμού κρίνεται άξιοι λόγου να

αναφερθεί η συστηματική προσπάθεια χαρτογράφησης του πεδίου, από διάφορους θεωρητικούς μεταγενέστερων ετών, η οποία είχε αποτέλεσμα την επίτευξη μιας ποικιλίας εννοιών. *“Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '50 οι A.L. Kroeber και C.Kluckhohn είχαν συγκεντρώσει 160 διαφορετικούς ορισμούς, του όρου πολιτισμός σε μια εργασία όπου υπάρχει η καλύτερη διαπραγμάτευση της έννοιας του πολιτισμού.”* (Καρατσινίδου, 2005:24) Η παραπάνω διαπίστωση συνεπικουρείται και απ’ το γεγονός, ότι η έννοια του πολιτισμού συνδέθηκε με πολυάριθμες δραστηριότητες και εκφάνσεις που αφορούν το κοινωνικό γίνεσθαι και παρήγαγε σαν αποτέλεσμα πλήθος διατυπώσεων. Το ευρύ πεδίο που καταλαμβάνει, οριοθετείται από ένα σύνθετο σύνολο κοινωνικών φαινομένων που δύναται να μεταβιβασθούν και να παρουσιάσουν κάποιο θρησκευτικό, ηθικό, αισθηματικό, τεχνικό ή επιστημονικό χαρακτήρα, κοινό στα μέλη μιας κοινωνίας ή ακόμα σε ένα ευρύτερο έθνος. Επιπρόσθετα, οι συγκεχυμένες αντιλήψεις που επικράτησαν, ταυτίζοντας τον πολιτισμό με την κουλτούρα, ως το ίδιο και το αυτό, (εννοιολογικά συνώνυμες) ήρθαν να επιδεινώσουν την ήδη τεταμένη κατάσταση του προβλήματος, καθώς οι κοινωνικές χρήσεις των όρων αυτών δεν συμπίπτουν απαραίτητα με τις επιστημονικές εννοιολογήσεις, παρ’ όλη την αλληλεπίδρασή τους. Το χάσμα αυτό ενισχύεται εγγενώς χάρη στην υπάρχουσα γενεαλογία των όρων, που από κοινωνικής και επιστημονικής πλευράς, αναδεικνύει υπέρ το δέον το πολυδιάστατο της φύσης του προβλήματος. Ωστόσο, η έμμονη και η συστηματική προσπάθεια πολλών θεωρητικών για αποσαφήνιση της έννοιας, οδήγησε σε σημαντικές σχηματικές τάσεις, για την επίτευξη αρτιότερης προσέγγισης του πολιτισμού. Η κατάσταση αυτή οδήγησε πολλούς κλασικούς να κατηγοριοποιήσουν τον όγκο των ερμηνειών σε τρεις βασικές κατηγορίες. Όπως μας περιγράφεται από τον Άγγλο θεωρητικό του πολιτισμού Raymond Williams στο βιβλίο του *“The Long Revolution”*: *“Υπάρχουν τρεις γενικές κατηγορίες στον ορισμό του πολιτισμού. Υπάρχει πρώτα, η “εξιδανικευτική” («ideal»), στην οποία πολιτισμός είναι ένα στάδιο ή μια διαδικασία τελειοποίησης με κριτήριο απόλυτες ή καθολικές αξίες.....Υπάρχει, δεύτερον, η “περιγραφική” («documentary) στην οποία πολιτισμός είναι το σώμα των διανοητικών και φαντασιακών έργων (imaginative) όπου αποτυπώνονται ποικιλοτρόπως και λεπτομερώς η ανθρώπινη σκέψη.... Υπάρχει, τέλος, “κοινωνικός” (social) ορισμός του πολιτισμού στον οποίο πολιτισμός είναι ένας συγκεκριμένος τρόπος ζωής που εκφράζει συγκεκριμένα νοήματα και αξίες όχι μόνο με την τέχνη και τη μάθηση αλλά επίσης με τους θεσμούς και την καθημερινή συμπεριφορά.”*(Καρατσινίδου,2005:30-31). Λαμβάνοντας υπόψη τους παραπάνω συσχετισμούς που καθιερώνονται για τον πολιτισμό ως διαδικασία, θεωρείται φυσικό επακόλουθο ο εννοιολογικός προσδιορισμός του, να περικλείει όλες τις προαναφερθέντες πρακτικές και νοήματα σε μια γενική διατύπωση του όρου. Σε μια ακροθιγή έρευνα στη σχετική βιβλιογραφία πάνω την έννοια του λήμματος “πολιτισμός” αποδίδονται οι εξής συνήθεις ορισμοί: 1) *“Πολιτισμός: ο βαθμός ανάπτυξης των υλικών και πνευματικών συνθηκών της κοινωνικής ζωής του ανθρώπου”* (ΦΥΤΡΑΚΗ, 2009:982). 2) *“Το σύνολο των υλικών και πνευματικών φαινομένων που χαρακτηρίζουν μια κοινωνική ομάδα ή ένα έθνος, σε αντίθεση με μια άλλη κοινωνική ομάδα ή έθνος. 3)στα πλαίσια μιας κοινωνικής ομάδας, το σύνολο των διακριτικών χαρακτηριστικών της συμπεριφοράς κάποιου (σημειωτική γλώσσα, ρούχα, χειρονομίες κ.λ.π) τα οποία τον διαφοροποιούν από κάποιον που ανήκει σ’ ένα άλλο κοινωνικό στρώμα.”* (Μπριτάνικα Π. Λ., 1992:91) Ο Άλφρεντ Βέμπερ, απ’ την πλευρά του, τοποθετεί τον πολιτισμό (Zivilisation) βάσει υλικών επιτευγμάτων, σε αντιδιαστολή με την κουλτούρα (Kultur) που την προσεγγίζει ως πνευματική διάσταση του πολιτισμού, τουτέστιν τον μη υλικό πολιτισμό. (Τσαούσης,1984:165). Ο Σορόκιν υποστηρίζει ότι πολιτισμός είναι το άθροισμα όλων όσων δημιουργούνται ή τροποποιούνται με τη συνειδητή ή ασυνειδητή δράση δύο ή πλείστων ατόμων που διαντιδρούν μεταξύ τους ή που το ένα επηρεάζει τη συμπεριφορά του άλλου, ενώ ο Κόντ τον μνημονεύει ως το πλήθος των επιτευγμάτων του νου των ανθρώπων που αναπτύσσουν αμοιβαίες σχέσεις. (Τάκαρη,1983:155) Σε κάθε περίπτωση εννοιολογικής επιλογής και ανεξαρτήτως ορισμού,

δύναται να ειπωθεί ότι το πλήθος των νοηματικών τοποθετήσεων, είναι άμεσα συναρτώμενο από κοινού, από ένα σύνθετο και εκτεταμένο σύνολο της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ο ορισμός του πολιτισμού σηματοδοτεί το “όλον” (περικεκτικό νόημα) και περικλείει την ολότητα, την ολιστική προσέγγιση της ανθρώπινης δημιουργίας, ασώματης και ενσώματης, σε σχέση με την κουλτούρα που ταυτίζεται περισσότερο με την πνευματική κατάσταση ως “μέρος” και αποτελεί μια επιμεριστική προσέγγιση του συνόλου. Συνοπτικά, θα λέγαμε πολιτισμό το σύνολο των πνευματικών και υλικών αξιών που δημιούργησε ο άνθρωπος στην ιστορική του πορεία και ταυτίζεται σαν ενιαία διάσταση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Στον Ελληνικό κόσμο ο όρος εισήχθη από τον Αδαμάντιο Κοραή, ο οποίος αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού εκείνης της περιόδου. Ο Κοραής όντας εμβριθής και βαθύς μύστης, τόσο του ελληνικού παρελθόντος, όσο και των τεκτονικών αλλαγών που επέρχονταν στην ευρωπαϊκή ήπειρο, επιδίωξε να αποδώσει μια αποκρυσταλλωμένη έννοια που είχε άμεση σχέση με το παρελθόν της Ελλάδας και τα επιτεύγματά της. “*Η λέξη «πολιτισμός» είναι νεότερη..Αποτελεί μετάφραση των ξένων όρων: civilisatione (γαλλ.) – civilization (αγγλ.)-zivilisatione (γερμ.), αλλά αργότερα αποδόθηκε με την ίδια λέξη «πολιτισμός» και όρος: culture(γαλλ.)-cultur(αγγλ.)-kultur(γερμ.)κλπ.*” (Δωρής,1981:26). Η ενέργεια αυτή δεν ήταν συμπτωματική και ασύνδετη με τα τετελεσμένα και τις εξελίξεις που λάμβαναν χώρα στο ευρωπαϊκό στερέωμα. Είναι η εποχή που ευρωπαϊκός διαφωτισμός και τα διάφορα κινήματα σκέψεις (ρομαντισμός-ιδεαλισμός, κ.λπ.) ψάχνουν υποδείγματα κοινωνικής οργάνωσης με υποδείγματα απ’ την Αρχαία Ελλάδα αναπολώντας/έχοντας πρότυπο έτσι τα επιτεύγματα (πνευματικά και υλικά) του τότε ελληνικού κόσμου. Ο περιώνυμος έλληνας γλωσσολόγος Γεώργιος Μπαμπινιώτης εξιστορώντας τη διεργασία διασκευής της έννοιας του πολιτισμού αναφέρει τα εξής: “*Το 1829 ο Αδαμάντιος Κοραής έπλασε τη λέξη “πολιτισμός” για να αποδώσει στα Ελληνικά μια λέξη που είχαν δημιουργήσει οι Γάλλοι μερικές δεκαετίες πριν (1756), τη λέξη civilisation. Ο πολύς Κοραής, ωστόσο, δεν έπλασε μια δική του λέξη. Πήρε την αρχαία λέξη πολιτισμός, που τη χρησιμοποιούσαμε στην αρχαία Ελλάδα με άλλη σημασία (σήμαινε «τη διαχείριση δημοσίων υποθέσεων») και όπως το συνήθιζε της έδωσε νέο περιεχόμενο, νέα σημασία. Σκόπιμα επέλεξε μια λέξη που συνδέεται άμεσα με τη λέξη πολίτης (πολίτης-+ισμός), για να μείνει κοντά στη γαλλική λέξη civilization, η οποία ανάγεται στο λατινικό civilis «πολιτικός» από το civis «πολίτης».*” (Ανακτήθηκε στις 14/5/2019 από <https://www.tovima.gr>). Σε κάθε περίπτωση και ανεξαρτήτως εννοιοδότησης διαπιστώνεται ότι διαχρονικά το νόημα αυτού του ευμετάβλητου όρου συνεπάγεται την προσπάθεια του ανθρώπου, στο ρου της ιστορίας, να δημιουργήσει, να οργανωθεί και να αποδώσει μέσα από ευρύτερα κοινωνικά σύνολα και οντότητες, αποδίδοντας τον πολιτισμό ως εποικοδόμημα της επενέργειας του. Διαχρονικά, η έννοια του πολιτισμού δεν καθρεπτίζει ένα αμετάβλητο νόημα που να πραγματεύεται σταθερό περιεχόμενο και σημασία, αλλά, αντίθετα, μεταβάλλεται και αλληλεπιδρά μέσα στο χρόνο ανάλογα τις αντιλήψεις, τις συμπεριφορές, τις ανάγκες της εκάστοτε περιόδου και το γεωγραφικό πεδίο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται, σηματοδοτώντας κατ’ αυτόν την δυναμική του φαινομένου.

1.3. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΕΠΙΔΙΩΚΟΜΕΝΩΝ ΣΚΟΠΩΝ.

Όπως αναφέραμε και σε προηγούμενα εδάφια, ο πολιτισμός και οι πτυχές που τον συναποτελούν, (θρησκεία, γλώσσα, τέχνες, γράμματα, ιστορικά επιτεύγματα, κ.λπ) αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής συμβίωσης. Ο προσανατολισμός του πολιτισμού και των πολιτισμικών πτυχών του, επανακαθορίζονται από τις εκάστοτε συνθήκες και περιστάσεις (πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές, τεχνολογικές, αξιακές) που χαρακτηρίζουν την εκάστοτε περίοδο και διαλαμβάνονται όχι με ουδέτερους όρους της κοινωνικής επιστήμης, αλλά ως δραστηριότητα που υπολανθάνει μύχιους σκοπούς και επιδιώξεις. Η τοποθέτηση αυτή δεν αποσκοπεί στο να συνεισφέρει στην απομάγευση του

φαινομένου, παρά μόνον να αναδείξει αποστασιοποιημένα τις αντικειμενικές πτυχές που δύνανται να προκύψουν μέσα από την χρήση του ως βασικό εργαλείο εκπλήρωσης σκοπών. Οι σκοποί αυτοί δεν είναι ανεξάρτητοι, αλλά συμπίπτουν και είναι οργανικά δεμένοι με τις εκάστοτε κοινωνικές, ιστορικές, οικονομικές και γεω-πολιτισμικές συγκυρίες παραγωγής τους σε κάθε εποχή. Η θέση αυτή, όπως είναι φυσικό, απέχει παρασάγγας απ' την ερμηνεία του πολιτισμού ως κάτι το εξιδανικευμένο και ευγενές, αλλά το καθιστά παρεπόμενο της πολιτικής βούλησης. Η χειραγωγή και η τιθάσευση των πολιτισμικών εκφάνσεων απ' την εκάστοτε αρχή, ανάγει τον πολιτισμό σε θεμελιώδες σύνεργο επιτυχίας για την ευόδωση συγκεκριμένων δράσεων, εκατέρωθεν στις βιομηχανικές και στις προβιομηχανικές κοινωνίες. Η συνειδητή χρήση του απ' την εκάστοτε κρατική εξουσία έγκειται σ' έναν ατέρμονα αγώνα επιβίωσης και κατανομής ισχύος. Ήδη από την εποχή της αρχαιότητας μέχρι και τις μέρες μας, μια αδρομερής έρευνα στις ιστορικές πηγές μπορεί να καταδείξει την ανερχόμενη δυναμική του ως μέγιστο εργαλείο διπλωματικής, κοινωνικής και πολιτικής επιρροής. Σήμερα, στην εποχή της μετανεωτερικότητας, οι πολιτισμικές εκφάνσεις του πολιτισμού υπεισέρχονται σε νέα πεδία. Η ραγδαία ανάπτυξη της πληροφορίας και των μέσων μαζικής επικοινωνίας προσδίδει στον πολιτισμό νέες προσλαμβάνουσες. Η καθιέρωση της παγκοσμιοποίησης καθιστά τον κόσμο ένα παγκόσμιο χωρίο, στο οποίο η διαπολιτισμική επαφή προωθεί κοινές αντιλήψεις και κώδικες. Ως εκ τούτου, η διαδικασία και η λειτουργία του δεν θα μπορούσε να απεκδυθεί των σημερινών εξουσιαστικών κελευσμάτων και έχει άμεση συνάφεια με τα νέα προωθούμενα παγκόσμια πρότυπα και πρακτικές. Τα πρότυπα αυτά άπτονται ενός ευρέος φάσματος της καθημερινής ζωής αμφοτέρωθεν σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, και εδράζονται σε πεδία όπως των καταναλωτικών προτύπων, των κοινωνικών σχέσεων, της άσκησης πολιτικής, της διπλωματίας, των τεχνολογιών, κλπ. Ενδεικτικό της εν λόγω πραγματικότητας είναι ότι η πολιτική, στον τομέα του πολιτισμού, αποτελεί συστατικό μέρος της συνολικής πολιτικής των κρατών όλου του κόσμου. Τα ζητήματα δε, της πολιτιστικής ανάπτυξης διαδραματίζουν βασικά συστατικά μέρη ποικίλων πολιτικών και στρατηγικών προγραμμάτων. Για το λόγο αυτό, στη συνέχεια θα επιχειρηθεί να αναδειχθεί μέσα από την αναφορά ιστορικών παραδειγμάτων η πάγια χρήση του ως μέσο εξυπηρέτησης πολιτικών σκοπών. Χωρίς να επιδιώκεται να εγερθεί οποιαδήποτε διατύπωση μομφής ή να διεξαχθεί κάθε είδους αναχρονιστική ερμηνεία, κρίνεται αναγκαίο να αποκρυσταλλωθεί η χρήση των πολιτισμικών διεργασιών ως βασικό μέσο επίτευξης συγκεκριμένων αντικειμενικών σκοπών σε διακεκριμένες χρονικές περιόδους.

1.3.1. Ο ΕΚΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΩΣ ΜΕΣΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ.

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία αναφερόμενη πολλάκις και ως Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ή Ρωμανία θεωρείται μία από τις μεγαλύτερες και μακροβιότερες αυτοκρατορίες που κατέγραψε ο ρους της ιστορίας. Η απαρχή της υπάρξεώς της ανάγεται κατά πολλούς περί τα μέσα του 4^{ου} αιώνα μ.Χ., όταν ο Μέγας Θεοδόσιος επιδιώκοντας να αναδιοργανώσει τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, προχώρησε στην διοικητική της διαίρεση για την αποτελεσματικότερη διοίκηση και αντιμετώπιση των επαπειλούμενων κινδύνων. Έκτοτε, σταδιακά το ανατολικό κομμάτι της αυτοκρατορίας χάραξε το δικό του δρόμο, διαμορφώνοντας ανεξάρτητη πορεία, ταυτότητα και διοικητικό μηχανισμό, σε σχέση με το δυτικό μέρος, που σταδιακά βυθίστηκε στην παρακμή και κατέστη έρμαιο των ριζικών αλλαγών της περιόδου. Ένα μέρος των προκλήσεων της εποχής αφορούσε την είσοδο νέων φυλών, οι οποίες δρούσαν ληστρικά και λεηλατούσαν κάθε γεωγραφική τοποθεσία εκατέρωθεν και στις δύο αυτοκρατορίες. Στο δυτικό κομμάτι χαρακτηριστική περίπτωση αποτέλεσε η κάθοδος των άρτι αφιχθέντων εκείνη την περίοδο γερμανικών φυλών, που επηρέασαν ριζικά τα τεκταινόμενα της Δύσης. Αντίθετα, στην Ανατολή και τα Βαλκάνια, η εξελληνισμένη πλέον Ρωμανία, αντιμετώπισε τα αθρόα μεταναστευτικά ρεύματα νέων

φυλετικών πληθυσμών, όπως οι Σλάβοι, προτάσσοντας κάθε μέσο και εργαλείο συμπεριλαμβανομένης της διπλωματικής οδού. Η προβολή του βυζαντινού πολιτισμού ως προβολή ισχύος και ο βυζαντινός εκπολιτισμός ή οι εκχριστιανισμοί, έμελλε διαχρονικά να αποτελέσουν το βασικό συστατικό μέσο προσεταιρισμού των νέων λαών. Έτσι, ο εκχριστιανισμός ξένων λαών κάτω από την ομπρέλα της Ορθοδοξίας διαδραμάτισε σημαντικό ρωγό στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής της αυτοκρατορίας. Οι εκχριστιανισμοί αυτοί κατέτειναν σ' έναν πολιτισμικό προσηλυτισμό, γεγονός που θα εξασφάλιζε στην αυτοκρατορία την επέκταση των πολιτικών και πολιτιστικών της συνόρων καθώς και την συναίνεση των νέων υπηκόων στο υπάρχον status quo. Επίσης, με την πολιτιστική και θρησκευτική προπαγάνδα, τους έκανε να εισέλθουν στη σφαίρα επιρροής του βυζαντίου. Οι ιεραποστολές που συντέλεσαν στη διάδοση του χριστιανισμού στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και τα παράλια της Μαύρης Θάλασσας έως τις οάσεις τις Αφρικανικής Ηπείρου, ήταν ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά σημάδια της Ελληνικής πολιτικής κατά τον Μεσαίωνα. *“Οι βυζαντινές κυβερνήσεις κατέφευγαν συχνά, μεταξύ άλλων, και στην εξής διπλωματική πρακτική: καλούσαν στα ανάκτορα τους συγγενείς των γειτονικών κυβερνητών, τους πρίγκιπες και άλλους επιφανείς ξένους. Όσο αυτοί έμεναν στην Κωνσταντινούπολη, έρχονταν σε επαφή με τα πολιτιστικά επιτεύγματα του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού, γεγονός που επηρέαζε την κοσμοθεωρία τους και ήταν ενδεχόμενο να υιοθετήσουν τον τρόπο ζωής, τις συνήθειες, τα ήθη και τα έθιμα της βυζαντινής κοινωνίας. Η βυζαντινή διπλωματία επιχειρούσε να τους κάνει αφοσιωμένους υποστηρικτές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.”* (Γρυντάκης κ.ά.,2014:29). Χαρακτηριστικό ιστορικό γεγονός, που συνεπικουρεί σε όλα τα προαναφερθέντα, αποτελεί και η δράση των δύο ισαποστόλων της ορθόδοξης εκκλησίας, Κυρίλλου και Μεθοδίου, οι οποίοι με το έργο που επιτέλεσαν, χαρακτηρίστηκαν διαφωτιστές των σλάβικων εθνών. Όπως αναφέρει και ο διάσημος ιστορικός Κάρολος Ντηλ *“...Το πιο σημαντικό απ' όλα όμως ήταν ότι με το έργο των ιεραποστόλων επεξέτεινε με μεγαλοπρέπεια την επιρροή του Βυζαντίου σε όλη την Ανατολή. Στο κάλεσμα του πρίγκιπα της Μεγάλης Μοραβίας, ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος, «οι απόστολοι των Σλάβων, έφεραν το χριστιανισμό στα βαρβαρικά φύλα, που κατοικούσαν στην Ουγγαρία και τη Βοημία (863). Όμως δεν περιορίστηκαν μόνο σε αυτό. Προς όφελος των νέων πιστών μετέφρασαν την Αγία Γραφή στη Σλαβική... Με αυτή τη φρόνιμη και επιδέξια τακτική κέρδισαν το Σλαβικό κόσμο στην Ορθοδοξία.”* (ΝΤΗΛ,Χ.Χ:80-81). Ως απόρροια των ιστορικών αυτών δεδομένων, σήμερα πλήθος λαών και εθνών (Ρώσοι, Σέρβοι, Βούλγαροι, Ρουμάνοι, κ.λ.π) φέρονται ως αποδέκτες της βυζαντινής επίδρασης εμφανίζοντας εμφανείς επιρροές στην εθνική και πολιτισμική τους υπόσταση.

1.3.2. ΤΟ ΙΣΛΑΜ ΚΥΡΙΟ ΟΠΛΟ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ.

Απ' τις πιο γνωστές πολιτικές που άσκησε η Οθωμανική Αυτοκρατορία, στο πλαίσιο της ενσωμάτωσης και του ελέγχου των πληθυσμιακών ποσοστώσεων της επικράτειάς της, αφορούσε η τακτική των εξισλαμισμών. Η αξιοποίηση της θρησκείας, ως αφομοιωτικού παράγοντα, επέδρασε καταλυτικά στη γρήγορη άνοδο των Οθωμανών Τούρκων και στην ανάδειξή τους σε αυτοκρατορία. Οι εξισλαμισμοί περιλάμβαναν τον προσηλυτισμό στην ισλαμική θρησκεία και συνεπάγονταν την απώλεια της πολιτισμικής και εθνικής ταυτότητας και την προσχώρηση στο σώμα των κατακτητών. Ως αποτέλεσμα αυτών των δράσεων, αναρίθμητοι πληθυσμοί ανεξαρτήτως εθνικότητας και θρησκείας, ασπαζόμενοι την ισλαμική θρησκεία, μετατρέπονταν αυτομάτως σε Οθωμανούς Τούρκους. Υπάρχουν πάμπολλα παραδείγματα στα οποία μπορεί να γίνει ιδιαίτερη μνεία, ιδιαίτερα στον Ελλαδικό ή Μικρασιατικό Χώρο. Χαρακτηριστική περίπτωση που καταδεικνύει του λόγου το ασφαλές, αποτελεί ο εξισλαμισμός ελληνικών πληθυσμών στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας των λεγόμενων “Βαλαάδων”. *“Οι Βαλαάδες ήταν γεωργοί και κτηνοτρόφοι και διέφεραν πάρα*

πολύ από τους ομόθρησκους των. Από την τούρκικη γλώσσα δεν ήξεραν παρά μόνο μερικές εκφράσεις και αυτές παραφθαρμένες, όπως τις παρακάτω: Βαλλαχά (μα το θεό), σελαμαλέκουμ (χαίρετε), μερχαμπά (καλώς όρισε). Αγνοούσαν ακόμη σχεδόν ολότελα και αυτούς τους τύπους της μωαμεθανικής θρησκείας. Είχαν διατηρήσει όχι μόνο την ελληνική γλώσσα, αλλά – και το σπουδαιότερο- περιποιούνταν τις παλαιές τους εκκλησίες και τα παρεκκλήσια και γνώριζαν τα μυστήρια, τις νηστείες και τις γιορτές της χριστιανικής θρησκείας, ιδίως τις μεγάλες γιορτές του Πάσχα και του Αγ. Γεωργίου.” (Βακαλόπουλος, 1973:89-90). Οι ομάδες αυτές εδράζονταν στις περιοχές Σιάτιστα, Γρεβενά, Καστόρια και μετοίκισαν στην Τουρκία κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923, αφού οι περισσότεροι απ’ αυτούς θεωρήθηκαν ανταλλάξιμοι. “Απέναντι στο κύμα των εξισλαμισμών, ιδιαίτερα στη δυτική Ελλάδα, θα αντιδράσει η ορθοδοξία και ο Κοσμάς Αιτωλός θα αναδειχθεί στον πρωτεργάτη της πάλης ενάντια σε αυτούς, ιδιαίτερα στη Δυτική Μακεδονία και την Ήπειρο. Πρόδρομος και πνευματικός μέντοράς του – ο Κοσμάς χρησιμοποιεί συστηματικά τα κείμενα του- υπήρξε ο Μοσχοπολίτης ιερομόναχος, Νεκτάριος Τέρπος.... Ο Μοσχοπολίτης Νεκτάριος βρισκόταν στην καρδιά μια περιοχής όπου πραγματοποιούνταν εκτεταμένοι εξισλαμισμοί, συχνά για οικονομικούς λόγους, κατ’ εξοχήν για την αποφυγή της καταβολής του χαρατσιού. Με την απλή και προσιτή γλώσσα του, απευθύνεται σε όλους τους πιστούς, ώστε να αντισταθούν στους εξισλαμισμούς.” (Καραμπελιάς, 2015:317-318). Κατά συνέπεια αυτής της πραγματικότητας, η ορθοδοξία αποτέλεσε διαχρονικά τον κατ’ εξοχήν φορέα διατήρησης και διαμόρφωσης της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης, αναδεικνύοντας τώντι την ελληνική ιδιοπροσωπία πρωτίστως ως θρησκευτική. Η εφαρμογή των εξισλαμισμών διεξάγονταν κατά κόρον με τη χρήση βίας, ωστόσο η πολιτική αυτή δεν απέκλειε και την υποστήριξη πολιτικών μέσων όπως, απαλλαγή του κεφαλικού φόρου (το λεγόμενο Χαράτσι), διατήρηση των μεγάλων περιουσιών από τους λεγόμενους τιμαριούχους και την προαγωγή των υπηκόων από ραγιάδες, σε Οθωμανούς πολίτες πλήρων ελευθεριών. Μάλιστα το φαινόμενο αυτό είχε πάρει τέτοια εκτενή διάσταση ώστε “...το 1691 η Πύλη αποφάσισε να περιορίσει τους εξισλαμισμούς όχι από φιλανθρωπία αλλά γιατί τα φορολογικά έσοδα είχαν επικίνδυνα μειωθεί...” (Γρυντάκης κ.ά, 2016:28). Αρχικά, η στρατηγική αυτή αναπτύχθηκε με την καθιέρωση του παιδομαζώματος, ενός αιματηρού και συνάμα επώδυνου μέτρου για τους αλλόθρησκους λαούς (ως επί το πλείστον χριστιανών) της Βαλκανικής. Το παιδομάζωμα διαδραμάτισε τον κύριο αιμοδοτή συγκρότησης του πιο ξακουστού σώματος τακτικού στρατού, των λεγόμενων γενιτσάρων. Ο θεσμός του παιδομαζώματος (douchme) συστηματοποιήθηκε επί Σελήμ Α΄(1512-1520) και ιδιαίτερα επί Σουλεϊμάν Α΄ (1520-1566) και υπήρξε από τις μεγαλύτερες και σοβαρότερες μάστιγες των χριστιανών της Βαλκανικής χερσονήσου. Όπως εξιστορεί και ο περιώνυμος ιστορικός Κων/νος Παπαρηγόπουλος στο ξακουστό έργο του “Τα διδακτικότερα πορίσματα της Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους” το μέτρο αυτό θεωρείτο αναγκαίο από πλευράς Οθωμανών για την συντήρηση της κυριαρχίας τους και της επικράτησης τους ως κατακτητές, αναφέροντας χαρακτηριστικά: “...Ο Καρά Χαλήλ εθεώρησε προ πάντων, ότι η Τουρκομάνικη φυλή..ήτο φύσει δυσήνιος και δυσυπότακτος.. Πλην τούτου εσκέφθη, ότι το οσμανικόν κράτος, δια του ελαχίστου αυτού μωαμεθανικού πληθυσμού, δεν ήτο δυνατόν να κατορθώσει μεγάλα πράγματα και ίσως ουδέ να συντηρηθή ήτο ικανόν, πολεμούμενον υπό τε των χριστιανών και των ομοθρήσκων.Και εν τω συγκροτηθέντι επί τούτω συμβουλίω είπεν, ότι ανάγκη να καταρτισθή τάγμα πεζικόν προνομιούχον, εκ μόνων ελληνοπαίδων εξισλαμιζομένων συγκείμενον, ινα άμα μεν κατορθωθή η τήρησις της πειθαρχίας εν τω στρατώ άμα δε δια των παραχωρηθησομένων εις το νέον τούτο τάγμα πλεονεκτημάτων σαγηνευθώσι και άλλοι όσον ενδέχεται πλείονες χριστιανοί εις τας τάξεις του ισλαμισμού είναι γεγονός ενιαίον εν τω κόσμω και ως ουδέν άλλο συνετέλεσεν εις την παγίωσιν του οικοδομήματος τούτου...” (Μεταλληνός, 1998: 194-195).

1.3.3. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΙΣΜΟΥ – ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ 4^{ΗΣ} ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.

Ένα από τα σημαντικότερα πρόσωπα που στιγμάτισε με τη δράση και την πολιτική του, την ιστορία της νεότερης Ελλάδας υπήρξε ο Ιωάννης Μεταξάς. Ο Μεταξάς διαδραμάτισε σημαίνουσα πολιτική φυσιογνωμία στα πολιτικά και στρατιωτικά τεκταινόμενα της Ελλάδας του Μεσοπολέμου, ενώ, παράλληλα, συνέδεσε το όνομα του με την εγκαθίδρυση δικτατορίας (το λεγόμενο κίνημα της 4^{ης} Αυγούστου) και την άρνηση του στο ιταλικό τελεσίγραφο τις απαρχές του 2^{ου} παγκοσμίου πολέμου. Η περίοδος της διακυβέρνησης του λαμβάνει χώρα σε μια περίοδο κρίσιμης καμπής τόσο για την εθνική όσο και την διεθνή πολιτική σκηνή. Η Ελλάδα, ύστερα από ένα αποτυχημένο εθνικό εγχείρημα (Μικρασιατική εκστρατεία) και εξερχόμενη από ένα μακάβριο και συνάμα αιματηρό εθνικό διχασμό, υπέπεσε σε κατάσταση αστάθειας και ακυβερνησίας, που οδήγησε νομοτελειακά στην κήρυξη δικτατορίας. Σε ένα ασταθές και συνάμα ρευστό γεωπολιτικό περιβάλλον, οι συνθήκες της εποχής δρούσαν ευνοϊκά για την εγκαθίδρυση ολοκληρωτικών καθεστώτων, προς άγραν σταθερούς και συμπαγούς πολιτικής ηγεσίας. Την τάση αυτή ενίσχυε η γενική αίσθηση ότι τα ομόχρονα κοινωνικοπολιτικά ιδεολογήματα είχαν αποτύχει, και έτσι οι πολιτικές ηγεσίες στράφηκαν εκ του ασφαλούς σε κατευθύνσεις και ιδέες με ερείσματα που ήταν βαθιά ριζωμένα στο παρελθόν. Ως εκ τούτου, και η Ελλάδα ακολουθώντας τις εξελίξεις και τα ρεύματα της εποχής, εισήλθε εκ των πραγμάτων σε πολιτικές καταστάσεις που δε διέφεραν από την πλειοψηφία των κρατών της Γηραιάς ηπείρου. Με βάση, όμως, ποιες αρχές ο Μεταξάς προσπάθησε να οικοδομήσει το κυβερνητικό του πρόγραμμα και το εγχείρημα της ιδεολογίας του; Ο Μεταξάς την περίοδο εκείνη στρέφεται στις “αξίες του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού”. *“Επίσημη ιδεολογία του καθεστώτος ήταν ο αποκαλούμενος «Τρίτος Ελληνικός Πολιτισμός», που συνδύαζε τις πνευματικές αξίες του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού με εκείνες του χριστιανικού βυζαντίου, θυμίζοντας την αντίστοιχη επινόηση του Γ’ Ράιχ (του Τρίτου Γερμανικού Πολιτισμού) από τους Γερμανούς ναζί. Η ιδεολογία του καθεστώτος αποκαλυπτόταν κυρίως στις εκδηλώσεις και τις δραστηριότητες της νεολαίας του, της ΕΟΝ (Εθνική Οργάνωσις Νεολαίας)”* (Σαβοριανάκης, 2004:51). Η ιδεολογία αυτή έμεινε γνωστή στην ιστορία σαν “Μεταξισμός” και αποσκοπούσε στην δημιουργία μιας συνεκτικά πολιτισμικής κοινωνίας, στην άμβλυνση των αντιπαραθέσεων μετά τον καταστρεπτικό εθνικό διχασμό (βενιζελικοί-αντιβενιζελικοί) και στην αναγέννηση του ελληνικού έθνους μέσα από έναν πολιτισμικό εθνικισμό. Ως εκ τούτου, πρωτεύον προβεβλημένο συστατικό της θεωρίας του ήταν η αρχή περί Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού, αποδίδοντας, κατ’ αυτόν τον τρόπο, μια εικόνα περί ιστορικής συνέχειας και καθήκοντος για ανάπτυξη και ευημερία, με πυξίδα το λαμπρό παρελθόν.

1.3.4. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΣΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ - (ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ).

Κύριο εργαλείο στη σύγχρονη διεθνή διπλωματία, που κατέχει δεσπόζουσα θέση στις διακρατικές σχέσεις και στη χάραξη εξωτερικής πολιτικής, αποτελεί ο πολιτισμός. Ο πολιτισμός ως εργαλείο (πολιτιστική διπλωματία) εντάσσεται στη γενικότερη προσπάθεια των διεθνών δρώντων τόσο σε κλίμακα διπλωματίας όσο και προβολής ήπιας μορφής ισχύος (soft power). Ωστόσο, ο τρόπος πρόσληψής του κυμαίνεται ανάλογα τις αντικειμενικές συνθήκες και περιστάσεις που διακρίνουν τα γεγονότα της εκάστοτε περιόδου, ενώ ο μετασχηματισμός του χαρακτηρίζεται από ραγδαίες και απρόβλεπτες αλλαγές στα πολιτικά και διεθνή τεκταινόμενα. Καθ’ όλο το διάστημα του ψυχρού πολέμου, ο κόσμος και οι σχέσεις μεταξύ των κρατικών οντοτήτων υπεισέρχονται σε νέα επίπεδα. Οι αντιδικίες, οι διεθνείς σχέσεις και ο ανταγωνισμός των κρατών αποκτούν νέο περιεχόμενο και θεματολογία, με αφετηρία τη γεωπολιτική, οικονομική, και ιδεολογική υπόσταση. Το

κρηπίδωμα της “νέας τάξης πραγμάτων” εστιάζεται πλέον στο πολιτικό και κοινωνικό μοντέλο που αντιπροσωπεύουν τα κράτη και στη σφαίρα επιρροής που προσήκει έκαστο από αυτά. Ταυτόχρονα, η πολιτιστική διπλωματία μετατοπίζεται σε δεύτερη μοίρα· άλλωστε, οι όποιες διαφορές και ταυτίσεις καθορίζονται άρδην σ’ ένα νέο πλαίσιο, ανεξαρτήτως της πολιτισμικής εγγύτητας ή ετερότητας των κρατικών δρώντων. Έτσι, ενώ, μέχρι πρότινος, η πολιτισμική συνάφεια μεταξύ των λαών επιτελούσε τον πρωταρχικό παράγοντα ανάπτυξης διπλωματικών σχέσεων, επικοινωνίας και δεσμών, τώρα η λειτουργία των διεθνών σχέσεων προσιδιάζει άρρηκτα με το “άρμα” (υπερδύναμη) που έχει προσδεθεί το κάθε κράτος. Εντούτοις, ο πολιτισμός, σαν εργαλείο της διεθνούς διπλωματίας, δεν απώλεσε την δυναμική του και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που υπολανθάνει. Αναντίρρητα αν και “καθεύδει”, κατά τη διάρκεια του ψυχρού πολέμου, παραμένει ένα σημαντικό όπλο στην φαρέτρα της διεθνούς και δημόσιας πολιτικής που υποκρύπτει συγκεκριμένους σκοπούς και επιδιώξεις. Οι μεταβολές που επακολούθησαν, η καθολική επικράτηση του αμερικάνικου μοντέλου και ο οδοστρωτήρας της παγκοσμιοποίησης, ανέδειξε την ιδιάζουσα σημασία του, σε ένα ετερόκλητο, πολυσχιδές και παγκόσμιο πολυπολιτισμικό περιβάλλον. Το τέλος του ψυχρού πολέμου απομακρύνει την ανθρωπότητα από τη μανιχαϊστική λογική και διελκυστίνδα, ανάμεσα σε Δυτικό και Ανατολικό μπλόγκ, αναδεικνύοντας τον πολιτισμό ως το νέο πεδίο αντιπαράθεσης και σύγκλισης. Στο νέο αυτό σκηνικό οι εστίες προβλημάτων του κόσμου προκαλούν όλο και μεγαλύτερη σύγχυση, γιατί δεν φαίνονται πλέον να συνδέονται με την αντιπαλότητα κάποιων υπερδυνάμεων αλλά με την εθνική – πολιτισμική ιδιοπροσωπία του καθενός. Τη θέση αυτή υποστήριξε με ζέση και ο καθηγητής πολιτικών επιστημών Σάμιουελ Χάντιγκτον, ο οποίος έγινε γνωστός για τις ιδιαίτερες απόψεις του (περί της νέας μεταψυχροπολεμικής πραγματικότητας) στο ονομαστό έργο του “Η Σύγκρουση των Πολιτισμών”. Η θέση αυτή αμφισβητήθηκε από πολλούς, εντούτοις, ο επαναπροσδιορισμός του πολιτισμού ως ζωτικό πεδίο διπλωματίας και εξωτερική πολιτικής κρίνεται αναμφισβήτητο. Η επικαιροποίησή του, την επαύριον του ψυχρού πολέμου, τον κατέστησε στην ουσία παρεπόμενο της συμβατικής διπλωματίας. Κατά συνέπεια, θα μπορούσε να διατυπωθεί ότι: *“η πολιτιστική διπλωματία είναι ουσιαστικά μια πολιτική δραστηριότητα με φαινομενικά πολιτιστικό περίβλημα, σχεδιασμένη για την εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων”* (Taylor, 2004:196). Στις μέρες μας, η προσπάθεια σύζευξης και κατανόησης μεταξύ των κρατών ανέδειξε τη σημασία της πολιτιστικής διπλωματίας στο παγκόσμιο στερέωμα ως χρηστικό εργαλείο άσκησης εξωτερικής πολιτικής. Η εξωτερική πολιτική καθρεπτίζει τον τρόπο αλληλεπίδρασης ανόμοιων κοινωνικών συνόλων, άλλοτε σε κατάσταση δριμύ ανταγωνισμού και άλλοτε σε προσπάθεια αγωγής συνεργασίας. Καλείται να διαχειριστεί την αέναη διελκυστίνδα μεταξύ των κρατών για αυτοτέλεια, ανεξαρτησία, ισχύ και δύναμη. Τα αποτελέσματα και οι καταστροφικές συνέπειες που υπέστη η ανθρωπότητα στο σύνολό της, μέσα από το εγχείρημα για δύναμη και κυριαρχία, κατέδειξε την αδήριτη ανάγκη για επικοινωνία σε ένα νέο πλαίσιο συγκερασμού και συναίνεσης μεταξύ των λαών. Το νέο πλαίσιο καθιστά την πολιτιστική διπλωματία αναπόσπαστο κομμάτι της διεθνούς διπλωματίας, η οποία διαφαίνεται ιστορικά στις σχέσεις μεταξύ των κρατών. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο καθηγητής διεθνών επικοινωνιών Philip M. Taylor: *“...Η πολιτιστική διπλωματία, μια εφεύρεση των Γάλλων του ύστερου δέκατου ένατου αιώνα, είναι μια κυβερνητική δραστηριότητα η οποία επιχειρεί να παρακάμψει τις απεικονίσεις των εμπορικών Μέσων, απευθυνόμενη άμεσα στους λαούς των ξένων κοινωνιών σε ένα φαινομενικά μη πολιτικό επίπεδο. Τα κύρια εργαλεία που διαθέτει είναι η διδασχία της γλώσσας, εκπαιδευτικές ανταλλαγές και άλλες μορφές πολιτιστικής επαφής, τα οποία φαίνονται αρκετά αβλαβή, και αυτός είναι ο λόγος που ανά περιόδους γίνεται αντικείμενο πολιτικών επιθέσεων που ζητούν τη μείωση ή και τον τερματισμό της..”* (Taylor, 2004: 194-195). Στον παραπάνω συλλογισμό, εύληπτα εκδηλώνεται η χρησιμότητα του πολιτισμού ως μέσο επίτευξης ποικίλων σκοπών και δράσεων στο πεδίο της διεθνούς πολιτικής.

1.3.5. ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΣ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΝΕΟΘΩΜΑΝΙΣΜΟΥ

Ιδιαίτερη μνεία στη δυναμική του πολιτισμού ως πολιτικό εργαλείο άσκησης επιρροής και εφαρμογής ήπιας μορφής ισχύος γίνεται και στο περιώνυμο βιβλίο του Τούρκου Καθηγητή και πρώην Υπουργού Εξωτερικών της όμορης χώρας Τουρκίας, Αχμέτ Νταβότουγλου. Για τον συγγραφέα του εν λόγω πονήματος ο πολιτισμός αποτελεί μία από τις σημαντικότερες συνισταμένες του εν γένει αθροίσματος ισχύς, η οποία ενεργεί και ολοκληρώνεται μέσα από την αλληλεπίδραση ενός ευρέος φάσματος παραγόντων που τη συνθέτουν. Σύμφωνα με τον ίδιο “...στη συνάρτηση της ισχύος τα σταθερά και μεταβλητά δεδομένα αλληλοεπηρεάζονται συνολικά. Η επιρροή που ασκεί το ένα εκ των ιστορικών, γεωγραφικών, δημογραφικών και πολιτισμικών στοιχείων επί του άλλου ευρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με κείνη που ασκείται στη συνολική ισχύ. Για τον λόγο αυτό στη συνάρτηση της ισχύος χρησιμοποιείται μεταξύ τους το σύμβολο της άθροισης...” (Νταβότουγλου, 2010:73). Ο Αχμέτ Νταβότουγλου θεωρείται ο πρωτεργάτης της εξωτερικής πολιτικής που ασκεί η Τουρκία τα τελευταία χρόνια και ο ιθύνων νους για την κατάρτιση του θεωρητικού πλαισίου καθορισμένων επιδιώξεων. Ο θεωρητικός του “Στρατηγικού Βάθους” περιγράφει μέσα από το έργο του τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που δύναται να αποκομίσει η Τουρκία μέσα απ’ την εκμετάλλευση του πλούσιου ιστορικά οθωμανικού παρελθόντος της, τόσο στους λαούς της Βαλκανικής, όσο και στους υπόλοιπους της Ανατολής. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται γενικότερα η αναβίωση περί νεοθωμανικού κλέους για την ανάδειξη της Τουρκίας ως μελλοντική περιφερειακή και οιονεί παγκόσμια υπερδύναμη, χρησιμοποιώντας την πολιτισμική της επίδραση σε λαούς με έντονο μουσουλμανικό στοιχείο (Αλβανία, Βοσνία, Κόσσοβο, Δυτική Θράκη, Σκόπια, Κλπ). Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά στη συγκεκριμένη πραγματεία “...Η βαρύτητα, για παράδειγμα, της οθωμανικής ιστορικής κληρονομιάς κατά τον ψυχρό πόλεμο, που αποτελεί, όπως θα αναφερθούμε πιο διεξοδικά στο Τρίτο μέρος αυτού του πονήματος, ένα σταθερό δεδομένο της Τουρκίας, υπέστη μια σοβαρή αλλαγή κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο που είχε ως συνέπεια τον προσανατολισμό της Τουρκίας προς την ανάληψη μίας πιο ενεργητικής εξωτερικής πολιτικής στα Βαλκάνια και στον Καύκασο. Μια σειρά από περιφερειακά προβλήματα στα οποία αναμίχθηκε η Τουρκία τα τελευταία δέκα χρόνια, είτε στα Βαλκάνια είτε στον Καύκασο, φέρουν κατά βάση τα σημάδια αυτής ιστορικής κληρονομιάς..... Η τουρκική δημοκρατία, που προέκυψε στις αρχές του αιώνα ως ένα εθνοκράτος βασισμένο σε νέους όρους της οθωμανικής ιστορικής κληρονομιάς, αναγκάστηκε να έρθει και πάλι αντιμέτωπη με τις γεωπολιτισμικές και γεωπολιτικές ευθύνες αυτής της κληρονομιάς στα τέλη του αιώνα...” (Νταβότουγλου, 2010:56). Η παραπάνω πολιτική έχει ευρέως καθιερωθεί με τον όρο “Νεοθωμανισμός” και αποτελεί την προμετωπίδα της τούρκικης εξωτερικής πολιτικής. Σύμφωνα με το όραμα του νεοθωμανισμού, η σύγχρονη Τουρκία αδυνατεί να απεκδυθεί την οθωμανική της ταυτότητα και σε συνδυασμό με την απουσία ενός σαφή συνεκτικού πυρήνα-μηχανοδηγού για τον αραβοϊσλαμικό κόσμο, την καθιστά ως τον κύριο ηγήτορα του απανταχού ισλαμικού στοιχείου. Έτσι, ως κύριο εργαλείο για την ευόδωση του πολυεθνικού της εγχειρήματος προτάσσεται ο πολιτισμός της και το οθωμανικό της παρελθόν, με απώτερο σκοπό την ιδιοποίηση των μουσουλμανικών πληθυσμών που διαβιούν στις περιοχές της Ευρώπης, των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής και την δορυφοροποίησή τους γύρω από τον άξονα της. Θυμίζοντας έντονα τη λογική της γνωστής θεωρίας περί “ζωτικού χώρου” (*Lebensraum*) που έμεινε γνωστή στην ιστορία από την γερμανική επεκτατικότητα και τις εδαφικές επιδιώξεις των Ναζί προς Ανατολάς, η Τούρκικη εξωτερική πολιτική έρχεται να εξωραΐσει την όποια στρατηγική της προσθέτοντας πολιτισμικό πρόσημο απέναντι στις όμορες χώρες, τις οποίες εποφθαλμιά ως “απολεσθέντα εδάφη”. Η θεωρία του ζωτικού χώρου σε εκσυγχρονισμένη μορφή τείνει να επεκτείνει την πολιτική επιρροή πέρα από τα φυσικά σύνορα που διαθέτει και να προκαλέσει ανακατατάξεις στη διεθνή γεωπολιτική σκακιέρα. Ειδικότερα, η κατάσταση αυτή εκδηλώνεται εύληπτα τα τελευταία χρόνια σε κάθε έκφανση και πτυχή στην

πολιτική σκηνή της γειτονικής χώρας, με τους πολιτικούς της ταγούς να δρουν και να συμπεριφέρονται όχι ως αντιπρόσωποι 80 εκατομμυρίων Τούρκων αλλά ως ηγέτες 1,5 δισεκατομμυρίων μουσουλμάνων. Οι συγκεκριμένες απόψεις αποτυπώνονται αναφανδόν συχνά πυκνά σε κάθε δημόσιο και ιδιωτικό λόγο με τον ίδιο τον πρωθυπουργό της χώρας να αναφέρει χαρακτηριστικά σε λόγο του τον Οκτώβριο του 2016: “...*Η Τουρκία είναι μεγαλύτερη από την Τουρκία. Εμείς δεν μπορούμε να φυλακιστούμε σε 780 χιλιάδες τετραγωνικά χιλιόμετρα. Αλλά είναι τα φυσικά σύνορα και άλλα τα σύνορα της καρδιάς μας. Τα αδέρφια μας, στη Μουσούλη, το Κιρκούκ, το Χουμούς, τα Σκόπια, μπορεί να είναι εκτός των φυσικών μας συνόρων, αλλά να είναι εντός των συνόρων της καρδιάς, στο επίκεντρο της καρδιάς μας...* Η τούρκικη δημοκρατία δεν προέκυψε από το πουθενά. Όπως η Οθωμανική Αυτοκρατορία έλαβε την σκυτάλη από τους Σελτζούκους, έτσι και η τούρκικη δημοκρατία την παρέλαβε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ενστερνιζόμαστε την ιστορία μας στο σύνολό της...” (Ανακτήθηκε στις 6/6/2019 από <http://www.kathimerini.gr>). Η εκφορά τέτοιου είδους πολιτικών λόγων στα πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα του γειτονικού κράτους διατυμπανίζουν τους προφανείς στόχους την νεοθωμανικής κοσμοθεωρίας οι οποίες εξυφαίνονται επιμελώς με στρατηγικό σχεδιασμό, στη περιώνυμη πραγματεία του Τούρκου θεωρητικού. Σημαντικό ορόσημο για την καθιέρωση αυτών των θέσεων, αποτέλεσε η άνοδος των ισλαμιστών στο θώκο της εξουσίας και συγκεκριμένα το ισλαμικό κόμμα “Δικαιοσύνης & Ανάπτυξης” του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογκάν, στο οποίο ο Αχμέτ Νταβότουγλου είναι εκ των διακεκριμένων προσωπικοτήτων. Το συγκεκριμένο κόμμα έγινε γνωστό για την εγκαθίδρυση του λεγόμενου πολιτικού Ισλάμ και τις συντηρητικές του θέσεις σε ζητήματα που άπτονται των σχέσεων κράτους και ισλαμικής θρησκείας και οι οποίες προκάλεσαν, ουκ ολίγες φορές, δριμύτατες αντιδράσεις, σηματοδοτώντας παράλληλα ριζικές κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές με απολυταρχικό τρόπο. Στον απόγειο της πολιτικής αυτής, η οποία χαρακτηρίζεται πολυδιάστατη και διαφορούμενη, η Τουρκία παρατηρείται να συμμετέχει από τη μία ως επίσημο μέλος διεθνών οργανισμών και συμμαχιών (NATO, ΟΑΣΕ, ΟΗΕ, G20, συμβούλιο ασφαλείας, συνομιλίες ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης) και από την άλλη να εναγκαλίζεται, άμεσα ή έμμεσα, με αμφιλεγόμενες ομάδες και οργανώσεις στο πλαίσιο παλινόρθωσης του οθωμανικού της οράματος (Ισλαμικό Κράτος, οργάνωση αδελφών μουσουλμάνων, ακραία ισλαμικά στοιχεία, κλπ). Σε μια περίοδο κατά την οποία η αναζήτηση για ισχύ στο διεθνές στερέωμα παραμένει επιβεβλημένη, η πολιτική της γειτονικής χώρας δεν στέκεται σε μονοδιάστατες πολιτικές αλλά επιχειρεί να εκμεταλλευτεί στο έπακρον κάθε πτυχή που θα μπορούσε να της προσδώσει επιπλέον δύναμη και επιρροή στη διεθνή πολιτική σκηνή, όπως το πολιτισμικό της υπόβαθρο και το οθωμανικό παρελθόν της. Το “Στρατηγικό Βάθος” ή αλλιώς “Το Δόγμα Νταβότουγλου”, όπως είναι κοινώς διαδεδομένο, αποτελεί την επιτομή του νεοθωμανικής αντίληψης και εκδηλώνει τον βαθύτερο πολιτικό ψυχισμό που υπολανθάνει τους σκοπούς και τις στρατηγικές για δύναμη και επιρροή, με δούρειο ίππο τον πολιτισμό και την πολιτιστική κληρονομιά. Το πόνημα του Τούρκου πολιτικού, ενστερνιζόμενο τις διεθνείς συγκυρίες στο παγκόσμιο στερέωμα, πραγματεύεται τις επιδιώξεις και τους ακραιφνείς σκοπούς της τούρκικης πολιτικής σε όλες τις δυνατές εκφάνσεις της, επιχειρώντας να καλύψει ενδελεχώς όλο το ιστορικό, γεωγραφικό, οικονομικό και πολιτιστικό υπόβαθρο του πεδίου που την ενδιαφέρει, καταδεικνύοντας τον πολιτισμό ως βασική πτυχή που αντανακλάται στο πεδίο της ρεαλιστικής πολιτικής.

1.3.6. ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΣ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ: Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΒΑΣΙΚΗ ΠΤΥΧΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΩΝ ΚΙΝΗΜΑΤΩΝ.

Απ’ τα πιο αμφιλεγόμενα ρεύματα που σηματοδότησαν τεκτονικές αλλαγές στο πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι των παραδοσιακών κοινωνιών διετέλεσε ο εθνικισμός. Ο εθνικισμός τόσο σαν κοινωνικοπολιτικό φαινόμενο, όσο και σαν ιδεολογία, συνέδεσε άρρηκτα το όνομα του με κρίσιμες κοσμογονικές μεταβολές που μεταμόρφωσαν άρδην τους παραδοσιακούς

τρόπους οργάνωσης, διοίκησης και προσδιορισμού των παραδοσιακών κοινωνικών συνόλων. Ιστορικά, ανάγει την καταγωγή του (κατά πλειοψηφία των αναλυτών) την εποχή του 19^ο αιώνα και ύστερα, χαρακτηριζόμενο τα μάλα ως γνήσιο τέκνο της νεωτερικής περιόδου, στο μεταίχμιο μεταξύ παραδοσιακής και βιομηχανικής κοινωνίας. Η ανάδυση του φαινομένου υπάγεται σε μια περίοδο που συμπίπτει με την κατάρρευση πολυπολιτισμικών αυτοκρατοριών, την οικοδόμηση του λεγόμενου κράτους – έθνους στον ευρωπαϊκό χώρο, την εθνογένεση λαών και την αλλαγή του υποδείγματος εξουσίας στους τρόπους διακυβέρνησης. Είναι ο αιώνας στον οποίο ξεπροβάλλει το έθνος - κράτος ως ρηξικέλευθη μορφή διακυβέρνησης ομοιογενών συνόλων σε αντιδιαστολή με τις προγενέστερες μορφές οργάνωσης, δηλαδή τις φεουδαρχικές κοινωνίες και τις υπό κατάρρευση αυτοκρατορίες (Οθωμανική, Ρώσικη). Στις νέες συλλογικές οντότητες (έθνος), οι οποίες αποκτούν θεσμικό και πολιτικό χαρακτήρα (κράτος), η σφυρηλάτηση του συνεκτικού ιστού αναπτύσσεται στα κοινά πολιτισμικά στοιχεία τα οποία προσδίδουν στα άτομα την αίσθηση του “συνανήκειν”. Το “όλον” τείνει να συγκροτείται σε ένα νέο πλαίσιο βασισμένο στη λογική του “όμοιος ομοίω αεί πελάζει”, πόρρω απομακρυσμένο από κάθε αρχή ετερότητας και ανομοιογένειας. Αναπόδραστα λοιπόν, ο εθνικισμός ορίζεται ως ο καταλύτης των εξελίξεων και ως διαμορφωτής της νέας πραγματικότητας. *“Συνδέθηκε με την ανάγκη πολιτικών συσπειρώσεων των εθνικών ομάδων. Οι συσπειρώσεις αυτές γίνονται δυνατές με σκοπό την επιβίωσή τους και την οργάνωση της ζωής και της εργασίας τους μέσα σ’ έναν ανταγωνιστικό κόσμο, με την επικουρία πολιτισμικών σχηματισμών, κληρονομούμενων από το παρελθόν, αλλά και νέων συστημάτων επικοινωνίας, παιδείας και κουλτούρας που προσφέρει το παρόν. Οι άνθρωποι τείνουν να συγκροτούν κοινότητες (φυλετικές σαν μεγάλες οικογένειες, γλωσσικές με τη μητρική γλώσσα να λειτουργεί σαν όχημα που μεταφέρει από γενιά σε γενιά τον αμοιβαίο δεσμό των ατόμων ως μελών με κοινή καταγωγή, πολιτισμικές και κοινές παραδόσεις, κοινό τρόπο και μορφή ζωής), για να αντιμετωπίζουν πραγματικούς ή φανταστικούς κινδύνους.”* (ΒΕΪΚΟΣ, 1993: 23-24). Βασική σταθερά στην ιδεολογία του εθνικισμού καθίσταται η αρχή του έθνους η οποία προβάλλεται σαν προαιώνια αρχή κοινωνικής οργάνωσης. Το έθνος καθορίζεται σε στενά όρια με γνώμονα τον κοινό πολιτισμό, για τον οποίο γίνεται ιδιαίτερη μνεία σε κάθε εθνικιστική ιδεολογία. Κατά τον Giddens, ο εθνικισμός μπορεί να οριστεί: *“...ως κοινά αισθήματα συμπάθειας απέναντι σε σύμβολα, μέσω των οποίων τα μέλη ενός συγκεκριμένου πληθυσμού αναγνωρίζουν ότι ανήκουν στην ίδια ευρύτερη κοινότητα...”* (Giddens, 1993:179). Η εθνική κοινότητα προτάσσεται διαχρονικό κέντρο συλλογικότητας, έσωθεν της οποίας το άτομο γεννιέται και αναπτύσσεται αναπόφευκτα με αποτέλεσμα να γίνεται φορέας συγκεκριμένων βιολογικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών. Τα στοιχεία αυτά απαρτίζουν την πολιτισμική και συνεπώς την εθνική του ταυτότητα, δια των οποίων ορίζεται και αυτοπροσδιορίζεται έναντι των υπολοίπων. *“...Τέτοιες ιδέες, που ξεκινούν από τα μέσα κιόλας του 18^{ου} αιώνα (με τους Herder, Novalis, Schleiermacher, Fichte κ.α) δείχνουν πως οι ποικίλες μορφές της εθνικιστικής ιδεολογίας, που αναπτύσσονται στον 19^ο και τον 20^ο αιώνα και που τονίζουν τη γλώσσα και τον πολιτισμό ως δείκτες διάκρισης των εθνών στην ιστορική σκηνή, τρέφονται από την ιδεαλιστική ιδέα του έθνους σαν ιδιαίτερη μορφή του πνεύματος του κόσμου...”* (ΒΕΪΚΟΣ, 1993:37). Καθώς η πολιτισμική ταυτότητα ορίζεται ως ο ακρογωνιαίος λίθος της εθνικής προέλευσης, ο πολιτισμός υπερθεματίζεται ως κάτι το ευγενές, το ξεχωριστό, το εξιδανικευμένο και το ανώτερο σε αντίθεση με κάθε τι αλλότριο και ξένο. Γίνεται, επομένως, εύκολα αντιληπτό ότι η αναφορά του επιβάλλεται εν τοις πράγμασι σε ένα δυναμικό επιχείρημα, στην εθνικιστική ρητορική. Αναλογιζόμενος μάλιστα την περίσταση αυτή, ο διάσημος ανθρωπολόγος Ernest Gellner θέτει απαραίτητη προϋπόθεση, για την ιδεολογία του εθνικισμού, την πολιτισμική ενότητα ως κύριο παράγοντα αποδοχής και νομιμοποίησης της εκάστοτε αρχής. Κατέτεινε μάλιστα στο συμπέρασμα ότι *“...Ο εθνικισμός είναι μια πολιτική αρχή που διατείνεται ότι η ομοιότητα ως προς την κουλτούρα ή τον πολιτισμό είναι ο βασικός κοινωνικός δεσμός. Όποιες κι αν είναι οι αρχές που διέπουν τις*

σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στους ανθρώπους, η νομιμοποίηση τους εξαρτάται από το γεγονός ότι τα μέλη μιας δεδομένης ομάδας ανήκουν στην ίδια κουλτούρα ή κατά το ιδίωμα του εθνικισμού στο ίδιο έθνος...” (Gellner, 2002:19). Εν προκειμένω, ο πολιτικός χαρακτήρας του εθνικισμού είναι καθαρά εθνοκεντρικός, με το έθνος να αποτελεί το σημείο αναφοράς σε κάθε διατύπωση των ιδεολογικών θέσεων για το χαρακτήρα που οφείλει να έχει η κοινωνική πραγματικότητα. Διακατέχεται απ’ τη νοοτροπία ότι το έθνος αναδεικνύεται το μοναδικό γνήσιο άξιον λόγου υποκείμενο, αφού θεωρείται ο κύριος παράγοντας θεμελίωσης της κοινωνίας. Καταγινόμενη σε αυτή τη θέση, η εθνικιστική ιδεολογία επιδιίδεται σε μια αέναη προσπάθεια να ενσταλάξει στις εθνικές οντότητες ένα πρωτοφανές αίσθημα ευθύνης, αλλά και αυτοπεποίθησης, αφού τις καθιστά πηγές δύναμης και ενότητας. Σε ακραίες εκφάνσεις της εν λόγω ιδεολογίας, η ομοιότητα ως προς τον πολιτισμό και την κουλτούρα, καθίσταται αναγκαία συνθήκη αποδοχής και συμμετοχής στην κοινότητα. Οποιαδήποτε ασυμφωνία σε αντίθετη περίπτωση εκλαμβάνεται ως μείζων παράγοντας εξοστρακισμού και εξοβελισμού έξω από τα εδαφικά όρια της τελευταίας. Προς επίρρωση της παραπάνω θέσης, η ανθρώπινη ιστορία βρίθεται αναρίθμητων γεγονότων που οδήγησαν σε γενοκτονίες, εθνοκαθάρσεις και ολοκαυτώματα, ως άμεσο επακόλουθο ακραίων εκφάνσεων του εθνικιστικού ψυχισμού. Ήδη απ’ τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και μετά εξελίσσονται συνταραχτικά γεγονότα τα οποία θα χαραχθούν, με ζοφερά χρώματα, ανεξίτηλα την ανθρώπινη μνήμη. Οι γενοκτονίες που συντελέστηκαν κατά τη οικοδόμηση της νεότερης Τουρκίας στην εγγύς Ανατολή (Αρμενίων, Ελλήνων του Πόντου, Ασσυρίων), το ολοκαύτωμα των Ναζί κατά την περίοδο του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου και οι εθνοκαθάρσεις που διεξήχθησαν στην διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας, αποτελούν τρανταχτά παραδείγματα έσχατης έκφρασης του φαινομένου. Τα γεγονότα αλλά και οι εικόνες που μεταδόθηκαν σε παγκόσμια κλίμακα, προκάλεσαν τη μνήμη αλλά και παράλληλα τον αποτροπιασμό για τα επακόλουθα των εθνικιστικών πεπραγμένων. Έκτοτε, κάθε προσπάθεια κριτικής προσέγγισης και ανάλυσης του εθνικισμού βρίσκει σοβαρά προσκόμματα στην αρνητική προδιάθεση που δημιουργεί και μόνο η αναφορά του ονόματος του. Μολαταύτα, κρίνεται γενικά αναμφισβήτητο, ότι το πεδίο του πολιτισμού αποτελεί ζωτικής σημασίας αρχή για την υπό εξέταση θεωρία, θεμελιώνοντας πασιφανώς μία νέα διακριτή έκφραση, ως πολιτισμικό εθνικισμό. Σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, ο πολιτισμικός εθνικισμός προτάσσεται ως μέγιστο ιδεολογικό εργαλείο, κατά την άρθρωση πολιτικών λόγων και αποσκοπεί στην προβολή συγκεκριμένων πολιτικών σχηματισμών. Αντιπροσωπευτική περίπτωση της εν λόγω υπόθεσης αποτελεί η παράθεση του παρακάτω εδαφίου από συγκεκριμένο πολιτικό χώρο, στο οποίο γίνεται ιδιαίτερη μνεία στη σημασία της δυναμικής του πολιτισμού, αναφέροντας χαρακτηριστικά: “...Πρέπει να διαμορφώσουμε ένα ιδεολογικό μαχητικό εργαλείο. Είναι καιρός να κτίσουμε τον Πολιτιστικό Εθνικισμό σαν απάντηση στην μαζική πνευματική δηλητηρίαση που δεχόμαστε. Ο πολιτιστικός εθνικισμός μπορεί να βασιστεί σε 4 κατευθυντήριες γραμμές.

- Υπεράσπιση των παραδοσιακών εθνικών αξιών.
- Διάδοση και εμπλουτισμός των αξιών αυτών.
- Εμπόδιση της διάδοσης των αντεθνικών, αθεϊστικών, υλιστικών, ηδονιστικών δογμάτων.
- Επίθεση στις «ιδέες» και τα «πιστεύω» του ιδεολογικού εχθρού

Ο λαϊκός εθνικισμός δεν είναι ένα κίνημα μεμφίμοιρων. Είναι ένας ζωντανός Σπαρτιάτικος οργανισμός. Είναι ένας ιδεολογικός κατακλυσμός Οι διεθνείς κυρίαρχοι έχουν το πάνω χέρι και εμείς ο ζωντανός μαχόμενος άνθρωπος είμαστε που παλεύουμε για την επανάσταση. Μια επανάσταση πρώτιστα ψυχών, πνευμάτων, καρδιών. Ας εξαπολύσουμε έναν πολιτιστικό εθνικισμό σαν δούρειο ίππο. (Ανακτήθηκε στις 5/5/2019 από <http://www.xryshaygh.com>). Ο παραπάνω λόγος αποτελεί κλασικό αντιπροσωπευτικό δείγμα για την έρευνα του υπό μελέτη πεδίου αποτυπώνοντας εύληπτα τις επιδιώξεις που εξυφαίνονται μέσα από την αναβίωση των εθνικιστικών κινήματων. Ειδικότερα σήμερα, την εποχή της παγκοσμιοποίησης, των

“ευθραύστων” πολυπολιτισμικών κοινωνιών, της αθρόας λαθρομετανάστευσης και της αποδόμησης του μοντέλου έθνους – κράτους, καταγράφεται μια ραγδαία εξάπλωση ετερόκλιτων εθνικιστικών μορφωμάτων σε παγκόσμια κλίμακα (Γαλλία: Εθνικό Μέτωπο, Ιταλία: Λέγκα του Βορρά, Ελλάδα: Χρυσή Αυγή, κ.λ.π). Οι εν λόγω σχηματισμοί, συνεπικουρούμενοι από την αδυναμία της σύγχρονης πολιτικής να προβάλλει λύσεις στα προβλήματα της καθημερινότητας και μιας διηνεκούς οικονομικής κρίσης, κατάφεραν να ορθώσουν πολιτικό ανάστημα και να βρουν ευήκοα ώτα σε μεγάλες μάζες του πληθυσμού. Η αναβίωση αυτών των τάσεων, όπως ήταν αναμενόμενο, προκάλεσαν τριγμούς και έντονες ανησυχίες για το μέλλον του ευρωπαϊκού οικοδομήματος με τον αντίλογο να επικεντρώνεται, κυρίως, στην επιστροφή του εθνικού αφηγήματος, την προστασία της πολιτισμικής και εθνικής ταυτότητας, τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και την εθνική ασφάλεια.

1.3.7. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.

Σημαντικός πυλώνας ανάπτυξης για την οικονομία ενός κράτους αποτελεί ο τομέας του τουρισμού. Ο Τουρισμός με την εξέλιξη της βιομηχανικής κοινωνίας και την μαζικοποίηση του ως προϊόν της μετανεωτερικής εποχής, εξελίχθηκε ανάλογα με τις συνθήκες και απαιτήσεις της σύγχρονης πραγματικότητας. Ως εκ τούτου, αποτελεί δομικό στοιχείο για την ανάπτυξη των σύγχρονων κοινωνιών συνεισφέροντας καταλυτικά στο ακαθάριστο εθνικό προϊόν μιας χώρας, στην δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, στην ανάπτυξη των τοπικών κοινωνικών συνόλων και σε ένα ευρύ φάσμα άλλων δραστηριοτήτων. Θα μπορούσε ο οιοσδήποτε να απαριθμήσει μια πληθώρα αιτιών που καθιστούν τον τουριστικό κλάδο ένα πεδίο υψηλής κινητικότητας τόσο από την πλευρά του δημόσιου συμφέροντος, όσο και από την πλευρά της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Κρίνεται αναμφισβήτητο ότι ο τουριστικός κλάδος, αποτέλεσμα μιας κοινωνίας που αναπτύσσεται στο διηνεκές με γοργούς ρυθμούς και απαιτήσεις, έχει πλέον μαγνητίσει το ενδιαφέρον μιας εκτεταμένης σειράς φορέων και παραγόντων. Η βαρύτητα του μάλιστα ως συστατικό στοιχείο ανάπτυξης, τον τοποθέτησε σε υψηλής προτεραιότητας ζήτημα στην ατζέντα του κυβερνητικού σχεδιασμού, καταδεικνύοντας, κατ’ αυτόν τον τρόπο, τη ζωτική σημασία που διαδραματίζει για την κοινωνία και την οικονομία. Εκ παραλλήλου, η σύσταση εξειδικευμένων φορέων, όπως ο ανεξάρτητος εθνικός φορέας για τον τουρισμό (Υπουργείο Τουρισμού) και ο σχεδιασμός εθνικής τουριστικής πολιτικής (ΕΟΤ), αποτελούν ενέργειες που αποδεικνύουν εμπράκτως την αποτίμηση της προσφοράς και της δυναμικής του κλάδου ως έναν σημαντικό τομέα επένδυσης. Στόχοι των παραπάνω φορέων αποτελούν η κατάρτιση μιας ολοκληρωμένης εθνικής τουριστικής πολιτικής, ο συντονισμός των δράσεων στο πλαίσιο μιας βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης και η αναγωγή του κλάδου σε βιομηχανία. Ως εκ τούτου, το πεδίο του τουρισμού παρατηρείται να έχει συνδεθεί αναπόδραστα με άλλους θεμελιώδεις τομείς και δραστηριότητες της κοινωνικής ζωής για την περαιτέρω ανάπτυξη και τελειοποίηση του τουριστικού προϊόντος. Στον απόηχο αυτού του φαινομένου, εντάσσεται ο εμπλουτισμός του τομέα με μια πληθώρα νέων τουριστικών προϊόντων, πρόθεση των οποίων είναι να καταστήσουν τον κλάδο μια προσοδοφόρα εμπορική δραστηριότητα, να αναβαθμίσουν την ποιότητα των παροχών καθώς και να προσελκύσουν μεγαλύτερη έκταση τουριστικού κοινού. Αξίζει να σημειωθεί ότι το προφίλ του σύγχρονου τουρίστα ξεφεύγει από τα μέχρι πρότινος καθιερωμένα πρότυπα που είχαν σαν βάση το μαζικό και παραδοσιακό τουριστικό προϊόν. Πλέον, η ζήτηση του τουριστικού προϊόντος επικεντρώνεται σε εξειδικευμένα και ειδικά ενδιαφέροντα που στόχο έχουν όχι μόνο την αναψυχή και την απόλαυση πολυτελών υπηρεσιών, αλλά την εμπειρία και την βιωματική επαφή με τον εκάστοτε προορισμό. Στο πλαίσιο αυτό συγκαταλέγεται η συμμετοχή του κοινού σε πολιτιστικά δρώμενα, τοπικές δραστηριότητες, και το ενδιαφέρον για την ιστορία και την πολιτιστική κληρονομιά των περιοχών που επισκέπτεται. Απόρροια των τάσεων αυτών αποτελεί η διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος και η ανάπτυξη ειδικών μορφών τουρισμού, όπως ο πολιτισμικός

τουρισμός. Ο πολιτισμικός τουρισμός αναπτύχθηκε ως φυσικό επακόλουθο της σύζευξης μεταξύ τουρισμού και πολιτισμού και αναφέρεται στην τουριστική δραστηριότητα που αναπτύσσεται και έχει σαν θύλακτο τον πολιτισμό μιας χώρας, την ιστορία, τις αρχαιότητες, τη θρησκεία τα ήθη και έθιμα, τα πολιτιστικά δρώμενα, κλπ. Αποτελεί μια εκ των βασικότερων εναλλακτικών μορφών τουρισμού που είναι ευρέως διαδεδομένη και αποτελεί το κύριο τουριστικό προϊόν για αρκετές χώρες συμπεριλαμβανομένης και της χώρας μας. “...Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού, ο οποίος δίνει μια ευρύτατη ερμηνεία, θεωρεί ότι «πολιτισμικός τουρισμός είναι το ταξίδι που γίνεται με βασικό κίνητρο το πολιτιστικό, συνδυασμένο με εκπαιδευτικές συναντήσεις, επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους, φεστιβάλ, θεατρικές παραστάσεις μελέτη φυσικού περιβάλλοντος, λαϊκού πολιτισμού και τέχνης»...” (Κοκκώσης κ.ά, 2011:195). Ανεξαρτήτως της εννοιολογικής προσέγγισης, αξίζει να τονισθεί ιδιαίτερα ότι τα πολιτιστικά στοιχεία συνιστούν αναπόσπαστο μέρος της συγκεκριμένης υποκατηγορίας τουρισμού αποτελώντας το σημείο αναφοράς της εν λόγω δραστηριότητας. Μέσω αυτής της διαδικασίας τα πολιτιστικά στοιχεία μιας περιοχής ενσωματώνονται σε τουριστικά πακέτα προσελκύνοντας μεγάλα τουριστικά ρεύματα. Συγκεκριμένα ”...Ο πολιτισμός στον τουρισμό περιλαμβάνει τα ακόλουθα:

- τους αρχαιολογικούς χώρους και τα αρχαιολογικά μουσεία – μνημεία,
- τα λαογραφικά – εθνογραφικά στοιχεία και τα λαογραφικά μουσεία,
- τους θρησκευτικούς και προσκυνηματικούς τόπους λατρείας,
- τα ετήσια εθνικά και τοπικά “φεστιβάλ” παραδοσιακών δεδομένων,
- τα σχετιζόμενα με παραδοσιακή και μοντέρνα τέχνη (λ.χ. γλυπτική, ζωγραφική, μουσική, χορός, “πλαστικές τέχνες κ.λπ.),
- τα αρχιτεκτονικά δεδομένα των επιμέρους περιοχών, όπως διασωζόμενοι οικισμοί, παραδοσιακοί οικισμοί, κατακόμβες, κ.λπ.
- τα μνημεία διασωζόμενου φυσικού κάλλους (εσχάτως και του τεχνητού),
- τα κάθε μορφής μουσεία ανάδειξης της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς (Λύτρας ,1998:156).”

Ειδικότερα στην περίπτωση της Ελλάδας η σύνδεση τουρισμού και πολιτισμού (πολιτιστικός τουρισμός) κρίνεται εκ των ων ουκ άνευ, λόγω της πλούσιας πολιτιστικής κληρονομιάς που διαθέτει η χώρα και σε συνδυασμό με το απaráμιλλο φυσικό κάλλος δύναται να της προσδώσει μεγαλύτερη προστιθέμενη αξία έναντι των υπόλοιπων χωρών. Η διασύνδεση αυτή διαφοροποιεί σημαντικά το τουριστικό προϊόν της χώρας καθιστώντας το πιο ανταγωνιστικό, ενώ, παράλληλα, προσφέρει αξιοσημείωτη βελτίωση στα ποιοτικά του χαρακτηριστικά του τουριστικού προϊόντος και αμβλύνει την εποχικότητα της τουριστικής περιόδου. Ο συγκεκρισμός του πολιτισμού και του τουρισμού (πολιτιστικός τουρισμός) αποδεικνύει εν τοις πράγμασι την ιδιάζουσα σπουδαιότητα του πολιτισμού ως πολυεργαλείο της σύγχρονης πραγματικότητας, αποτυπώνοντας ευκρινώς το “τι δεον γενέσθαι” σχετικά με τη χρησιμότητα του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Βασικό μέλημα του παρόντος κεφαλαίου είναι να αναλυθεί ενδελεχώς το φαινόμενο της επικοινωνίας ως συστατικό στοιχείο δόμησης της κοινωνικής συνύπαρξης. Το εφαλτήριο του εγχειρήματος εστιάζεται αρχικά σε μια κοινωνιολογική θεώρηση της επικοινωνίας. Στη συνέχεια, θα επιχειρηθεί προσπάθεια εννοιολογικής τοποθέτησης του φαινομένου, καθώς και περιγραφή του τρόπου λειτουργίας της διαδικασίας. Τέλος, το κεφάλαιο θα κλείσει με την ανάλυση των πιο συχνών μορφών που μπορεί να προσλάβει ανάλογα τις συνθήκες διεξαγωγής και το πεδίο στο οποίο εκτυλίσσεται.

2.1. Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.

Η επικοινωνία ως συστατικό στοιχείο της κοινωνικής ύπαρξης του ατόμου, τοποθετείται στη βάση όλων των ενεργειών που επηρεάζουν όλες τις πτυχές του καθημερινού του βίου. Ο λόγος έγκειται στο ότι η βιολογική συνέχεια και επιβίωση μιας κοινωνίας, έχει ως απαραίτητη προϋπόθεση την επικοινωνιακή διαδικασία, προκειμένου τα άτομα που την απαρτίζουν να βρίσκονται σε κατάσταση άμεσης αλληλεξάρτησης μεταξύ τους. Το φαινόμενο σχετίζεται με τη διαδικασία ανταλλαγής μηνυμάτων και θεωρείται από τα σημαντικότερα επιτεύγματα του ανθρώπου στην προσπάθεια του για ανάπτυξη συλλογικής δράσης. Πανθομολογουμένως δε, αναλύεται και ως λειτουργία η οποία εμπεριέχεται εγγενώς στις κοινωνικές ομάδες, φυσική απόρροια της συνύπαρξης μεταξύ των ατόμων. *“...Κοινωνική ομάδα είναι ένα οργανωμένο σύνολο ατόμων, που επικοινωνούν, έχουν κοινούς σκοπούς και αποκτούν την αίσθηση του «εμείς», δηλαδή συνείδηση ότι αποτελούν ομάδα...”* (Σωτηρίου κ.ά., 2018:15). Στην παραπάνω διατύπωση, η επικοινωνία αποτυπώνεται ακραιφνώς συνεκτικό στοιχείο της κοινωνικής συνύπαρξης, η οποία μετατρέπει το άτομο από “επικοινωνούν ον” σε “κοινωνούν ον”. Το ζήτημα της επικοινωνίας και της ανταλλαγής μηνυμάτων μεταξύ των ατόμων, απασχόλησε τους στοχαστές ήδη από την εποχή της αρχαιότητας. Η συμβολή της αρχαίας διάνοησης στην ανάπτυξη επιστημονικής συλλογιστικής, γύρω από τις λειτουργίες και τη διάρθρωση των κοινωνικών δομών, εκφράζεται και στο ξακουστό έργο του Αριστοτέλη “Πολιτικά”. Πρώτος εξ όλων ο Σταγειρίτης Φιλόσοφος εξέφρασε την πεποίθηση ότι ο άνθρωπος, ως πολιτικό ον, αισθάνθηκε την ανάγκη επικοινωνίας και ανάπτυξης δεσμών, προκειμένου να συνοδοιπορήσει και να συνεργαστεί από κοινού με άλλα άτομα, για τη δόμηση κοινωνικών και πολιτειακών οντοτήτων. Στην εν λόγω πραγματεία, η πόλη καθίσταται μια φυσική πραγματικότητα ένδοθεν της οποίας ο άνθρωπος ολοκληρώνεται υπαρξιακά, αφού ρέπει προς αυτήν. Η επικοινωνία, λοιπόν, αναζητείται και γίνεται βίωμα χάρη σε μια αυθόρμητη ορμή του «εγώ» προς «τον άλλο», χάρις στην επιθυμία των ανθρώπων να ζουν μαζί. Ο εμβληματικός φιλόσοφος διατείνεται ότι η ανθρώπινη υπόσταση, ορμώμενη εκ φύσεως, αναζητά την κοινωνία καθεαυτή, χαρακτηρίζοντας κάθε ύπαρξη έξω από το κοινωνικό πλαίσιο εκτροπή. *“...ή δ’ αὐτάρκεια καὶ τέλος καὶ βέλτιστον. ἐκ τούτων οὖν φανερόν ὅτι τῶν φύσει ἢ πόλις ἐστὶ, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον, καὶ ὁ ἄπολις διὰ φύσιν καὶ οὐ διὰ τύχην ἤτοι φαῦλός ἐστιν, ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος· ὡσπερ καὶ ὁ ὑφ’ Ὀμήρου λαιδορηθεὶς «ἀφρήτωρ ἀθέμιστος ἀνέστιος»· ἅμα γὰρ φύσει τοιοῦτος καὶ πολέμου ἐπιθυμητής, ἅτε περ ἄζυξ ὢν ὡσπερ ἐν πεττοῖς. διότι δὲ πολιτικὸν ὁ ἄνθρωπος ζῷον πάσης μελίττης καὶ παντὸς ἀγελαίου ζῷου μᾶλλον, δῆλον. οὐθὲν γάρ, ὡς φαμέν, μάτην ἢ φύσις ποιεῖ· λόγον δὲ μόνον ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζῷων...”* (Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1939:81-82). Η συγκεκριμένη σκοποθεσία καθιστά την επικοινωνία εξ επαγωγής κινητήρια δύναμη, η αξία της οποίας κρίνεται αναμφισβήτητη. Μία κοινωνική κατάσταση καθιερύεται εφόσον τα άτομα υπεισέλθουν σε μια επικοινωνιακή διαδικασία, η συμπεριφορά των οποίων διέπεται κάτω από κοινούς κώδικες έκφρασης, ύπαρξης και οργάνωσης. Κινούμενες μέσα στο πλαίσιο των παραπάνω αντιλήψεων εναρμονίζονται και οι απόψεις πολλών σύγχρονων θεωρητικών, σχετικά με τη σημασία που διαδραματίζει η επικοινωνία στη δόμηση των κοινωνικών συνόλων. Κατά τον Σταματόπουλο,

οργανωμένη κοινωνία άνευ επικοινωνίας δεν είναι δυνατόν να υπάρξει. Βάσει της συλλογιστικής αυτής, η οιαδήποτε πραγματοποιηθείσα κοινωνική εξέλιξη και ανάπτυξη στο πέρασμα των αιώνων συνιστά άμεσο αποτέλεσμα της επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων και ειδικότερα, της επικοινωνίας των ιδεών, των αντιλήψεων, και των πεποιθήσεων περί καθημερινού βίου (Σταματόπουλος, 1971:347). Ως εκ τούτου, οι κοινωνικές επιστήμες την εκλαμβάνουν ως έναν απ' τους σημαντικότερους παράγοντες που συνετέλεσε στη μετουσίωση της ανθρώπινης υπόστασης σε ευρύτερα κοινωνικά σύνολα. *“Η Επικοινωνία είναι μια κοινωνική λειτουργία που ενυπάρχει μέσα στην κοινωνία και προκύπτει από την αλληλεπίδραση των ατόμων μεταξύ τους. Κάνει εφικτό τον συντονισμό της συλλογικής δράσης και την κοινωνικοποίηση του ανθρώπου”* (Κάβουρα, 2016:51). Η αναγκαιότητα της ύπαρξής της έγκειται σε μια αδήριτη ανάγκη να έρθουν σε επαφή τα άτομα, που απαρτίζουν τα κοινωνικά σύνολα και να πετύχουν από κοινού συγκεκριμένες δράσεις στο πλαίσιο της κοινωνικής ολοκλήρωσης. Κοντολογίς, συνιστά τον μηχανισμό μέσω του οποίου αποτυπώνεται η επιτακτικότητα κατανόησης αλλήλων, γύρω από ένσκοπες και έλλογες ενέργειες που συγκροτούν το κοινωνικό γίνεσθαι. Η σημασία της επικοινωνίας δεν περιορίζεται σε μια μονοσήμαντη προαγωγή της έκφρασης των ατόμων (λέγειν), αλλά χρίζεται πολυδιάστατο εργαλείο για την ευόδωση συλλογικών δράσεων (πράττειν). Αντιμετωπίζεται δηλαδή, οιονεί εργαλείο κοινωνικής συμπεριφοράς που απέχει παρασάγγας από μια μονοδιάστατη ανάλυση εργαλείου εξωτερίκευσης συμπεριφορών, όπως απεφάνθη και ο γνωστός ανθρωπολόγος Malinowski σε μια από τις σημαντικότερες θεωρίες του για τη σημασιολογία της γλώσσας ως επικοινωνιακή διαδικασία: *“...Στις πρωτόγονες χρήσεις της, η γλώσσα λειτουργεί ως σύνδεσμος των ανθρώπων στις από κοινού δραστηριότητές τους, ως ανθρώπινη συμπεριφορά. Αποτελεί είδος δράσης και όχι όργανο σκέψης...”* (Ντάλτας, 2003:22). Απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτέλεση της επικοινωνίας, που ορίζεται επιβεβλημένη, είναι η ύπαρξη ενός κοινού αποδεκτού κώδικα και συστήματος σημείων από όλα τα μέλη της κοινότητας. Η άποψη αυτή υποστηρίζεται αναφανδόν και από τον γνωστό ανθρωπολόγο και εισηγητή του Στρουκτουραλισμού στη Μ. Βρετανία Έντμουντ Ρόναλντ Λιτς. Ο Λιτς στις μακρόσυρτες αναλύσεις του για τη δομή των πολιτισμικών στοιχείων και τη αναγωγή τους σε είδη επικοινωνίας, τόνισε τη σημασία του “κώδικα” κατά τη διεξαγωγή του φαινομένου. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά στο έργο του «Πολιτισμός και επικοινωνία (Η λογική της διαπλοκής των συμβόλων)»: *“...Η επικοινωνία είναι μια σύνθετη, συνεχής διαδικασία που περιλαμβάνει πολλά μη λεκτικά, όπως και λεκτικά, στοιχεία. Όλες οι συνήθειες συμπεριφορές -και όχι μόνο η γλωσσική- μεταφέρουν πληροφορίες. Έτσι, μόλις συναντηθούμε με κάποιους ξένους, αντιλαμβανόμαστε ξαφνικά ότι, ώσπου να μάθουμε τον κώδικα, αδυνατούμε να καταλάβουμε τι συμβαίνει...”* (Λιτς, 1993:21-22). Επίσης, σε άλλο χωρίο του ίδιου έργου επισημαίνει ενδεικτικά: *“...Οι τρόποι και οι διάλογοι επικοινωνίας είναι πολύπλοκοι και πολυσύνθετοι...Η ανθρώπινη επικοινωνία επιτυγχάνεται με εκφραστικές πράξεις που λειτουργούν ως σήματα, σημεία και σύμβολα...”* (Ο.π. 1993:22). Από τους προαναφερθέντες συλλογισμούς, εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι η σημασία συνάφειας μεταξύ συστήματος σημείων με την επικοινωνιακή διαδικασία διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο. Η μελέτη της επικοινωνίας ως συνεκτικό στοιχείο της κοινωνικής συνύπαρξης δεν αποτελεί μια απλή μεθοδολογική επιλογή, αλλά επιβάλλεται αναπόδραστα ένεκα της λειτουργίας της σε κάθε πλαίσιο κοινωνικής οργάνωσης. Εξετάζοντας κανείς τη διαδικασία γέννησης του φαινομένου, μέσα από μια γενικότερη και ευρύτερη θεώρηση, εύκολα μπορεί να διαπιστώσει ότι οι ρίζες λειτουργίας του, χάνονται στα βάθη της ιστορίας. Η προσπάθεια επικοινωνίας του ατόμου με τον περίγυρό του καταγράφεται ταυτόχρονα με την παρουσία του ανθρώπου στη γη. Το ανθρώπινο ον ανέκαθεν προσπαθούσε να επικοινωνήσει και να έρθει σε επαφή με την ομήγυρή του. Ως άμεσο επακόλουθο της εν λόγω πραγματικότητας, η επικοινωνία καταγράφεται αδιάλειπτη και διηνεκής, με τα μέσα και τις μεθόδους λειτουργίας της να μεταβάλλονται στο διάβα των αιώνων, όπως ακριβώς μεταβλήθηκαν και οι ανθρώπινες

κοινωνίες. Ήδη, πολύ πριν παρουσιαστούν ώριμες μορφές επικοινωνίας, όπως η γραφή και το αλφάβητο, υπήρχαν οι λεγόμενες τοιχογραφίες (σε σπήλαια) που προβάλλουν πρωτόλειες εκφράσεις του φαινομένου. Αργότερα, ακολούθησαν πρώιμες μορφές γραφής, όπως τα εικονογράμματα και τα ιερογλυφικά, με χαρακτηριστικές περιπτώσεις τα Αρχαία Αιγυπτιακά και τη Μινωική Γραμμική Α', που ακόμα και σήμερα δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί. Στις μέρες μας, με τη ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας και την εδραίωση της παγκοσμιοποίησης σε όλα τα επίπεδα, η επικοινωνία αναδεικνύεται σε ζωτικής σημασίας λειτουργία, που διαχέεται σε κάθε έκφανση και πτυχή του παγκόσμιου κοινωνικοοικονομικού γίνεσθαι. Ανθρώπινες σχέσεις, κοινωνική, πολιτική και επιχειρηματική ζωή συγκροτούν το πεδίο το οποίο η επικοινωνία διαπερνά, επηρεάζει και διαμορφώνει τα τεκταινόμενα, μέσα από ένα ένσκηνο και οριζόμενο τρόπο εφαρμογής. Σε μακροοικονομικό επίπεδο ανάλυσης, η εδραίωση του φιλελεύθερου μοντέλου οργάνωσης που επιτάσσει την ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων, ανθρώπων και ιδεών, θεωρεί την επικοινωνία ζωτικής σημασίας εργαλείο για την άρση πάσης φύσεως εμποδίων (πολιτισμικών, πολιτικών, εθνικών, ιδεολογικών). Η θέση αυτή διαφαίνεται και σε προγενέστερες διατυπώσεις παρελθοντικών ετών. *“Το 1960 ο Καναδός καθηγητής Marshall McLuhan κατέστησε γνωστή την έννοια του σφαιρικού χωριού ενός κόσμου που αλληλοσυνδέεται από το θαύμα της ηλεκτρονικής επικοινωνίας με το οποίο τα παλιά κοινωνικά, φυλετικά, κι' εθνικά όρια μπορούσαν να διασπαστούν.”* (Howard,1999:45). Κατά συνέπεια της νέας πραγματικότητας, ο κόσμος μεταμορφώνεται σε ένα παγκόσμιο χωριό, στο οποίο εξαλείφονται και εξομαλύνονται οι όποιες διαχωριστικές γραμμές, ένεκα της τεχνολογικής δυναμικής που ενθυλακώνεται στην επικοινωνία. Δοθέντος ότι στις μέρες μας η υπόθεση αυτή έχει αναχθεί σε αξίωμα, αναβιβάζει την επικοινωνία σε τεχνική ίσως και σε επιστήμη. Συνεπώς, η μελέτη της θεωρείται ένα απ' τα πιο επίκαιρα διεπιστημονικά πεδία, που προσελκύει το ενδιαφέρον ποικίλων ανθρωπιστικών, θετικών και κοινωνικών επιστημών.

2.2. Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.

Πιστεύοντας ότι η επικοινωνία συνιστά ένα πρωταρχικό γεγονός για το ανθρώπινο ον και τις απανταχού κοινωνικές οντότητες, η επιστημονική κοινότητα έχει επιδοθεί με μεγάλη προσήλωση στον εννοιολογικό προσδιορισμό του φαινομένου. Πολλά επιστημονικά πεδία έχουν καταπιαστεί με ιδιαίτερο ζήλο σε μια ολόπλευρη σπουδή του επικοινωνιακού πλαισίου, ως δυναμικό εργαλείο που ενεργεί και αλληλοεπηρεάζει τις κοινωνικές δυνάμεις που το ενθυλακώνουν. Ωστόσο, η συστηματική ενασχόληση με την μελέτη της επικοινωνιακής διαδικασίας δεν κατάφερε να επιφέρει μια σχετική ομοφωνία για έναν κοινό προσδιορισμό της επικοινωνίας. Το κύριο αίτιο του εν λόγω αποτελέσματος εντοπίζεται στην αμφισημία που παράγεται από την ύπαρξη μιας ευρείας και μιας στενής αντίληψης για τον ορισμό. Αξίζει να επισημανθεί ότι το φαινόμενο της επικοινωνίας είναι συνυφασμένο με μια ευρύτερη και μια στενότερη προσέγγιση. *“...Με τη στενότερη της έννοια επικοινωνία είναι η μεταβίβαση μιας έννοιας (νοήματος) από ένα πρόσωπο σε άλλο και αποκαλείται και διμερής επικοινωνία. Με την ευρύτερη του έννοια ο όρος επικοινωνία περιλαμβάνει το σύνολο των διαδικασιών επικοινωνίας σε ορισμένο τόπο, χρόνο ή οργανισμό...”* (Κανελλόπουλος, 1995:17). Η κατάσταση αυτή ενισχύεται και από την περίπτωση, ότι η λειτουργία της δεν περιορίζεται μονοδιάστατα στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, αλλά επεκτείνεται και σε άλλα πεδία της κοινωνικής δράσης. Όντας λοιπόν, ένα πολυσύνθετο φαινόμενο, οι προσπάθειες ερμηνείας επικεντρώθηκαν σε μια ολιστική προσέγγιση του φαινομένου που περιλαμβάνει όλο το πλέγμα των διανθρώπινων σχέσεων και της ανθρώπινης δραστηριότητας. Το αποτέλεσμα αυτής της ολιστικής ανάλυσης επέφερε έναν πληθωρισμό ορισμών που αντιπροσωπεύουν την επιστημονική χροιά του εκάστοτε πεδίου απ' το οποίο διατυπώνεται. Σήμερα, τόσο η διεθνής όσο και η εγχώρια βιβλιογραφία επιδιώκουν πολλές και διάφορες εννοιολογικές προσεγγίσεις του όρου “επικοινωνία”. Ως εκ τούτου, η προτίμηση του ενός αντί του άλλου ορισμού είναι, κατά το μάλλον ή ήττον, προϊόν

προσωπικής βούλησης. Μία από τις πρώτες εννοιολογικές τοποθετήσεις που διατυπώθηκαν κατά τη νεωτερική περίοδο, ανήκει στον Άγγλο συγγραφέα και κριτικό I. A. Ρίτσαρντς. Ο Άγγλος θεωρητικός θέλοντας να καταδείξει την καθολικότητα της επικοινωνίας, που εμπεριέχεται γενικώς σε όλες τις οντότητες, υποστήριξε ότι: "...επικοινωνία έχουμε όταν κάποιος επενεργεί επί του περιβάλλοντός του κατά τέτοιον τρόπο ώστε κάποιος άλλος να επηρεάζεται, υποκείμενος σε μια παρόμοια εμπειρία προκαλούμενη εν μέρει από την εμπειρία του πρώτου..." (Μπριτάνικα Π. Λ., 1993) Έκτοτε, και μέχρι τις μέρες μας, η κοινωνική ισχύς του φαινομένου νοείται μόνιμο υπό διερεύνηση ζήτημα που χαίρει καθολικής αναγνώρισης απ' όλη την επιστημονική κοινότητα. Εννοιολογικά, ο ορισμός ερείδεται στη διακριτική ευχέρεια του εκάστοτε επιστημονικού πεδίου, να αποδώσει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά υπό το πρίσμα του πλαισίου στο οποίο υπάγεται. Ενδεικτικά και μόνο, παρατίθεται μία όλως χαρακτηριστική σειρά ορισμών, γενικώς αναγνωρίσιμων, η οποία φανερώνει αυτήν την εντυπωσιακή και διαχρονική επίσης πανσπερμία εννοιών, όπως:

"...Η επικοινωνία πρόκειται για μια διαδικασία σχέσεων μετάδοσης ενός μηνύματος (ως πομπός και ως δέκτης) για την επίτευξη αμοιβαίας συνεννόησης και συνεργασίας, διότι, καμιά ιδέα δεν μπορεί να επιβιώσει, να εξαπλωθεί και να επιβληθεί, χωρίς επικοινωνία ..." (Λύτρας, 2008:53)

"...Επικοινωνία είναι η διαδικασία εκείνη κατά την οποία γίνεται ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των ατόμων μέσα από ένα κοινό σύστημα συμβόλων, σημείων και συμπεριφοράς. Καθώς είναι διαδικασία, η επικοινωνία έχει σαν συνώνυμα την έκφραση συναισθημάτων, τη συνδιάλεξη, την ομιλία, την ανταπόκριση, τη γραφή, την ακοή και την ανταλλαγή..." (Himstreet et al., 2008:25)

"... Επικοινωνία συνήθως ονομάζουμε κάθε μετάδοση νοήματος ανάμεσα σε δύο «πόλους»..." (Δήμου, 1976:67)

"...Επικοινωνία είναι η μετάδοση ιδεών και απόψεων από άνθρωπο σε άνθρωπο..." (Biagi, 1998:28)

"...η με οποιοδήποτε τρόπο μεταφορά μηνυμάτων από ένα υποκείμενο σε άλλο με χρήση σημείων και συμβόλων..." (Τσαούσης, 1984:90).

"...η μεταβίβαση και η ανταλλαγή μηνυμάτων, πληροφοριών από κάποιον που νοείται ως πομπός προς κάποιον που νοείται ως δέκτης μέσω κοινού συστήματος σημείων, συμβόλων ή τρόπων συμπεριφοράς..." (Μπαμπινιώτης, 1998:655).

"...επικοινωνία είναι η «κοινωνική αλληλεπίδραση μέσω μηνυμάτων»..." (Κάβουρα, 2016:42)

"...Επικοινωνία ορίζεται ως η δημιουργία, αποστολή και ανάδραση κωδικοποιημένων μηνυμάτων από μία πηγή, μέσω κάποιων καναλιών, σε έναν ή πολλούς δέκτες..." (Τσουρβάκας, 2012:209)

"... Η επικοινωνία μπορεί να ορισθεί σαν η μετάδοση νοημάτων με τη χρησιμοποίηση συμβόλων. Όταν οι άνθρωποι επενεργούν ο ένας στον άλλο διαμέσου συμβόλων, τότε ευρίσκονται σε επικοινωνία..." (Unesco, 1972:268).

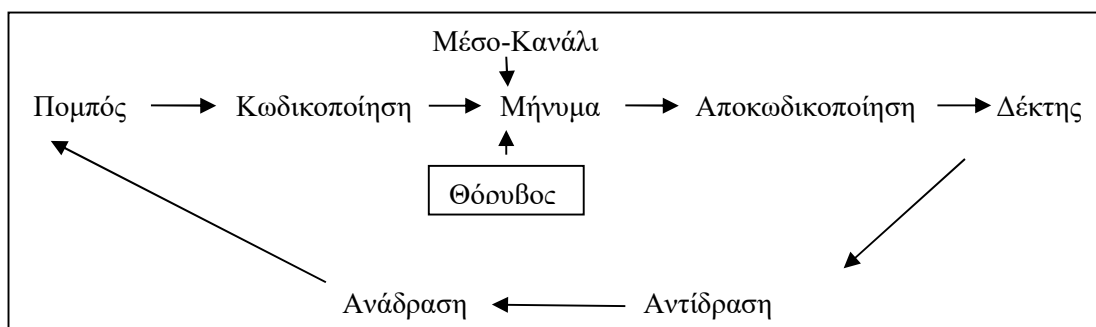
Από την προαναφερόμενη παρουσίαση των εννοιολογικών προσεγγίσεων, ανεξαρτήτως προτίμησης, προκύπτει ότι υπάρχει ένα ευρύ φάσμα θεωρήσεων πάνω στην ερμηνεία του φαινομένου. Το γεγονός αυτό οφείλεται αφενός στο ότι η επικοινωνία δηλώνει ένα πολυδιάστατο και πολυσήμαντο πεδίο το οποίο διαρρυθμίζει ένα ευρύ φάσμα τομέων (επιχειρηματικότητα, κοινωνιολογία, πολιτική, ψυχολογία, κ.τ.λ.) που αναπτύσσονται ως

απόρροια της κοινωνικής συνύπαρξης, αφετέρου δε στο ότι ερμηνεύεται ανάλογα το πλαίσιο που υπάγεται η εκάστοτε επιστημονική θεώρηση. Ανεξαρτήτως πάντως εννοιολογικής επιλογής, εύκολα συνάγεται ότι η πλειοψηφία των ορισμών συγκλίνει σε κάποιες σταθερές νοηματικές μεταβλητές, όπως: Α) η επικοινωνία πρόκειται για διαδικασία. Συνεπώς, διέπεται από μια μεθοδευμένη σειρά ενεργειών με συγκεκριμένα στάδια και στοιχεία που χαρακτηρίζουν την λειτουργία του φαινομένου και οδηγούν σε καθορισμένα αποτελέσματα, όπως θα εξετάσουμε στην επόμενη υποενότητα. Β) Αποτελεί ένα φαινόμενο που είναι σύμφυτο με την έννοια της ανταλλαγής, της μετάδοσης και της μεταβίβασης. Γνωρίσματα τα οποία υποδηλώνουν τη συνθήκη της αλληλεπίδρασης μεταξύ στοιχείων που βρίσκονται σε συνάφεια, και Γ) δημιουργεί δυναμικές σχέσεις αμοιβαίας επίδρασης που ερείδονται στην αναφορά νοημάτων, ιδεών, απόψεων και πληροφοριών, μέσω ενός κοινού κώδικα.

2.3. Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο εδάφιο, η επικοινωνία συνιστά μια διαδικασία η οποία απαρτίζεται από συγκεκριμένα στάδια και στοιχεία που συγκροτούν την επικοινωνιακή διάρθρωση. Σε αυτή την περίπτωση είναι άξιο λόγου να επισημανθεί, ο ρόλος των μεταβλητών, η θέση που κατέχουν στην επικοινωνιακή αλυσίδα, καθώς και ο τρόπος που διαμορφώνουν το επικοινωνιακό φαινόμενο. Συνεπώς, για μια ολιστική κατανόηση της επικοινωνίας απαιτείται η εμπριθής μελέτη αμφοτέρωθεν των επί μέρους στοιχείων και των σταδίων που συναποτελούν το επικοινωνιακό πλαίσιο. Η ανάδειξη της σπουδαιότητας των μεταβλητών δεν αποτελεί έναν άνευ λόγου αιτίας υπερθεματισμό, αλλά αποσκοπεί στα να καταδείξει ότι η επικοινωνιακή διαδικασία δεν συντελείται “εν κενώ” και ότι διέπεται από βασικές παραμέτρους που ρυθμίζουν και επηρεάζουν τη μορφή, τη λειτουργία και την έκβασή της. Ο ανωτέρω ισχυρισμός διαφαίνεται και στην ανάγνωση πολλών σύγχρονων θεωριών (μοντέλων επικοινωνίας), οι οποίες διαλαμβάνουν διεξοδικά κάθε δεδομένο της διαδικασίας ως αναπόσπαστο συστατικό στοιχείο που διαμορφώνει το είδος και τη μορφή της (μαζική, διαπροσωπική, κ.λπ). Η συνύπαρξη των εν λόγω στοιχείων (δεδομένων) θεωρείται δομική και εκφράζεται μέσα από μια αλληλουχία σταδίων που κατευθύνουν τη διαδικασία. Παράλληλα, το κάθε στοιχείο εντάσσεται σε συγκεκριμένο στάδιο της επικοινωνιακής λειτουργίας επιφορτισμένο με καθορισμένο έργο και λειτουργία κατά την μεταφορά ενός μηνύματος. Τα στάδια, από τα οποία πρέπει να διέρχεται ένα μήνυμα, διακρίνονται μεταξύ τους για τον συγκεκριμένο ρόλο που διαδραματίζουν και ακολουθούν μια χρονολογική και λειτουργική σειρά. Πρώτη στη σειρά κατατάσσεται η κωδικοποίηση του μηνύματος και ακολουθούν: η αποστολή, η μεταβίβαση σημάτων, η παραλαβή (λήψη), η αποκωδικοποίηση και η επαναπληροφόρηση (Κανελλόπουλος, 1995:26). Το κάθε στάδιο είναι επακόλουθο του άλλου και σηματοδοτούν σαν “όλον” τη διαδικασία του επικοινωνιακού φαινομένου.

Σχήμα 1: Η διαδικασία της επικοινωνίας

Το πρώτο στοιχείο της επικοινωνιακής διαδικασίας είναι ο “πομπός”. Πομπός είναι κάθε αποστολέας, ο οποίος αποστέλλει ένα μήνυμα σε έναν παραλήπτη μέσω ενός καναλιού, αφού

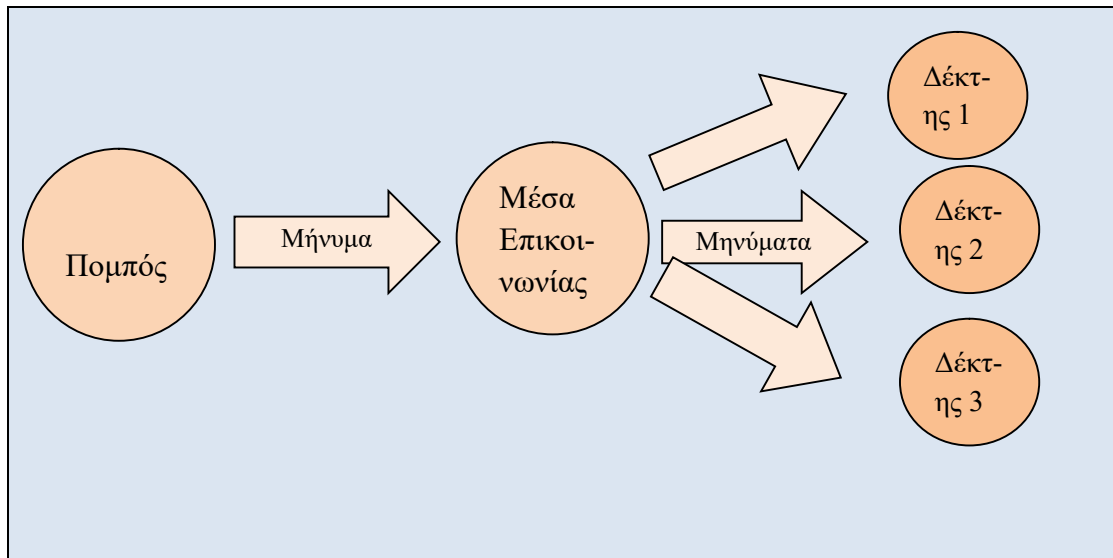
προηγούμενος το έχει κωδικοποιήσει. *Η διαδικασία επιλογής και οργάνωσης του μηνύματος αναφέρεται ως κωδικοποίηση* (Himstreet et al., 2008:41). Η δραστηριότητα του συγκεκριμένου σταδίου επικεντρώνεται στην επιλογή του περιεχομένου του μηνύματος καθώς και του κώδικα, που θα χρησιμοποιηθεί (π.χ. γλώσσα, σήματα, ύφος, κ.λπ.). Η κωδικοποίηση του μηνύματος διενεργείται σύμφωνα μ' ένα σύνολο σημείων που συγκροτούν ένα κλειστό σύστημα, το οποίο στη συνέχεια μεταφέρεται στον δέκτη μέσω ενός καναλιού επικοινωνίας. Το κανάλι αφορά κάθε δίαυλο ή μέσο επαφής που χρησιμοποιείται μεταξύ πομπού και δέκτη και συμπεριλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα μέσων (τεχνητών ή μη) που κάνουν εφικτή την μεταβίβαση της πληροφορίας. Κατά τον James Hamilton, το μέσον κυριολεκτικά δεν σημαίνει παρά μια ενδιάμεσος ενέργεια ή δίοδος (Σταματόπουλος, 1971:347). Το μέσον αποτελεί τη μέθοδο, η οποία χρησιμοποιείται για την μετάδοση πληροφοριών και μηνυμάτων. *Σε γενικές γραμμές, οι τρόποι επικοινωνίας (μέσα) είναι: ο προφορικός λόγος, ο γραπτός λόγος, η εικόνα, τα σήματα-σύμβολα, οι εκφράσεις-χειρονομίες-κινήσεις, ο ήχος (μουσική, κ.λπ), οι συνδυασμοί όλων των παραπάνω* (Λύτρας, 2008:53). Σε αυτά δύναται να προστεθεί μια πληθώρα ακόμη μέσων, ειδικότερα την εποχή που διανύουμε, ως βασική απόρροια της αέναης και ραγδαίας τεχνολογικής εξέλιξης. Τα μέσα αυτά είναι επιφορτισμένα με την μεταφορά του μηνύματος, από το υποκείμενο-πομπό στο υποκείμενο-δέκτη, προσδίδοντας στη διαδικασία μορφή ανάλογη τα ατομικών γνωρισμάτων του εκάστοτε μέσου (π.χ. τηλεόραση που προσιδιάζει σε μαζική μορφή επικοινωνίας). *Κάθε μέσον έχει τα βασικά χαρακτηριστικά του, αλλά εμπεριέχει και άδηλες προσδοκίες από την πλευρά όχι μόνο του αποστολέα αλλά και του αποδέκτη* (Stuart et al., 2008:47). Στη συνέχεια, το δεύτερο βασικότερο στοιχείο της επικοινωνιακής αλυσίδας συνιστά τον δέκτη, ο οποίος διαδραματίζει το μέρος εκείνο που προσλαμβάνει κάθε είδους ερέθισμα, σήμα ή μήνυμα, αφού προηγούμενος το ερμηνεύσει βάσει του διαθέσιμου κώδικα. *Είναι καθήκον του δέκτη να εξηγήσει το μήνυμα του πομπού, τόσο λεκτικά όσο και μη λεκτικά, με όσο το λιγότερο δυνατό παραποίηση. Η διαδικασία ερμηνείας του μηνύματος λέγεται αποκωδικοποίηση* (Himstreet et al., 2008:42). Η αποκωδικοποίηση ακολουθεί της παραλαβής του μηνύματος και συνδέεται με την ικανότητα του δέκτη να ερμηνεύει κάθε ληφθείσα πληροφορία. Δέκτης, γενικά, είναι κάθε δυνάμει παραλήπτης για τον οποίο προορίζεται κάθε αποστελλόμενο μήνυμα. Μήνυμα λογίζεται κάθε πληροφορία, είδηση ή νόημα που μεταβιβάζεται σε έναν αποδέκτη. Ένα μήνυμα δύναται να πάρει ποικίλλες μορφές ανάλογα το είδος επικοινωνίας, λεκτική ή μη λεκτική, ενώ εκτελείται και δρα εναρμονισμένα με τους κανόνες ενός συστήματος σημείων. Εδώ, αξίζει να σημειωθεί ότι στην καθημερινή επικοινωνία ο αποστολέας ενός μηνύματος εναλλάσσεται συνεχώς τους ρόλους του πομπού και του δέκτη, όπως ακριβώς και ο δέκτης, μετά την αποκωδικοποίηση του μηνύματος, μπορεί να μετατραπεί αντίστοιχα και σε πομπό. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο χαρακτηριστικό της ανάδρασης, βασικό μηχανισμό του επικοινωνιακού συστήματος. *Η ανάδραση αφορά όλα τα λεκτικά και μη λεκτικά μηνύματα που στέλνονται μεταξύ του αποστολέα και του παραλήπτη κατά τη διαδικασία της επικοινωνίας. Είναι στοιχεία που άλλοτε γίνονται αντιληπτά, άλλοτε ακούγονται ή γίνονται κατανοητά και άλλοτε όχι. Σε κάθε περίπτωση, όμως, υπάρχουν και συχνά καθορίζουν τη μελλοντική πορεία που θα λάβει το μήνυμα.* (Stuart et al., 2008:48) Το στοιχείο της ανάδρασης καταδεικνύει τη δυναμική της αλληλεπίδρασης (ανατροφοδότηση) που εκδηλώνεται σε κάθε επικοινωνιακή διαδικασία και αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο για την αποκρυπτογράφηση της συμπεριφοράς παραλήπτη. Η συγκεκριμένη υπόθεση αναδεικνύει τον δέκτη σε ενεργητικό υποκείμενο και ανάγει την επικοινωνία σε αμφίδρομη διαδικασία. Φυσικά η διευκρίνιση αυτή δεν αίρει το γεγονός, ότι η επικοινωνία συντελείται και μονόπλευρα. Καθώς υφίστανται περιπτώσεις (μονόπλευρη επικοινωνία), όπου η μεταφορά ενός μηνύματος δεν συνεπάγεται απόλυτα την ικανοποίηση μιας προσδοκώμενης κατανόησης και ανταπόκρισης. Παραδείγματος χάριν, τη στιγμή που γράφεται ένα γράμμα, ο συγγραφέας επικοινωνεί χωρίς να ανταλλάσει σε πρώτο χρόνο μήνυμα. Το ίδιο συμβαίνει και όταν δημιουργείται ένα έργο

τέχνης καθώς δεν ενέχει καμία προσμονή ανταπόκρισης. Τέλος, στα στοιχεία που διακρίνουν την επικοινωνιακή διαδικασία μπορεί να προστεθεί και το στοιχείο του θορύβου, ανάλογα τις συνθήκες κάτω απ' τις οποίες διεξάγεται. Θόρυβος χαρακτηρίζεται οτιδήποτε παρεμποδίζει ή παρεμβαίνει κατά τη διάρκεια μετάδοσης ενός μηνύματος. Το στοιχείο του θορύβου μπορεί να προέρχεται είτε από ενδογενείς είτε από εξωγενείς παράγοντες όπως: φυσικές παρεμβολές (χρόνος, περιβάλλον), πολιτισμικά εμπόδια (εθνικές, θρησκευτικές, κοινωνικές διαφορές), αντίληψης (έλλειψη μόρφωσης), στερεότυπα, γλωσσικά, περιεχομένου (κατάσταση χώρου, υψηλή/χαμηλή προσοχή), κ.λπ.

2.4. ΜΟΡΦΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Όπως ειπώθηκε και σε προηγούμενο εδάφιο του παρόντος κεφαλαίου, η διαδικασία της επικοινωνίας μπορεί να προσλάβει διάφορες μορφές. Η μορφοποίηση έγκειται σε μια σειρά παραμέτρων που την επηρεάζουν σαν διαδικασία και της προσδίδουν συγκεκριμένη ιδιοτυπία ανάλογα την περίσταση που επιτελείται. Ουσιαστικοί παράγοντες που συντελούν στην τελική της μορφή είναι, ο τρόπος που διεξάγεται, ο ρόλος που διαδραματίζει ο αποδέκτης στην τελική δημιουργία του νοήματος και το ποιος είναι ο πομπός για τον οποίο αποστέλλεται ένα μήνυμα. Αξίζει να σημειωθεί ότι *κάθε περίπτωση επικοινωνίας προϋποθέτει έναν διαφορετικό αριθμό ατόμων με συγκεκριμένους τρόπους* (Biagi, 1998:28). Έτσι, το φαινόμενο δύναται να λάβει χώρα σε ποικίλες μορφές όπως: Α) Εσωτερική ή ενδοπροσωπική επικοινωνία: είναι η επικοινωνία που αναπτύσσει το υποκείμενο-πομπός με τον ίδιο του τον εαυτό. Κάθε υποκείμενο προτού εξωτερικεύσει τις όποιες σκέψεις, διαθέσεις, ιδέες και επιθυμίες του, στρέφεται σ' έναν διάλογο με την ίδια του την υπόσταση. Πρόκειται στην ουσία για μια διαδικασία αυτοελέγχου στην οποία φιλτράρονται και αξιολογούνται οι διαθέσιμες επιλογές προτού μετουσιωθούν σε μια ενέργεια. Ποσοτικά, αυτή η μορφή επικοινωνίας εστιάζεται αποκλειστικά και μόνο σ' ένα πρόσωπο. Β) Διαπροσωπική επικοινωνία: αφορά την ανταλλαγή πληροφοριών που αναπτύσσεται πρωταρχικά μεταξύ δύο υποκειμένων που είναι αναμειγμένα στη διαδικασία. Αυτή η μορφή επικοινωνίας εκφράζει τη συνάφεια μεταξύ των ατόμων και θεμελιώνεται μέσω της χρήσης ενός κώδικα, λεκτικού ή μη. Σύμφωνα με την Julia Wood *η διαπροσωπική επικοινωνία υπάρχει «συνεχώς» και κυμαίνεται από την υπερβολικά προσωπική έως την υπερβολικά απρόσωπη* (Stuart et al., 2008:41). Γ) Μαζική ή Διαμεσολαβητική επικοινωνία: αναφέρεται στην επικοινωνία που αναπτύσσεται μέσω της χρήσης ενός τεχνικού καναλιού μετάδοσης (π.χ. τηλεόραση, ραδιόφωνο, κινηματογράφος) από ένα άτομο ή ομάδα σε μία ευρύ ομάδα κοινού. Η μορφή της συνήθως συνεπάγεται τη χρήση των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας και προϋποθέτει τη δυνατότητα μαζικής παραγωγής και μετάδοσης ή διανομής μηνυμάτων, δηλαδή πληροφοριών, ιδεών, εικόνων, γενικά συμβολικών αγαθών. Τα βασικά συστατικά της μαζικής επικοινωνίας περιλαμβάνουν τον πομπό, το μήνυμα, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας (παραδοσιακά – σύγχρονα) και το κοινό. *Χρησιμοποιώντας ένα πολύ γενικό ορισμό, η μαζική επικοινωνία σήμερα περιλαμβάνει τρία χαρακτηριστικά: 1) Ένα μήνυμα που μεταδίδεται χρησιμοποιεί κάποιο είδος μαζικής επικοινωνίας (όπως οι εφημερίδες ή η τηλεόραση) 2) Ένα μήνυμα μεταδίδεται σύντομα 3) Το μήνυμα φτάνει σε μεγάλες ομάδες διαφορετικού είδους ανθρώπων ταυτόχρονα ή μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα* (Biagi, 1998:30). Η εν λόγω περίπτωση είθισται να εκλαμβάνεται άμεσο επακόλουθο της ραγδαίας τεχνολογικής εξέλιξης και των δυνατοτήτων που προσέδωσαν στο φαινόμενο τα νέα κανάλια επικοινωνίας (διαδίκτυο, ψηφιακή τηλεόραση, δορυφορική τηλεόραση, κ.λπ.). Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια διάκριση ανάμεσα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και στα μέσα μαζικής επικοινωνίας, καθώς στη δεύτερη περίπτωση υπολανθάνεται η λειτουργία της ανάδρασης με το κοινό. Η ανάδραση συνιστά τον καθοριστικό παράγοντα αναγωγής της επικοινωνίας σε μια αμφίδρομη διαδικασία και θεωρείται απόρροια της μακρόσυρτης εξέλιξης των παραδοσιακών συστημάτων επικοινωνίας.

Σχήμα 2: Η διαδικασία της μαζικής επικοινωνίας

Στις παραπάνω μορφές, μπορούν να διατυπωθούν και άλλα είδη της λειτουργίας, ανάλογα τον κλάδο τον οποίο εκφράζουν και τον σκοπό που επιτελούν. Άλλωστε, η μορφή του φαινομένου προσήκει σε μείζονα βαθμό στις επιδιώξεις του τομέα που ενσαρκώνει και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πεδίου που αναπτύσσεται. Συνεπώς, ανάλογα τον κλάδο προκύπτουν μορφές οι οποίες δύνανται να προστεθούν στις ήδη προαναφερθείσες όπως: Δ) Επιχειρηματική επικοινωνία: αναφέρεται στην επικοινωνία που δρα και αναδύεται ένδοθεν του πεδίου των επιχειρήσεων. Η επιχειρηματική επικοινωνία αφορά τη μεταβίβαση μηνυμάτων που αφορούν τον κόσμο των επιχειρήσεων, από τα προσωπικά μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, τα υπηρεσιακά σημειώματα, τις παρουσιάσεις πωλήσεων και τις διασκέψεις μέχρι την καθημερινή «καλημέρα», τις συναντήσεις εντός του τμήματος και το σχεδιασμό της στρατηγικής (Stuart et al., 2008:44). Η εν λόγω μορφή αντιμετωπίζεται πλέον ως αναπόσπαστη εξειδικευμένη λειτουργία ζωτικής σημασίας για το σύγχρονο “επιχειρείν”, καθώς διαπερνά και οργανώνει τόσο το εσωτερικό όσο και εξωτερικό σκέλος των οργανισμών. Ιδίως, όταν ο ρόλος της είναι συνυφασμένος με την ίδια την επιβίωση των επιχειρήσεων και ενσαρκώνει τις στρατηγικές και τις δράσεις για την ευόδωση ποικίλων επιχειρηματικών στόχων. Η επικοινωνία τόσο στο εσωτερικό του οργανισμού, όσο και σε σχέση με το εξωτερικό κοινωνικό περιβάλλον είναι άκρως απαραίτητη, όχι μόνο για να κοινοποιούνται οι στόχοι του οργανισμού στα στελέχη του αλλά και για να γνωστοποιηθούν στο ευρύτερο κοινό οι δράσεις του οργανισμού και για να κάνει πιο ελκυστικό το παραγόμενο αποτέλεσμα (Τσουρβάκας, 2012:113-114). Για τον λόγο αυτό θεωρείται σημαντική λειτουργία στην διαχείριση των οργανισμών, με την ίδια λογική όπως η λογιστική, η παραγωγή, η διαχείριση ανθρώπινου δυναμικού, το marketing, κ.λπ, καθιστώντας την διαδικασία της βασικό πυλώνα του σύγχρονου μανάτζμεντ. Ε) Πολιτική επικοινωνία: Θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα πεδία που κατέχει δεσπόζουσα θέση στην κλίμακα της διεπιστημονικής διερεύνησης. Αποτελεί τη δραστηριότητα εκείνη που βρίσκεται σε συνάφεια με τις διαδικασίες της κατάκτησης, της άσκησης, της διεκδίκησης και διατήρησης της πολιτικής εξουσίας. Η ανωτέρω θεώρηση αποτυπώνεται αναφανδόν και στο μεγάλο ενδιαφέρον που επιδεικνύεται από ένα πλήθος επιστημονικών κλάδων, καθιστώντας το φαινόμενο έντονα διεπιστημονικό και πολύπλοκο. Σύμφωνα με τον Κουσουλή, πολιτική και επικοινωνία είναι έννοιες αδιαίρετες, καθώς η πολιτική δραστηριότητα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη λειτουργία της επικοινωνίας, ώστε να μην είναι εφικτό να αποσπαστεί η μία από την άλλη. (Λούλης κ.ά, Χ.Χ.:7). Υπό αυτήν την αντίληψη, η επικοινωνία καθίσταται

εκ των πραγμάτων συστατικό στοιχείο της πολιτικής, θεμελιώνοντας την άποψη ότι δεν υπάρχει πολιτική χωρίς επικοινωνία και επικοινωνία χωρίς πολιτική. Στη ίδια θέση φαίνεται να συγκλίνει και η διατύπωση εκ μέρους της Ιορδανίδου. Όπως διατείνεται η ίδια: *η επικοινωνία δεν συνιστά σε καμιά περίπτωση απλά και μόνον μια τεχνική διαβίβασης πολιτικής. Η επικοινωνία καθίσταται, είναι και η ίδια τελικώς πολιτική. Σε σύγχρονους όρους θα έλεγα ότι η επικοινωνία αποτελεί μέρος του πολιτικού παιχνιδιού, αναπόσπαστο συστατικό του στοιχείο και προφανώς ήταν πάντοτε έτσι, από τη δημιουργία των πρώτων κοινωνιών* (Λούλης κ.ά, Χ.Χ.:151-152). Σε κάθε περίπτωση και ανεξαρτήτως θεωρητικής προσέγγισης, η πολιτική επικοινωνία σηματοδοτεί το πεδίο εκείνο στο οποίο διασταυρώνεται η λειτουργία της επικοινωνίας με τη διαδικασία της πολιτικής. Ο συγκερασμός αυτός τοποθετεί την επικοινωνία, όπως διατείνονται οι Denton και Woodward, *στη βάση των προθέσεων των δημιουργών της να επηρεάσουν το πολιτικό περιβάλλον* (McNair, 2003:18). *Οι επικοινωνίες πάντα είχαν μια σημαντική πολιτική διάσταση στην πολιτική εξουσία, αλλά ποτέ δεν είχαν τόσο σημαντική θέση όσο από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 έως τις μέρες μας* (Παπαθανασόπουλος, 2002:13). Η σύζευξη των δύο πεδίων προσέδωσε στην πολιτική μια νέα ισχυρή δυναμική, καταδεικνύοντας την επικοινωνία αναπόσπαστο εργαλείο της πολιτικής βούλησης. Σύμφωνα δε με τον Bob Franklin, *η τοπική πολιτική είναι μια σφαίρα πολιτικής δραστηριότητας στην οποία η επικοινωνία αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία* (McNair,2003:19). Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την εξέλιξη των παραδοσιακών μέσων, ως φορέα της μαζικής επικοινωνίας, μετέβαλλε ριζικά τη φύση της πολιτικής σκηνής. Αναποδραστα λοιπόν, η σημερινή πολιτική διαδικασία συνιστά ένα σύνθετο φαινόμενο, του οποίου η δομική σύσταση διαλαμβάνει το τρίπτυχο επικοινωνία, πολιτική και μέσα μαζικής επικοινωνίας. Η συσχέτιση αυτή αναδεικνύει τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, σύμφωνα με πολλές θεωρήσεις, σε τέταρτη εξουσία καθώς επιλαμβάνεται αναφανδόν της προώθησης των πολιτικών επιδιώξεων. *Ήδη από το 1787, ο άγγλος φιλόσοφος Έντμουντ Μπερκ (Edmund Burke) αποκάλυψε τον τύπο, που στο 18^ο αιώνα στα πρώτα του δειλά βήματα αποτελούσε ακόμα τον πρόδρομο μόνο των σύγχρονων μορφών επικοινωνίας, “τέταρτη εξουσία”, θέλοντας έτσι να τονίσει τη λειτουργία του τύπου ως όργανο δημόσιας συζήτησης και κριτικής, δηλαδή ως ένα ισχυρότατο όργανο ελέγχου της κρατικής εξουσίας* (Σεραφετινίδου, 1987:18-19). Η παραπάνω προβληματική υπεισέρχεται και στις μέρες μας, πόσο μάλλον όταν τα μέσα επικοινωνίας δεν εξετάζονται ως όργανα ελέγχου, αλλά ως όργανα άσκησης της εξουσίας. Χωρίς καμιά αμφιβολία, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, θα μπορούσε περαιτέρω να αναπτυχθεί ένα πολυάριθμο πλήθος μορφών επικοινωνίας. Η αιτιολόγηση της εν προκειμένω διατύπωσης ερείδεται στο γεγονός ότι η λειτουργία του φαινομένου (τόσο με την στενή όσο και με την ευρύ του έννοια) διευρύνεται δραματικά, καταλαμβάνοντας μορφές που εξατομικεύονται ανάλογα την περίσταση και τη συνθήκη που εξυπηρετούν. Προς επίρρωση των ανωτέρω, στο επόμενο κεφάλαιο, θα εξεταστεί μία εξειδικευμένη διάσταση του επικοινωνιακού πεδίου, αυτού της Πολιτιστικής Επικοινωνίας.

2.5. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Όπως κάθε πεδίο της ανθρώπινης δραστηριότητας, έτσι και το πεδίο του πολιτισμού μετέρχεται την επικοινωνιακή διαδικασία προκειμένου να καταστεί κοινωνός της σύγχρονης πραγματικότητας. Οι πολιτιστικοί οργανισμοί προκειμένου να είναι αποδοτικοί ως προς το κοινωνικό, εκπαιδευτικό αλλά και ψυχαγωγικό τους έργο, χρειάζεται να είναι αποτελεσματικοί μέτοχοι της επικοινωνιακής δράσης. Προς αυτήν την κατεύθυνση συμβάλλει αναφανδόν η πολιτιστική επικοινωνία. *Η πολιτιστική επικοινωνία δεν είναι αυτοσκοπός, είναι το μέσο για την προβολή και αποδοχή του πολιτιστικού προϊόντος μας αλλά και της πολιτιστικής μας ταυτότητας, με την ποιότητα σαν απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία της* (Παυλίδης, 2000:87). Η επικοινωνιακή τακτική του πολιτιστικού πεδίου θάλλει τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό σκέλος των πολιτιστικών οργανισμών και αφορά

την υιοθέτηση μιας ποικιλίας ενεργειών και πρακτικών που περικλείουν τους στόχους και τις επιδιώξεις των φορέων. Σ' ένα περιβάλλον που διακρίνεται από διηνεκείς μεταβολές, αντιξοότητες και εξελίξεις, σε κοινωνικό και τεχνολογικό επίπεδο, η λειτουργία της επικοινωνίας έρχεται να κατοχύρωσε τη βιωσιμότητα πολιτιστικών φορέων και να τους προσδώσει τα εφόδια προς αυτήν την κατεύθυνση. Πρόκειται για μια λειτουργία η οποία δεν εξαντλείται στα στενά όρια έκφρασης των πολιτιστικών δραστηριοτήτων, αλλά αποτελεί το κρηπίδωμα πάνω στο οποίο θεμελιώνεται κάθε δράση της οργάνωσης και της διαχείρισης ενός πολιτιστικού φορέα. Στην ανωτέρω θεώρηση φαίνεται να συνηγορεί και η διατύπωση των Μούλιου και Μπούνια, σύμφωνα με την οποία η επικοινωνία καθίσταται θεμελιώδης λειτουργία. Σε μια ξεχωριστή ανάλυσή τους για τη λειτουργία των μουσειακών οργανισμών, αναφέρουν χαρακτηριστικά: *Η επικοινωνία είναι μια από τις πιο θεμελιώδεις λειτουργίες των μουσείων και των πινακοθηκών. Συνίσταται στη μετάδοση πληροφοριών, μηνυμάτων και εμπειριών, με σαφή, αποτελεσματικό και ευχάριστο τρόπο, σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και άτομα, με ποικίλες προσδοκίες, αναζητήσεις και ενδιαφέροντα. Συνδέεται άμεσα με τις υπόλοιπες λειτουργίες του μουσείου (συλλογή, έρευνα, διαχείριση αντικειμένων και συλλογών, κ.λπ), ορίζει και καθορίζει τη δημόσια εικόνα του μουσείου, επηρεάζει τις αντιλήψεις και τις στάσεις των ανθρώπων προς αυτό, και συνεπώς την απόφασή τους να το επισκεφτούν ή όχι* (Ανακτήθηκε στις 3/3/2019 από <http://www.archaiologia.gr>). Η παραπάνω θεώρηση είναι ενδεικτική της δυναμικής του φαινομένου και το κατατάσσει σε καταλυτικό παράγοντα, μέσω του οποίου οι πολιτιστικοί οργανισμοί εξασφαλίζουν την προβολή, τη μετάδοση, και την αναπαραγωγή των πολιτιστικών πράξεων. Σε αντίθετη περίπτωση, ένας οιοσδήποτε οργανισμός, ο οποίος αγνοεί τη δυναμική της επικοινωνιακού φαινομένου, οδηγείται εκ των πραγμάτων σε αδράνεια και συνάμα σε ανυπαρξία. Ιστορικά, το φαινόμενο αναδύεται προοδευτικά με την εκβιομηχάνιση της πολιτιστικής έκφρασης και την αναβίβαση του πολιτισμού σε βιομηχανία (Πολιτιστική βιομηχανία). Ως έννοια η Πολιτιστική βιομηχανία χρησιμοποιήθηκε αρχικά το 1947 και σηματοδότησε την είσοδο της βιομηχανίας στο πεδίο του πολιτισμού. Ο όρος «πολιτιστική βιομηχανία» προέρχεται από το ομότιμο δοκίμιο των Adorno και Horkheimer (1947/1984), που δημοσιεύθηκε αρχικά στο βιβλίο τους *Dialektik der Aufklarung* (Διαλεκτική του Διαφωτισμού). Αποτελούσε μια προσπάθεια να μιλήσουν για τη διαμόρφωση του μοντερνισμού, οποίος δεν δίστασε, κατά την άποψή τους, να χρησιμοποιήσει τον πολιτισμό, τη διαφήμιση, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας ως νέες μορφές κοινωνικού ελέγχου, ώστε να επιφέρει αποδοχή των νέων μορφών της καπιταλιστικής κοινωνίας (Μπούνια, 2005:39). Έκτοτε και μέχρι τις μέρες μας, ο όρος έχει αποκτήσει μια ευρύτερη θεώρηση συμπεριλαμβάνοντας το άθροισμα των διαδικασιών που ταυτίζονται με την παραγωγή ποικίλων πολιτιστικών αγαθών και υπηρεσιών. Το αιτιατό πλαίσιο της εν λόγω θεώρησης οφείλεται στην μεταβολή του αριθμού του όρου από πολιτιστική βιομηχανία σε πολιτιστικές βιομηχανίες. Βασικό ορόσημο για τη μετατροπή αυτή, απετέλεσε η συστηματική ενασχόληση των Γάλλων κοινωνιολόγων, οι οποίοι καταρχήν έφεραν τον όρο στην πληθυντικό αριθμό «πολιτιστικές βιομηχανίες» αντί του «πολιτιστική βιομηχανία» και όρισαν αυτές ως εκείνους τους φορείς, κυρίως επιχειρήσεις, αλλά και κρατικούς και μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς που εμπλέκονται άμεσα στην παραγωγή κοινωνικού νοήματος (Μπούνια, 2005:39). Στον απόηχο αυτής της μεταβολής, οι πολιτιστικοί οργανισμοί εκλαμβάνονται ανά περίπτωση, ως τμήμα ενός γεικότερου αθροίσματος. Ειδικότερα, η υπαγωγή των Πολιτιστικών Οργανισμών σε “μέρος” του συνόλου “Πολιτιστικές Βιομηχανίες”, κατά το δεύτερο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα, προέκρινε ως φυσικό επακόλουθο (επιτακτική ανάγκη) τον ριζικό εκσυγχρονισμό του πολιτιστικού τομέα. Συγχρόνως, η μαζική παραγωγή πολιτιστικών προϊόντων και η προσέγγιση του πολιτισμού με όρους ζήτησης και προσφοράς, ανέδειξε την επικοινωνία ζωτικό εργαλείο για την κατανάλωση και την αποδοχή των πολιτιστικών προϊόντων. Έτσι, η παγίωση του νέου status quo στα πολιτιστικά δρώμενα, επέφερε σαν νομοτελειακό αποτέλεσμα τη σύζευξη της επικοινωνίας με το πεδίο του πολιτισμού και την ανάδυση της

πολιτιστικής επικοινωνίας ως εξειδικευμένη μορφή του εν λόγω πεδίου. Στο πλαίσιο αυτό, η αναβάθμιση των πολιτιστικών οργανισμών και η υιοθέτηση μεθόδων και πρακτικών που θα συνεπικουρούσε στην ανάπτυξη της πολιτιστικής δραστηριότητας, κατέστησε την επικοινωνία τον ακρογωνιαίο λίθο αυτής της προσπάθειας. Η ενσωμάτωση της επικοινωνιακής πρακτικής στην πολιτιστική βιομηχανία αποσκοπεί στο να προσδώσει στο πεδίο νεοπαγή στοιχεία, βασισμένα στις συνθήκες και τις απαιτήσεις της νέας πραγματικότητας. Καθίσταται λοιπόν σαφές, ότι η πολιτιστική επικοινωνία καθίσταται εν τοις πράγμασι, εκ των ων ουκ άνευ, εργαλείο στη λειτουργία και ανάπτυξη του πολιτιστικού φαινομένου, εμπεριέχοντας στις τάξεις της, τις βλέψεις και τις προσδοκίες των οργανισμών που εξυπηρετεί. Για τον λόγο αυτό η μελέτη της εστιάζεται τόσο ως προς την έννοια και την αξία της, όσο και ως προς τις μεθόδους και τεχνικές επιτέλεσής της. Το γεγονός αυτό είχε σαν άμεσο επακόλουθο την κατάταξή της σε υψηλής σημασίας ζήτημα στον γενικότερο σχεδιασμό των οργανισμών, προσαρμοσμένο ανάλογα στις απαιτήσεις της κάθε περίπτωσης. Οι βλέψεις που ενθυλακώνει ποικίλουν ανάλογα τη φύση και τη δομή των φορέων και καθρεπτίζει την κατηγορία στην οποία υπάγονται. Σύμφωνα με τον Μπαντιρούδη, η σημαντικότητα της ύπαρξης της συνεπικουρείται και από την εξής θεώρηση: ότι, δηλαδή, η πολιτιστική επικοινωνία αποτελεί κατ' αρχήν πολιτική επικοινωνία καθώς προσιδιάζει σε παρόμοια σκοποθεσία και αρχές. Κοινή παραδοχή αυτής της εξομοίωσης (πολιτικής – πολιτιστικής επικοινωνίας) αποτελούν τα εξής:

- 1.) *Η συμβολική πραγματικότητα είναι σημαντικότερη από την πραγματική. Με απλά λόγια, η πραγματικότητα που κατασκευάζεται και συντηρείται από τα μέσα είναι πιο σημαντική από τις βιωματικές προσλήψεις μας, υπό την έννοια ότι τα μέσα είναι εκείνα που προσφέρουν υπόσταση και αναδεικνύουν ό,τι και όποιον συμπεριλαμβάνεται στο περιεχόμενό τους.*
- 2.) *Η συμβολική πραγματικότητα επηρεάζει τη πραγματικότητα. Με άλλα λόγια το περιεχόμενο που προβάλλεται από τα μέσα, ανεξάρτητα από το αν τεκμηριώνεται ή επαληθεύεται εμπειρικά, συνιστά παράγοντα επιρροής στην καθημερινότητα του μέσου ανθρώπου.*
- 3.) *Για την εξασφάλιση της βιωσιμότητας του, κάθε οργανισμός πρέπει να διαθέτει και να συντηρεί μια συνεχή και αμοιβαία ανταποδοτική σχέση μεταξύ του ίδιου και του κοινού του. Αυτή η αμοιβαία σχέση εξασφαλίζει συγκεκριμένα πλεονεκτήματα τόσο για τον οργανισμό όσο και για το κοινό του.*
- 4.) *Η διαφήμιση είναι απαραίτητη για την αναγνωσιμότητα του οργανισμού. Κάθε πολιτιστικός οργανισμός – κερδοσκοπικός ή μη- εξαρτάται από τη διαφήμιση για την αναγνωρισιμότητά του, την εδραίωση της αποστολής του, τη δημιουργία σχέσεων με το κοινό του καθώς και τη γνωστοποίηση των προϊόντων και των υπηρεσιών που παρέχει.*
- 5.) *Οι συνεργασίες μεταξύ των οργανισμών αποτελούν προϋπόθεση βιωσιμότητας (Μπατιμαρούδης, 2011:20-21).*

Σήμερα, η πολιτιστική επικοινωνία αντιμετωπίζεται πολλάκις ως εξειδικευμένη λειτουργία του σύγχρονου μανάτζμεντ, εντασσόμενη σε ένα γενικότερη θεωρητική βάση της οργάνωσης και διοίκησης των πολιτιστικών οργανισμών. Η εν λόγω λογική στηρίζεται στο γεγονός ότι η λειτουργία του φαινομένου διέπει κάθε προσπάθεια σύνταξης πολιτιστικής δράσης, προσδίδοντας σε αυτήν εξωστρέφεια, ευελιξία, ανταγωνιστικότητα και προβολή, έσωθεν αλλά και έξωθεν του φυσικού της περιβάλλοντος.

2.6. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ο προσδιορισμός της Πολιτιστικής Επικοινωνίας αφορά μια διαδικασία η οποία καταλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα ενεργειών με συγκεκριμένο προσανατολισμό και περιεχόμενο εκ μέρους των φορέων του πολιτισμού. Σαν όρος είναι συνυφασμένος με οιαδήποτε μορφή

επικοινωνιακής δράσης και εκφράζει την βαθύτερη ανάγκη του πολιτιστικού πεδίου για εξωστρέφεια και δράση έσωθεν του κοινωνικού γίγνεσθαι. Στο σημείο αυτό, είναι άξιο λόγου να επισημανθεί ότι η πολιτιστική επικοινωνία καθώς και οι οργανισμοί-φορείς απ' τους οποίους εκπορεύεται, συγκροτούν αμοιότροπα ένα μέρος του ευρύτερου πλαισίου που έχει βασικό σημείο αναφοράς τον πολιτισμό και τις εκφάνσεις του. Το πολιτισμικό πλαίσιο, ως γνωστόν, συνιστά ένα πολυδιάστατο και πολυσχιδές φαινόμενο με ποικίλες πτυχές και προεκτάσεις που υπερβαίνουν τη διάσταση του χώρου και του χρόνου. Η δομή του φαινομένου ερείδεται σε μια πλειάδα επιμέρους συστατικών στοιχείων τα οποία ενθυλακώνουν, κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της πολιτιστικής παραγωγής, την επικοινωνιακή τακτική και την καταδεικνύουν σε σημαντική παράμετρο προς την πραγμάτωσή τους. Εκ παραλλήλου, η επικοινωνιακή λειτουργία, εκλαμβάνομενη ως μέσο εξυπηρέτησης ένσκηπων διεργασιών, δύναται να διαμορφώνεται ανάλογα τις προσλαμβάνουσες των πολιτιστικών δρώντων και να λογίζεται ως ένα εξειδικευμένο είδος επικοινωνίας. Η καταληκτική ενέργεια των εν λόγω διεργασιών κατατείνει στην εξατομίκευση της Πολιτιστικής Επικοινωνίας βάσει της ιδιαιτερότητας των πολιτιστικών υποκειμένων, αλλά και των ατομικών γνωρισμάτων που χαρακτηρίζουν έκαστο από αυτά. Για τον λόγο αυτό, η πολιτιστική επικοινωνία εκφράζεται με διάφορες μορφές και παρουσιάζεται μέσα από ένα εκτενές πλήθος ορισμών που σχετίζονται με ποικίλες δράσεις των φορέων του πολιτισμού. Εξάλλου, μια ολιστική προσέγγιση της πολιτιστικής επικοινωνίας επιβεβαιώνει έναν πλουραλισμό από δυναμικές μορφές κατά την τέλεση πολιτιστικών δράσεων. Έτσι, πολιτιστική επικοινωνία μπορεί να θεωρηθεί η προσπάθεια ενός καλλιτέχνη να φιλοτεχνήσει ένα έργο τέχνης βάσει συγκεκριμένου κώδικα ή η προσπάθεια ενός ειδικού να αποδώσει τα πολιτιστικά δρώμενα σε μια εκλαϊκευμένη γλώσσα για την διευκόλυνση του κοινού ή ακόμη και η προσπάθεια μιας χώρας να προσεγγίσει ετέρους βασισμένη στον εντοπισμό κοινών πολιτισμικών στοιχείων. Σύμφωνα με την διατύπωση του Μπίκου, *πολιτιστική επικοινωνία αποκαλείται κάθε επικοινωνία που είναι κοινωνική και, ταυτόχρονα μη προσωπική* (Μπίκος, 2014:17). Σε κάθε περίπτωση και ανεξαρτήτως εννοιολογικής τοποθέτησης, η πολιτιστική επικοινωνία αναφέρεται σε ενέργειες (πολιτιστικά δρώμενα) φορέων του πολιτισμού (οργανισμοί, φυσικά ή νομικά πρόσωπα, κ.λπ) που στόχο έχουν την επικοινωνία, την κοινοποίηση ή την προβολή των δράσεων τους στο κοινωνικό περιβάλλον. Η λειτουργία της διαλαμβάνει έναν τρόπο επικοινωνίας αλλά και γενικότερα, σχέσης, που αποσκοπεί στο να προσφέρει στο κοινό ξεχωριστές εμπειρίες πρόσληψης, ερμηνείας, βίωσης και κατανόησης ενός «κόσμου» που αναπαράγεται ή που του παρουσιάζεται εκ μέρους των πολιτιστικών οργανισμών. *Υπ' αυτή την ευρύτερη έννοια, πολιτιστική επικοινωνία είναι η δημιουργία ενός οποιουδήποτε πολιτιστικού αγαθού: η συγγραφή ενός βιβλίου, ο σχεδιασμός μιας ιστοσελίδας, η σκηνοθεσία κάποιου φιλμ. Τελικά, πολιτιστική επικοινωνία θα μπορούσε να θεωρηθεί η κάθε μορφής παραγωγή και προώθηση ενός πολιτιστικού αγαθού από το δημιουργό του καθώς και η πρόσληψη του από το εκάστοτε κοινό του* (Μπατιμαρούδης, 2011:15-16). Με βάση τα ανωτέρω, εύκολα γίνεται κατανοητό ότι η προσέγγιση της πολιτιστικής επικοινωνίας συνεπάγεται τόσο με μια στενή όσο και με μια ευρύτερη θεώρηση του φαινομένου. Σαν ευρύτερη έννοια, καταπιάνεται με μια εκτεταμένη δραστηριότητα της πολιτιστικής έκφρασης, ωστόσο, με τη στενή έννοια προσιδιάζει στα τεκταινόμενα του εκάστου πολιτιστικού φορέα. Η παραγωγή της έγκειται στην προσπάθεια των πολιτιστικών δρώντων να καταστούν ζωντανά κύτταρα (ενεργοί δρώντες) της κοινωνικής δράσης και επηρεάζεται ανάλογα τους μεταβλητές που απαρτίζουν τη διαδικασία της, όπως: ο πομπός του μηνύματος, το πεδίο πολιτιστικής δράσης καθώς και το εύρος του πεδίου στο οποίο αναπτύσσεται.

2.7. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ

Ο όρος Πολιτιστικοί Οργανισμοί εκφράζει έναν από τους σημαντικότερους κλάδους της σύγχρονης πραγματικότητας με μεγάλη επίδραση σε όλο το φάσμα της κοινωνικής ζωής.

Πολιτισμός, πολιτική, οικονομία, διεθνείς σχέσεις και κοινωνική συνοχή, συνιστούν μερικά απ' τα πεδία στα οποία εκτίνεται η επιρροή και η δράση αυτών, αποτελώντας μείζονα παράγοντα διαμόρφωσης του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου. Σύμφωνα με έναν ορισμό, που παρατίθεται σε περιώνυμο πόνημα, εκ μέρους του ιδρύματος “Λαμπράκη” και στον οποίο οι πολιτιστικοί οργανισμοί προσεγγίζονται ως πολιτιστικοί φορείς, διατυπώνονται τα εξής: *Ως πολιτιστικός φορέας ορίζεται κάθε ίδρυμα, οργανισμός, ή πρόγραμμα δημοσίου ενδιαφέροντος (αρχαία, βιβλιοθήκες, αρχαιολογική, ιστορική – καλλιτεχνική, επιστημονική, αρχιτεκτονική, εθνογραφική και ανθρωπολογική κληρονομιά), του οποίου στόχος είναι διατηρήσει, να οργανώσει και να παρέχει πρόσβαση στον πολιτισμό και την πολιτιστική και επιστημονική κληρονομιά. Η ταυτότητα ενός πολιτιστικού φορέα καθορίζεται από:*

- την ιστορία του φορέα
- τους στόχους ή την αποστολή του οργανισμού
- το πολιτιστικό περιεχόμενο που διατηρεί και διαχέει
- τη δομή οργάνωσης του φορέα
- τη φυσική και γεωγραφική θέση του φορέα. (Ανακτήθηκε στις 3/5/2019 από <http://nam.culture.gr>).

Η παραπάνω απόφαση είναι ενδεικτική της προσέγγισης των πολιτιστικών οργανισμών, ωστόσο, φαίνεται να περικλείει μια στενή ερμηνεία σε σχέση με τη σύγχρονη πραγματικότητα. Επίμαχο ζήτημα, όπως αναφέραμε και σε προηγούμενο εδάφιο, αποτέλεσε η αναγωγή του πολιτισμού σε βιομηχανία, η οποία άλλαξε άρδην τον τρόπο ερμηνείας του πολιτισμικού φαινομένου. Η νέα θεωρητική προσέγγιση των πολιτιστικών οργανισμών προσέδωσε μια καινοφανής διασταλτική ερμηνεία στο πεδίο που απέχει παρασάγγας από την παραδοσιακή θεώρηση των οργανισμών ως ιδρύματα πολιτισμού και τα οποία ενέχουν τον ρόλο θεσμών. Υπαρξιακά η υπόστασή τους είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την παραδοσιακή-κλασική λειτουργία της διαχείρισης, προστασίας, συντήρησης και προβολής της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και με την μετανεωτερική διαδικασία της αναπαραγωγής και της διάθεσης του πολιτιστικού προϊόντος. Ειδικότερα, η βιομηχανοποίηση του πολιτισμού (πολιτισμικές βιομηχανίες), όπως και η εν μέρει εμπορευματοποίησή του, λειτούργησε ως ανασταλτικός παράγοντας τόσο για τη διεύρυνση του πολιτιστικού περιεχομένου, όσο και για τη διαφοροποίηση των προσανατολισμών και των πρακτικών που υιοθετούνται. Έτσι, σαν άμεσο παρακολούθημα διαμορφώθηκε μια πλειάδα πολιτιστικών φορέων που παρουσιάζουν ποικιλία ως προς το περιεχόμενο που προβάλλουν, καθώς και ως προς τη γενικότερη σκοποθεσία που αντιπροσωπεύουν. Εξ αφορμής της γενίκευσης που επικράτησε και των δυσδιάκριτων διαχωριστικών γραμμών, ανάμεσα στους παραδοσιακούς πολιτιστικούς οργανισμούς και στις πολιτιστικές βιομηχανίες, ο Dimaggio αποπειράθηκε να τους διαχωρίσει βάσει της παρεχόμενης εμπειρίας που προσφέρουν. Έτσι συνέταξε έναν πίνακα που τους κατατάσσει σε: α) Πολιτιστικούς Οργανισμούς Ορθολογικής Ψυχαγωγίας και β) Πολιτιστικούς Οργανισμούς Δημοφιλούς Ψυχαγωγίας. Έκτοτε, παρουσιάζονται αρκετές ταξινομήσεις για τους διάφορους κλάδους των πολιτιστικών οργανισμών, με διαφορετικά κάθε φορά κριτήρια. Σύμφωνα με την θεώρηση της Κόνσολα, οι πολιτιστικοί οργανισμοί αποτελούν μέσα διάδοσης, είναι δηλαδή δίαυλοι επικοινωνίας, μέσω των οποίων τα έργα της πολιτιστικής παραγωγής του σήμερα και του χθες διοχετεύονται στο κοινωνικό σύνολο. Τα μέσα αυτά μπορεί να χωριστούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Η πρώτη είναι τα λεγόμενα παραδοσιακά μέσα, που περιλαμβάνουν τα μέσα που χρησιμοποιούνταν ήδη πριν από την εμφάνιση και την ευρεία διάδοση των λεγόμενων «ηλεκτρονικών» μέσων, δηλαδή οι βιβλιοθήκες, τα μουσεία, τα θέατρα, οι ορχήστρες, τα πολιτιστικά κέντρα κ.ά. Τη δεύτερη κατηγορία αποτελούν τα μέσα που έχει καθιερωθεί να ονομάζονται πολιτιστικές βιομηχανίες, δηλαδή ο κινηματογράφος, η τηλεόραση, το ραδιόφωνο, ο Τύπος, οι εκδόσεις, η δισκογραφία

και τα ψηφιακά μέσα (CD ROM, Internet κ.λπ.) (Κόνσολα, 2006:62). Η διάκριση μεταξύ των δύο κατηγοριών προσδιορίζεται ως προς το ζήτημα του κρατικού παρεμβατισμού, καθώς στην πρώτη περίπτωση είναι ιδιαίτερα εμφανής, ενώ, αντίθετα, στη δεύτερη, εντάσσεται ως επί το πλείστον στο πλαίσιο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Στην προηγηθείσα διαφοροποίηση δύναται να συνυπολογιστούν και άλλες παράμετροι διαχωρισμού οι οποίοι παράγουν έναν πλεονασμό διακρίσεων. Σύμφωνα με τον Τσουρβάκα, οι πολιτιστικοί οργανισμοί *διαφέρουν μεταξύ τους, ως προς το ιδιοκτησιακό καθεστώς που τους διέπει, το μέγεθος και τον γεωγραφικό χώρο στον οποίο δραστηριοποιούνται και, τέλος, ως προς τον τρόπο παροχής του περιεχομένου τους στο κοινό* (Τσουρβάκας, 2012:21). Η Κάβουρα, απ' την πλευρά της, διαχωρίζει τους πολιτιστικούς οργανισμούς βάσει του κέρδους και τους κατηγοριοποιεί σε κερδοσκοπικούς και μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς. Ο στόχος των κερδοσκοπικών οργανισμών είναι η παραγωγή και πώληση αγαθών και υπηρεσιών. Έχουν ως σκοπό τους το κέρδος, το οποίο ο οργανισμός έχει τη δυνατότητα να το διανέμει όπως επιθυμεί. Αυτού του είδους οι οργανισμοί διακρίνονται με βάση το αντικείμενο της δραστηριότητάς τους, το μέγεθός τους, την περιουσιακή τους διάρθρωση, τη σύνθεση του κόστους τους, καθώς και τη νομική τους μορφή. Οι μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί έχουν στόχο την παροχή προγραμμάτων και υπηρεσιών, τα οποία ωφελούν την κοινωνία. Επομένως, συμβάλλουν στην επίλυση ποικίλων εκπαιδευτικών, περιβαλλοντικών, πολιτιστικών, κοινωνικών προβλημάτων, διότι στοχεύουν στην κάλυψη των αναγκών του ανθρώπου (Κάβουρα 2016:226). Αντίθετα, ο Μπίκος υποστηρίζει ότι: *η διάκριση σε παραδοσιακά μέσα διάδοσης του πολιτισμού και σε αυτό που αποκαλούμε πολιτιστικές βιομηχανίες, είναι αρκετά δύσκολο να επιτευχθεί σήμερα, δεδομένης της χρήσης νέων τεχνολογιών από όλους σχεδόν τους πολιτιστικούς οργανισμούς – δηλαδή και από αυτούς που θα χαρακτηρίζονταν ως παραδοσιακά «μέσα-θεσμοί» διάδοσης του πολιτισμού* (Μπίκος, 2014:28). Σε κάθε περίπτωση, η ανάλυση και η μελέτη της δυναμικής των πολιτιστικών οργανισμών, δεν θα μπορούσε πάρα να αποτελέσει μια απαραίτητη παράμετρο στην επεξήγηση του εν γένει πολιτισμικού πεδίου. Επιπλέον, η ιδιότυπη αντιμετώπιση των οργανισμών, ως κινητήριων μοχλών κοινωνικής ανάπτυξης και δημιουργίας, είχε ως φυσικό επακόλουθο την ανάδειξη τους σε επίκαιρο θέμα μελέτης. Στην Ελλάδα, βάσει στατιστικών δεδομένων (2012) της Πύλης Πολιτιστικών Φορέων, έχουν καταγραφεί στα μητρώα του Υπουργείου Πολιτισμού 1082 φορείς. Η μελέτη αυτή αφορούσε το διάστημα Ιουνίου 2010–Δεκεμβρίου 2011 και αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της έκτασης του θεωρητικού ενδιαφέροντος που παρουσιάζουν. (Υπουργείο Πολιτισμού, 2012) Ανάμεσα στους σημαντικότερους (κυβερνητικούς ή μη) πολιτιστικούς οργανισμούς της χώρας μας περιλαμβάνονται οι εξής: Εθνική Πινακοθήκη, Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Εθνική Λυρική Σκηνή, Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού, Ευρωπαϊκό Κέντρο Δελφών, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Πολιτιστικού Ίδρυμα της Τράπεζας Πειραιώς, Μουσείο Μπενάκη κ.α. Η ύπαρξη και η άνθηση των πολιτιστικών οργανισμών σε μια κοινωνία, συνιστά δηλωτικό της καλλιέργειας και της πνευματικής ανάπτυξης των μελών της, καθώς η εν γένει σκοποθεσία τους επικεντρώνεται στη διασφάλιση της δυνατότητας του ευρέος κοινού να καταστεί κοινωνός της πολιτιστικής δραστηριότητας και κατ' επέκταση του πολιτισμικού φορτίου. Όπως υπογραμμίζεται από την Ο.Κ.Ε (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος), η οποία επιχειρεί να αναδείξει σε συγκεκριμένο έγγραφο την πρωτοποριακή κινητήρια δύναμη της πολιτιστικής δράσης, οι πολιτιστικοί οργανισμοί οφείλουν να περικλείουν 3 βασικές αποστολές στο πλαίσιο λειτουργίας τους:

- *αποστολή διάσωσης και προστασίας: να διασώζουν, να μελετούν, και να προστατεύουν την πολιτιστική κληρονομιά, υλική και άυλη.*
- *κοινωνική αποστολή: να εξασφαλίζουν την πρόσβαση και τη συμμετοχή όλων των ανθρώπων ανεξαιρέτως στην απόλαυση των αγαθών της Τέχνης.*

- *καλλιτεχνική αποστολή: να ενισχύουν και να προστατεύουν την καλλιτεχνική δημιουργία από τις πιέσεις της αγοράς διασφαλίζοντας την καλλιτεχνική δημιουργία. (Ο.Κ.Ε., 2007:11)*

Απ' όσα αναφέρθηκαν, εύκολα γίνεται κατανοητή η σημαντικότητα της δράσης και ρόλου που επιτελούν οι πολιτιστικοί οργανισμοί στο κοινωνικό στερέωμα. Στις μέρες μας, θεωρούνται καταλύτες καινοτόμων εξελίξεων και καταλαμβάνουν κεντρικό ρόλο στην αναπτυξιακή προοπτική των σύγχρονων κοινωνιών. Αποτελώντας τον βασικό συντελεστή παραγωγής πολιτιστικών δράσεων μαγνητίζουν το γενικότερο ενδιαφέρον, τόσο σαν ξεχωριστό θεσμό έκφρασης του πολιτισμικού φαινομένου όσο και σαν προμετωπίδα της εν γένει πολιτιστικής βιομηχανίας/δημιουργίας. *Αποτελούν μια σημαντική βιομηχανία και είναι ταυτόχρονα και θεσμοί οι οποίοι συμβάλλουν στην πληροφόρηση, ενημέρωση, ψυχαγωγία, εκπαίδευση και πολιτιστική ανάπτυξη των πολιτών (Τσουρβάκας, 2012:89).*

Πίνακας 1

Πολιτιστικοί Οργανισμοί Ορθολογικής Ψυχαγωγίας (Rational Entertainment)	Πολιτιστικοί Οργανισμοί Δημοφιλούς Ψυχαγωγίας (Popular Entertainment)
<ul style="list-style-type: none"> • Μουσεία • Πολιτιστικά ιδρύματα • Αίθουσες Τέχνης • Χώροι μουσειακών εκδηλώσεων / συναυλιών • Θέατρα • Βιβλία • Ειδησεογραφία στο διαδίκτυο • Εκπαιδευτικά πολυμέσα 	<ul style="list-style-type: none"> • Τηλεόραση • Κινηματογράφος • Ψηφιακά παιχνίδια • Μουσική βιομηχανία • Ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύω - -σης • Θεματικά πάρκα, arcades, χώροι διασκέδασης • Ραδιόφωνο

Πηγή: (Μπατιμαρούδης, 2011:42)

2.8. Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ.

Ο όρος “πολιτιστική δραστηριότητα” συνιστά το πλήθος των ενεργειών και δράσεων που εκτυλίσσονται στο πεδίο του πολιτισμού, εκ μέρους των πολιτιστικών φορέων, με στόχο την προώθηση και προβολή του πολιτισμικού φαινομένου. Η έννοια άπτεται των εκδηλώσεων και των πολιτιστικών δρωμένων που λαμβάνουν χώρα ένδοθεν μιας καθορισμένης πολιτικής, και αποβλέπει στη συγκρότηση ενός πολιτιστικού τοπίου, το οποίο καλύπτει τη ζήτηση για πολιτιστική κατανάλωση. Σύμφωνα με την UNESCO, πολιτιστικές δραστηριότητες (cultural activities) ορίζονται οι δραστηριότητες που ενσωματώνουν ή μεταδίδουν πολιτιστικές εκφράσεις, ανεξάρτητα από την εμπορική τους αξία. Οι πολιτιστικές δραστηριότητες μπορεί να είναι αυτοσκοπός ή να συμβάλλουν στην παραγωγή πολιτιστικών αγαθών και υπηρεσιών (Ανακτήθηκε στις 7/7/2019 από <http://uis.unesco.org/en/glossary>). Η Κάβουρα, απ' την πλευρά της, διατυπώνει ότι: *Η έννοια της πολιτιστικής δραστηριότητας είναι πολυσήμαντη και σε αυτή περιλαμβάνονται μια σειρά από δράσεις που στοχεύουν τόσο στην αξιοποίηση όσο και στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς: φεστιβάλ χορού, θέατρον, μουσικής, κινηματογράφου, εκθέσεις γλυπτών, ζωγραφικής, αλλά και εκδηλώσεις που σχετίζονται με τα ιστορικά αρχεία, τις βιβλιοθήκες τις εκφάνσεις του λαϊκού πολιτισμού και τις πολιτιστικές ανταλλαγές (Κάβουρα, 2016:224).* Σαν όρος, η πολιτιστική δραστηριότητα απαντά στο Νόμο 3525/2007 (Άρθρο 1/Ορισμοί) που γίνεται μνεία στην πολιτιστική χορηγία. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη διάταξη, *πολιτιστική δραστηριότητα νοείται η δραστηριότητα που αποσκοπεί στην προστασία, αξιοποίηση και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως η τελευταία ορίζεται στο ν. 3028/2002 (ΦΕΚ 153 Α' /28.6.2002), καθώς και στην ενίσχυση και προβολή του νεότερου και σύγχρονου πολιτισμού, ο οποίος περιλαμβάνει κάθε δράση που αποσκοπεί ιδίως*

στην παραγωγή, καλλιέργεια, προαγωγή και διάδοση των γραμμάτων, της μουσικής, του χορού, του θεάτρου, του κινηματογράφου, της αρχιτεκτονικής, της ζωγραφικής, της γλυπτικής, των εικαστικών τεχνών (ΝΟΜΟΣ 3525/2007). Κατ' ουσίαν, η πολιτιστική δραστηριότητα αποτελεί επακόλουθο μιας πολιτιστικής διαδικασίας, μέσα στην οποία παράγεται, διαμορφώνεται και αναπτύσσεται το πολιτιστικό αγαθό-προϊόν. Στις μέρες μας, η άνοδος του δείκτη διεξαγωγής των πολιτιστικών δραστηριοτήτων θεωρείται συνώνυμο της ανάπτυξης και ευημερίας, και γι' αυτό συγκεντρώνει το έντονο διεπιστημονικό ενδιαφέρον από φορείς και οντότητες ποικίλων κατευθύνσεων. Η λογική αυτή εδράζεται στη θεώρηση ότι η πολιτιστική δραστηριότητα εκτός από πολιτιστική αξία, ενσωματώνει ένα ευρύ φάσμα θετικών ιδιοτήτων που παρουσιάζουν εκπαιδευτικό, ψυχαγωγικό και οικονομικό πρόσημο. Ως εκ τούτου, οι δραστηριότητες πολιτιστικού περιεχομένου αποτελούν μείζων τμήμα των στρατηγικών επενδυτικών επιλογών, προς ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικής ευημερίας. Κινούμενη στο πλαίσιο των παραπάνω θεωρήσεων, που επικεντρώνονται στη δυναμική του πολιτιστικού τομέα ως εργαλείο προώθησης αναπτυξιακών πολιτικών και ευρύτερων κοινωνικών επιδιώξεων, η Κόνσολα ισχυρίζεται ότι αναγνωρίζεται πως οι πολιτιστικοί θεσμοί και οι συναφείς δραστηριότητες μπορεί να χρησιμοποιηθούν ως μέσον για την επίτευξη της επιζητούμενης αναζωογόνησης. Με τον όρο **αναζωογόνηση (regeneration)** εννοείται η βελτίωση της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης, του δομημένου περιβάλλοντος και κατ' επέκταση της πολιτιστικής εικόνας της πόλης (Κόνσολα, 2006:108). Στη νέα πραγματικότητα διαφοροποιείται πλέον η άποψη για τις πολιτιστικές δραστηριότητες, καθώς αυτές δεν εκλαμβάνονται μονοσήμαντα ως πνευματική λειτουργία του πολιτισμικού φαινομένου, αλλά και ως οικονομική λειτουργία, τουτέστιν ως δυναμικός τομέας οικονομικής δραστηριότητας. Είναι προφανής λοιπόν, η αναγνώριση της επενέργειας του πολιτισμού στη βελτίωση μεγεθών που άπτονται του οικονομικού και κοινωνικού γίνεσθαι και στην αύξηση της απασχόλησης σε τομείς που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με την πολιτιστική δραστηριότητα. Ειδικότερα, στις μέρες μας, που οι σύγχρονες κοινωνίες μαστίζονται από μια ραγδαία οικονομική κρίση, με βαθιές κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές προεκτάσεις, οι δραστηριότητες πολιτιστικού περιεχομένου έρχονται να προσδώσουν μια νέα δυναμική στην προσπάθεια για ευημερία και ανάπτυξη των τοπικών και περιφερειακών κοινωνιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΓΕΝΝΗΜΑ.

Καθώς η εξουσία αποτελεί εκ των σημαινόντων στοιχείων χάρη των οποίων συντίθεται η κοινωνική ζωή, η μελέτη της κατέχει δεσπόζουσα θέση στη βιβλιογραφία των κοινωνικών επιστημών. Τόσο σαν όρος, όσο και σαν παρεπόμενο της ανθρώπινης συμβίωσης έχει απασχολήσει πολλάκις αναρίθμητο πλήθος θεωρητικών και διανοουμένων στην προσπάθεια τους να ερμηνεύσουν τις ανθρώπινες σχέσεις και τις δράσεις που αυτές παράγουν. Το γεγονός αυτό οφείλεται αφενός στο ότι η εξουσία διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στη διαμόρφωση των κοινωνικών σχηματισμών, αφετέρου δε στο ότι συνθέτει ένα φαινόμενο το οποίο προέρχεται εγγενώς απ' τη μήτρα της ίδιας της κοινωνίας. Η ύπαρξή της δηλαδή, έγκειται στο μετασχηματισμό της ατομικής ύπαρξης σε ευρύτερες συλλογικές οντότητες, η οργάνωση και η δομή των οποίων παράγει δομές και σχέσεις εξουσίας. Όπως διατείνεται ο Β. Φίλιας χαρτογραφώντας το έργο του Βέμπερ, η εξουσία αναδύεται μέσα από την κοινωνική συνύπαρξη ως κοινή παραδοχή για τάξη, σαν κοινός πνευματικός παρονομαστής, εμφανιζόμενος ακόμα και σε αρχέγονες ομαδοποιήσεις σαν μια πρώτη βάση κοινωνικής τακτοποίησης (Φίλιας 1976:93-94). Στην ίδια θέση φαίνεται να συγκλίνει και από την πλευρά της η Hannah Arendt διατεινόμενη ότι η εξουσία, σε αντίθεση με τη βία, είναι η αναγκαία βάση οιασδήποτε μορφής κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης (Lenk, 1990:42). Η εν λόγω θεώρηση εδράζεται και σε πολλούς θεωρητικούς της φιλελεύθερης σχολής, όπως του Τόμας Χόμπς. Ο Χόμπς, εις εκ των πατέρων της πολιτικής θεωρίας, στην προσπάθειά του να ερμηνεύσει θεμελιώδη ζητήματα που άπτονταν της διάρθρωσης του πολιτικού και κοινωνικού βίου, υποστηρίξε ότι η ερμηνεία σημαντικών πτυχών της πολιτικής και κοινωνικής ζωής δύναται να κατανοηθεί μέσω ενός ερμηνευτικού πλαισίου, το οποίο έχει ως σημείο αναφοράς "τη φύση του ανθρώπου". Στη βάση αυτής της συλλογιστικής, η φύση του ανθρώπου συγκροτείται ως ένα πλέγμα ορθολογικών (λόγος) και ανορθολογικών δυνάμεων (πάθη) που απολήγουν αμοιότροθεν σε όλες της δομές του ανθρώπινου "πράττειν" (Αγγελίδης, 1994:13). Αυτές οι δυνάμεις προσδιορίζουν μέσα στις εκάστοτε κοινωνικές δομές τον κυρίαρχο τρόπο του πράττειν, όπως και του σκέπτεσθαι. Ασπαζόμενος τη συγκεκριμένη διατύπωση, ο Άγγλος θεωρητικός αναδεικνύει τις εν λόγω δυνάμεις, μέσα από μια σχέση αιτιότητας, ως τις γενεσιουργούς αιτίες κάθε σύγκρουσης και διαμάχης, σε ένα διηνεκές "bellum omnium contra omnes" (Πόλεμος όλων εναντίων όλων). Για να αποσοβηθεί αυτή η κατάσταση, η Χομπσιανή θεώρηση προκρίνει την αναγκαιότητα μιας ανώτερης εξουσίας (Λεβιάθαν), η οποία θα δρα αποτρεπτικά της αυτοκαταστροφής του κοινωνικού γίνεσθαι από τις αχαλίνωτες επιθυμίες και τη συγκρουσιακή φύση του ανθρώπου, ενώ, παράλληλα, θα αποτελεί τον κύριο ρυθμιστή της κοινωνικής συμβίωσης. Όπως ισχυρίζεται ο Χομπς, *κατά τον χρόνο κατά τον οποίο οι άνθρωποι ζουν χωρίς μια κοινή εξουσία να τους κρατά όλους σε δέος, βρίσκονται σε εκείνη την κατάσταση που ονομάζεται πόλεμος... και ότι μπορεί να αντιληφθεί κανείς τι τρόπος ζωής θα υπήρχε εκεί όπου δεν θα υπήρχε μια κοινή εξουσία να προκαλεί τον φόβο από τη ζωή που κατανατούν να διάγουν κατά τη διάρκεια ενός εμφυλίου πολέμου οι άνθρωποι οι οποίοι προηγουμένως ζούσαν υπό μια ειρηνική διακυβέρνηση* (Πατέλλη, 1995:130). Κατά συνέπεια της ανωτέρω θεώρησης, η εξουσία καθίσταται αναπόδραστα συστατικό στοιχείο κάθε κοινωνικής σύνθεσης, άνευ του οποίου φαλκιδεύεται η κοινωνική ζωή από τις εμπορούμενες εμπαθείς δυνάμεις και τα αλόγιστα πάθη του ατόμου. Η έννοια της εξουσίας δεν ήταν γνωστή στους ανθρώπους όταν έκαναν τα πρώτα τους βήματα πάνω στη γη και ζούσαν σε νομαδικές μορφές διαβίωσης. Εμφανίστηκε σε πρωτόλεια μορφή όταν κάποια ομάδα εγκαταστάθηκε σε ένα μέρος, πλάι στο χώρο μιας άλλης ομάδας, οπότε αποτέλεσμα των προστριβών ήταν η κυριαρχία της πρώτης επί της άλλης και η επιβολή της θελήσεως της κυριάρχου επί της νικημένης ομάδας. Η παγίωση της απόλυτης υπεροχής εκ μέρους συγκεκριμένων υποκειμένων επέφερε νομοτελειακά μια εμφανή διάκριση ρόλων στις απανταχού κοινωνικές οντότητες, μεταξύ κυβερνόντων και εξουσιαζόμενων, με τις αποφάσεις των πρώτων να διαπερνούν και να ρυθμίζουν τις

κατευθυντήριες γραμμές της κοινωνικής συμβίωσης. Κατά συνέπεια της εν λόγω πραγματικότητας, τα κελεύσματα των εξουσιαστών παρουσιάζονται να έχουν υποχρεωτική ισχύ για όλους όσοι διεκδικούν την υπαγωγή τους σε αυτές τις οργανώσεις, με τη συμμόρφωση και την πειθαρχία των κυβερνωμένων να θεωρείται εκ των ων ουκ άνευ. Οι πρακτικές εξαναγκασμού που επιβάλλονται εκ μέρους της εξουσίας θεωρούνται απαραίτητη προϋπόθεση και επιτάσσουν συγκεκριμένο τρόπο ζωής στους αρχόμενους, δημιουργώντας, παράλληλα, τις κατάλληλες συνθήκες αποδοχής και ανοχής από πλευράς κοινωνικών συνόλων. Σε αντίθετη περίπτωση, οι όποιες αρνήσεις υπακοής αντιμετωπίζονται γενικώς με ποινές, τιμωρίες, περιθωριοποίηση, εξοβελισμό ή ακόμη και εξόντωση των ανυπότακτων στοιχείων. Όπως επισημαίνει ο Lenk, εξουσία δύναται να ονομασθεί κάθε τύπος ουσιαστικής επιρροής που μπορεί να ασκηθεί εκ μέρους ενός επιμέρους συνόλου μιας κοινωνίας πάνω σε ένα άλλο, χωρίς το τελευταίο να μπορεί να απαλλαγεί από την εν λόγω επιρροή. Κατά την ανωτέρω διατύπωση, στο φαινόμενο της εξουσίας διαφαίνονται τρία βασικά προσήκοντα στοιχεία τα οποία ενυπάρχουν σε κάθε εξουσιαστική σχέση: α) οι φορείς της εξουσίας, δηλαδή αυτοί που ασκούν την επιρροή (κυρίαρχοι), β) η διαδικασία της εξουσίας και γ) οι εξουσιαζόμενοι δηλαδή τα άτομα που αποδέχονται την παραπάνω επιρροή (Lenk, 1990:36). Ο Weber, από την πλευρά του, ορίζει την εξουσία (Herrschaft) ως μια ειδική μορφή κοινωνικής δύναμης, η οποία χαρακτηρίζεται από την πιθανότητα ορισμένα πρόσωπα να πειθαρχήσουν σε διαταγές με ορισμένο περιεχόμενο (Γέμτος, 1995:187). Η οποιαδήποτε εξουσιαστική δράση για να ευοδωθεί, πρέπει να στηρίζεται σε συγκεκριμένες συνισταμένες, η ύπαρξη των οποίων εξασφαλίζει την αποκλειστικότητα μιας ομάδας ή ενός ατόμου στη διάθεση κάποιου ζωτικού αγαθού, το οποίο δημιουργεί τα βασικά ερείσματα κάθε εξουσιαστικής σχέσης. Σύμφωνα με τον κλάδο της πολιτικής κοινωνιολογίας, τις δύο βασικές πηγές εξουσίας των κυβερνώντων (από τις οποίες αντλούν ισχύ) συναποτελούν: *πρώτον ο λόγος ο οποίος οδηγεί στη συγκατάθεση (διότι προέρχεται από ένα άτομο το οποίο διαθέτει ορισμένες ιδιότητες) και δεύτερον η φυσική και στρατιωτική δύναμη η οποία εξαναγκάζει τα μέλη της κοινωνίας να υπακούουν στον αρχηγό* (Lagroye et al., 2008:49). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι δυο πηγές εξουσίας δύναται να αξιοποιηθούν είτε συνδυαστικά από το άτομα που κατέχουν τα σκήπτρα της εξουσίας είτε ξεχωριστά σε ένα σαφές και οριοθετημένο πλαίσιο, στο οποίο διακρίνεται η μία από την άλλη. Στην πρώτη περίπτωση, ο λόγος προσδίδει ένα κύρος, μια καθολική αναγνωσιμότητα που επιφέρει την αποδοχή της εξουσίας εκ μέρους των εξουσιαζόμενων. Τη καθοριστική συμβολή του λόγου στα εξουσιαστικά φαινόμενα φαίνεται να συμμαρτίζεται και ένας από τους μεγαλύτερους γάλλους στοχαστές, ο Μισέλ Φουκώ. Μέσα από τις εμβριθείς πραγματείες του, σχετικά με τις εξουσιαστικές δομές και πρακτικές που αναπτύσσονται έσωθεν του κοινωνικού πεδίου, υποστηρίζει ότι “...οι λόγοι έχουν άμεση σχέση με τις εξουσιαστικές δομές και, σε καμιά περίπτωση, δεν πρέπει να εκλαμβάνονται ως προϊόντα του κυρίαρχου και δημιουργικού ανθρώπινου νου (όπως υποστηρίζει η ουμανιστική παράδοση). Αντίθετα, είναι αποτέλεσμα των σχέσεων εξουσίας/γνώσης ανάμεσα σε διάφορες κοινωνικές ομάδες, τις οποίες συγκροτούν και ρυθμίζουν οι ίδιοι οι λόγοι...” (Smith, 2006:196). Κάθε λόγος, εξερχόμενος από συγκεκριμένα υποκείμενα, δύναται να δημιουργεί, να αναπαράγει και να υποκρύπτει σχέσεις εξουσίας και ελέγχου. Τα άτομα που αντλούν εξουσία από τον λόγο, αντιμετωπίζονται ως αυθεντίες ή προσωπικότητες εγνωσμένης αξίας, τα οποία συνακόλουθα χαίρουν σεβασμού ένεκα των γνωρισμάτων ή της θέσης που ενδεχομένως διαθέτουν ή κάποιων προσόντων τα οποία τα ξεχωρίζουν από τα υπόλοιπα άτομα. Η προσέγγιση του εξουσιαστικού λόγου καθιστά την εκφορά του αυταπόδεικτη αλήθεια και τυγχάνει ολικής εφαρμογής από τα άτομα που είναι αποδέκτες του. Η αποδοχή αυτή είναι έκδηλη και στον Βέμπερ, ισχυριζόμενος ότι “ η αυθεντία και η εξουσία βαδίζουν δεμένες χέρι – χέρι. Δύναμη διαταγής χωρίς αυθεντία δεν εξασφαλίζει υποταγή στην διάρκεια” (Φίλιας, 1976:96). Το είδος μάλιστα, αυτής της συγκεκριμένης περίπτωσης φαίνεται να προσήκει σε έναν από τους γνωστούς ιδεότυπους που διατύπωσε ο γερμανός κοινωνιολόγος,

αυτόν της “Χαρισματικής εξουσίας”. Βάσει αυτού του ιδεότυπου, η χαρισματική εξουσία θεμελιώνεται στο χάρισμα του φορέα της εξουσίας, τον οποίο τον καθιστά έναν ‘γήσιο’ ηγέτη. Λόγω και μέσω της προσωπικής του ακτινοβολίας, των «μαγικών» ή παραδειγματικών του ικανοτήτων, του «ηρωισμού» του, της δύναμης του πνεύματος και του λόγου του μπορεί και ανατρέπει όλα τα μέχρι τότε κοινωνικά ή πολιτικά δεδομένα, και ταυτόχρονα νομιμοποιεί την εξουσία που ασκεί πείθοντας τους οπαδούς του για την ορθότητα των όσων επαγγέλλεται αλλά και για την ικανότητά του να τα υλοποιήσει. (Σεραφετινίδου,2006:63). Στη δεύτερη περίπτωση, η εξουσία θεμελιώνεται στη δύναμη (ισχύς), αξιοποιεί δηλαδή μια ήδη υπάρχουσα συνιστώσα, η οποία ενυπάρχει σε όλες τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ δύο ή και πλείστων ατόμων και σύμφωνα με την οποία το υποκείμενο υποχρεώνει τα λοιπά άτομα να εναρμονιστούν με τη βούλησή του. Η έννοια της δύναμης αποτελεί έννοια-κλειδί για ένα μεγάλο μέρος των κοινωνικών επιστημών, καθώς συνδέεται άμεσα με τα φαινόμενα της επιβολής και της συμμόρφωσης. Κατά τον Βέμπερ, η ισχύς (*Macht*) ορίζεται απλώς από την πιθανότητα που έχει ένα ενεργό υποκείμενο να επιβάλλει τη θέληση του σε ένα άλλο, ακόμη και παρά την αντίσταση του δεύτερου. Τοποθετείται λοιπόν μέσα στο πλαίσιο μιας κοινωνικής σχέσης και δηλώνει την κατάσταση εκείνη ανισότητας που κάνει έναν από τους πράττοντες να μπορεί να επιβάλλει τη θέλησή του σε έναν άλλον (Αρόν, 1984:344). Ο Macpherson, από την πλευρά του, αναπροσδιορίζει τη δύναμη ως ένα είδος υπεροχής δεδομένου ότι καθορίζει την αξία του κάθε ανθρώπου(Αγγελίδης, 1994:23). Κοινωνιολογικά, για να υφίσταται δύναμη χρειάζονται δύο τουλάχιστον υποκείμενα: ένας που επιτάσσει τα κελεύσματά του και ένας που συμμορφώνεται με αυτά. Η δύναμη συνεπώς ορίζεται εμμέσως από το αποτέλεσμα, όπερ σημαίνει ότι το τελικό κριτήριό της είναι η υπακοή των άλλων. Η υπακοή αποκαλύπτει τη δύναμη, αποτελώντας την αφετερία για την αναζήτηση της πηγής κάθε μορφής εξουσίας και της θεμελίωσης της δύναμης. Η δύναμη ως συστατικό στοιχείο της εξουσίας απαιτείται να είναι αρκετά ισχυρή, ώστε να μπορεί να εξασφαλίσει την υπακοή και να διατηρήσει παράλληλα μια τάξη, ερειδόμενη αφ’ ενός σε απτά στοιχεία επιβολής, αφ’ ετέρου δε σε ψυχολογικούς παράγοντες. Υπό αυτή τη συνθήκη, η δύναμη καθίσταται καθοριστικό εργαλείο προκειμένου να τελεσφορήσουν οι επιδιωκόμενοι στόχοι που έχουν τεθεί εκ μέρους των ατόμων που την κατέχουν. Συνεπώς, στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων οιαδήποτε χρήση του εν λόγω μέσου (δύναμη) συνιστά μια εμπρόθετη και εσκεμμένη κοινωνική δράση, η οποία λανθάνει παράλληλα υφέρπουσες επιθυμίες και σχέδια. Αναλογιζόμενοι τη θέση του Φουκώ, που προτάσσει την εξουσία ως φαινόμενο το οποίο διαπερνά όλο το φάσμα της κοινωνικής και ανθρώπινης ύπαρξης, δύναται να διατυπωθεί, κατά αναλογία, ότι η δύναμη σφραγίζει την πλειονότητα των κοινωνικών σχέσεων που συνάπτουν τα μέλη μιας κοινωνίας. Η συγκεκριμένη απόφαση συνεπικουρείται από την άρρηκτη σχέση μεταξύ δύναμης και εξουσίας, καθώς το στοιχείο της δύναμης υπεισέρχεται σε όλο το πεδίο της κοινωνικής δραστηριότητας σε σημείο που να προσεγγίζεται η εξουσία με τη δύναμη, από αρκετούς θεωρητικούς, ως ένα και το αυτό. Εντούτοις, τόσο η δύναμη όσο και η εξουσία χαρακτηρίζουν κοινωνικές σχέσεις με άνισες δυνατότητες άσκησης διαρκούς και σημαντικής επιρροής στη συμπεριφορά των άλλων. Σε κάθε περίπτωση, η παράμετρος δύναμη αποτελεί συστατικό στοιχείο στην θεμελίωση κάθε μορφής εξουσίας. Κινούμενη προς αυτήν την κατεύθυνση η Σεραφετινίδου αποφαινεται ότι “...η εξουσία αποτελεί μια θεσμοποιημένη δύναμη, δηλαδή δύναμη που ασκείται από άτομα λόγω της θέσης που κατέχουν εντός ενός θεσμού. Για το λόγο αυτό οι εξουσιαστικές σχέσεις είναι κατ’ ουσίαν σχέσεις ιεραρχικές – όχι μόνο εκ των πραγμάτων (*de facto*) αλλά...και δικαιωματικά ή νόμιμα, δηλαδή βάσει υφιστάμενων κανόνων (*de jure*)...” (Σεραφετινίδου,2006:54). Ο Τσαούσης, από την πλευρά του, επιχειρώντας να αποδώσει έναν σαφή σημασιολογικό διαχωρισμό μεταξύ των δύο εννοιών, υποστηρίζει ότι “..δύναμη είναι η ικανότητα αποτελεσματικού καθορισμού της συμπεριφοράς των άλλων, ενώ εξουσία είναι η νόμιμη άσκηση της δύναμης..” (Τσαούσης,1979:365). Ιστορικά, η εξέλιξη του φαινομένου, ως κοινωνική δομή, ακολούθησε

τη διαδρομή της ανθρώπινης πορείας, αντανακλώντας εύληπτα τις συνθήκες και τα ιδεώδη του χρονικού πλαισίου στο οποίο υπαγόταν. Η ανθρώπινη κοινωνία και δράση συνεπάγεται πάντοτε αλλαγή των πραγμάτων, επιβολή δηλαδή διακρίσεων και διαφορών στις υπάρχουσες καταστάσεις, έτσι που τίποτε να μη παραμένει σταθερό ως έχει. Γι' αυτό, είναι εύλογο, λοιπόν, ότι σ' ένα κόσμο αέναης εξέλιξης και αλλαγής, η εξουσία επηρεάζεται εκ των πραγμάτων από τα τεκταινόμενα που λαμβάνουν χώρα. Σε αυτό συνηγορεί, άλλωστε, και το γεγονός ότι αρκετοί μελετητές διαπνέονται από την αντίληψη ότι η εξουσία θα μπορούσε να εξηγηθεί ως κοινωνικό γεγονός, που συνδέεται με άλλα αντικειμενικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας, ανάλογα την εποχή, τον τρόπο οργάνωσης, τη διαφοροποίηση, την κοινωνική αλλαγή, τις μεταβλητές και τα κυρίαρχα ιδεώδη της εκάστοτε περιόδου. Συνακόλουθα, οι όποιες αντιλήψεις για την εξουσία, τις σκοπιμότητες της, τα μέσα που μετέρχεται στις εξουσιαστικές πρακτικές, τις ιεραρχίες και τις εξουσιαστικές σχέσεις που οικοδομεί, παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάλογα την εκάστοτε κοινωνία και το κοινωνικό σύνολο. Παραδοσιακά, ταυτίστηκε με συγκεντρωτικές μορφές διακυβέρνησης, όπως αυτή του ηγεμόνα ή του μονάρχη, το πρόσωπο του οποίου ήταν ταυτόσημο με την αναληψία, την αυθαιρεσία και την καταδυνάστευση της εξουσίας. Η κυνική βαναυσότητα και ωμότητα που ενσαρκώθηκε στο πρόσωπο του ηγεμόνα, ανέδειξε στο προσκήνιο μια ποικιλία προβληματισμών σχετικά με τον έλεγχο και την ηθική διάσταση του φαινομένου. Στη νεότερη εποχή, κυρίως μετά τη Γαλλική επανάσταση, πλήθος στοχαστών από διάφορα θεωρητικά ρεύματα, ασπαζόμενοι τις απαιτήσεις της κοινωνίας για ριζοσπαστικές αλλαγές, προέβησαν στη διατύπωση ρηξικέλευθων υποθέσεων περί διάκρισης των διαφόρων λειτουργιών της εξουσίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι ιδέες και σκέψεις πάνω στη συγκρότηση και λειτουργία των εξουσιαστικών φαινομένων βρίσκουμε σε έργα διάφορων φιλοσόφων και στοχαστών που καλύπτουν όλες τις εποχές της ανθρώπινης ιστορίας. Ο προβληματισμός για περιστολή της εξουσιαστικής αυθαιρεσίας και απολυταρχίας προς το πρόσωπο της εκάστοτε αρχής, παραμένει μια έκφραση που αποτυπώνεται εις το διηνεκές, ανεξαρτήτως στερεοτύπων και εποχών. Τέτοια παραδείγματα εμφανίζονται ήδη από την περίοδο της αρχαιότητας με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη να θέτουν τις βάσεις για προβληματισμό και στοχασμό γύρω από την εξουσία εν γένει και τις μορφές διακυβέρνησης που διακρίνουν τα κοινωνικά σύνολα. Ειδικότερα, ο Αριστοτέλης στην περιώνυμη πραγματεία του "Πολιτικά", στην οποία αναπτύσσει τις σκέψεις του σχετικά με ζητήματα που άπτονται του πολιτικού και κοινωνικού βίου, διατείνεται τα εξής: "ἔστι δὲ τῶν τριῶν τούτων ἐν μὲν τί τὸ βουλευόμενον περὶ τῶν κοινῶν, δεύτερον δὲ τὸ περὶ τὰς ἀρχάς, τοῦτο δ' ἔστι τίνας δεῖ καὶ τίνων εἶναι κυρίας, καὶ ποίαν τινὰ δεῖ γίνεσθαι τὴν αἴρεσιν αὐτῶν, τρίτον δὲ τί τὸ δικάζον."(Αριστοτέλης Πολιτικά, V', 1297f-1298f.). Ο παραπάνω συλλογισμός αποτέλεσε εφαλτήριο σκέψης σε ετεροχρονισμένες διατυπώσεις και θεωρήσεις με κυριότερη αυτή του Μοντεσκιέ κατά την περίοδο του Διαφωτισμού και της προπαρασκευής της Γαλλικής Επανάστασης. Τα κινήματα της εποχής (Ρομαντισμός, Ιδεαλισμός, Διαφωτισμός), τα οποία προέκριναν τον εξορθολογισμό της ανθρώπινης ύπαρξης βασιζόμενα στις αρχές της ορθής λογικής, του προοδευτισμού και του ανθρωπισμού, προέταξαν το πνευματικό τους ανάστημα, διατυπώνοντας σημαντικά αντεπιχειρήματα απέναντι στην παραδοσιακή εξουσιαστική ιαχή του "ενός ανδρός αρχή", που επιστεγάζονταν από την περίφημη φράση *L'État, c'est moi*, ήτοι μεταφραζόμενο "Το κράτος είμαι εγώ". Ο Γάλλος φιλόσοφος, ακολουθώντας πιστά το ρεύμα της εποχής που επίτασσε την φιλελευθεροποίηση της κοινωνικής και πολιτικής ζωής από την αυταρχικότητα και τον δεσποτισμό προσωποπαγών μοντέλων διακυβέρνησης, αναβάπτισε τη θέση του Αριστοτέλη κάνοντας λόγο για διάκριση εξουσιών. Στο διάσημο έργο του, "Το πνεύμα των νόμων", αποσκοπεί στο να θέσει τα ιδεολογικά θεμέλια ενός νέου προτύπου εξουσίας, τα όρια επιβολής και κυριαρχίας του οποίου θα ρυθμίζονταν από θεσπισμένους κανόνες και νόμους. Το ανυπέρθετο ζητούμενο για τον σπουδαίο θεωρητικό είναι η καταπολέμηση της δεσποτείας και η μετριοπάθεια στην άσκηση εξουσίας μέσα από τη

κατάτμηση της κεντρικής αρχής σε επιμέρους εξουσιαστικά κέντρα. Η διάκριση των εξουσιών αποσκοπεί στην οικοδόμηση μιας κοινωνικής ισορροπίας και ελευθερίας, η οποία θα επέλθει μέσα από την εξισορρόπηση και τον αλληλοέλεγχο επιμέρους εξουσιών. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά στο πέμπτο κεφάλαιο του περιώνυμου έργου του, “Το πνεύμα των νόμων”: *για να στήσουμε μια μετριοπαθή κυβέρνηση, χρειάζεται να συνδυάσουμε τις εξουσίες, να τις διακανονίσουμε, να τις μετριάσουμε, να τις θέσουμε σε κίνηση να προσδώσουμε, θα λέγαμε έρμα στη μία για να την καταστήσουμε ικανή να αντισταθεί σε μιαν άλλη αυτό είναι ένα νομοθετικό αριστούργημα που η τύχη σπάνια το κατορθώνει, και σπάνια επίσης αφήνεται η φρόνηση ελεύθερη να το φτιάξει* (Μοντεσκιέ, 1994:183). Ο Γάλλος θεωρητικός υποστήριξε συστηματικά ότι λυσιτελείς κυβερνήσεις είναι οι μετριοπαθείς και ότι οι κυβερνήσεις δεν μπορούν να είναι μετριοπαθείς παρά μόνο όταν η εξουσία σταματά την εξουσία ή όταν κανείς πολίτης δεν φοβάται κανένα άλλον (Αρόν, 1994:56). Κοντολογίς, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι προτείνει έναν επικείμενο έλεγχο της εξουσίας μέσω της αποκέντρωσής της και του περιορισμού της από άλλα επιμέρους εξουσιαστικά κέντρα. Η νέα επιμεριστική ιδιότητα του φαινομένου δεν αποβλέπει σε μία απλή διανομή του, αλλά επιδιώκει στο να αποτελέσει τον ακρογωνιαίο λίθο ενός νέου μοντέλου πολιτειακής διακυβέρνησης, το οποίο έμελλε να αποτελέσει στο μέλλον, το κατεξοχήν υπόδειγμα εξουσίας για τις μετανεωτερικές κοινωνίες.

3.1. ΜΟΡΦΕΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΤΑ WEBER

Από τους σημαντικότερους θεωρητικούς, που συνέβαλλε τα μέγιστα στη διατύπωση συστηματικών ορισμών, των βασικών εννοιών της πολιτικής κοινωνιολογίας, υπήρξε ο Max Weber. Τα έργα του γερμανού κοινωνιολόγου συνιστούν μέχρι τις μέρες μας πολύτιμα βοηθήματα στην απόκτηση ικανοποιητικού προσανατολισμού, στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, ανεξαρτήτως θεωρητικής τοποθέτησης. Κατά τον Weber, ο κόσμος δεν προσφέρεται σαν ένα αντικείμενο απεικόνισης, αλλά δύναται να γίνει καταληπτός μόνο μέσα από τη νόηση, που λειτουργεί στη βάση σχηματισμού εννοιών. Στην περίπτωση αυτή, η σύνταξη εννοιών και ιδεοτύπων συνιστούν σημαντικά εργαλεία για την επεξήγηση των φαινομένων και τη σύλληψη της ιδιομορφίας των κοινωνικών παραμέτρων. Ειδικότερα, ο όρος ιδεότυπος εισήχθη στις κοινωνικές επιστήμες προσδιορίζοντας μια καινοτόμο μέθοδο κοινωνιολογικής ανάλυσεως και αντιπροσωπεύει μια ιδιαίτερη προέκταση της μεθοδολογίας που ανέπτυξε ο γερμανός θεωρητικός. Σύμφωνα με τον Weber, ο ιδεότυπος συνιστά ένα μεθοδολογικό εργαλείο, το οποίο προσφέρει τη δυνατότητα ανάγνωσης οιασδήποτε μορφής δράσης καθώς και των νοηματικών επιμέρους στοιχείων που την απαρτίζουν. Το είδος αυτό αντιπροσωπεύει μια πνευματική κατασκευή, που δεν προκύπτει από τη σύζευξη των γενικών γνωρισμάτων ενός φαινομένου, αλλά από τη σύνθεση των χαρακτηριστικών εκείνων που εναρμονίζονται μεταξύ τους και συγκροτούν ένα εσωτερικό ομοιογενές σύνολο με βάση το νοηματικό περιεχόμενο της δράσης (Τσαούσης, 1984:114). Κινούμενος προς αυτή την κατεύθυνση, ο Weber προχώρησε στη σύνθεση πλήθους εννοιών και ιδεοτύπων στην προσπάθειά του να ερμηνεύσει τα κοινωνικά φαινόμενα και τους συντελεστές που αυτά διακρίνουν. Ειδικότερα, στην ανάλυση του για την εξουσία, διακρίνει τρεις βασικούς ιδεοτύπους (μορφές), οι οποίοι χαρακτηρίζονται από διαφορετικά ερείσματα νομιμοποίησης και απαντάται έκαστος σε ξεχωριστά κοινωνικά πλαίσια. Σε κάθε κοινωνία, η εξουσία όπως και κάθε τύπος κυριαρχίας, λαμβάνει διαφορετικές έμπρακτες μορφές, οι οποίες κατά τον γερμανό θεωρητικό πρέπει να αναλυθούν με ακρίβεια. Τα εξουσιαστικά φαινόμενα, στην ιστορική τους αναδρομή, συνυφαίνονται ανάλογα τις ιστορικές, κοινωνικές και οικονομικές συγκυρίες της εποχής, παρουσιάζοντας κατ’ αυτόν τον τρόπο μία στενή αλληλοεπηρεαζόμενη σχέση με το κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο δρουν και αναπτύσσονται. Ως εκ τούτου, η εκάστοτε μορφή εξουσίας δεν ασκείται εν κενώ, αλλά ένδοθεν ενός δομημένου κοινωνικού πλαισίου, το οποίο επηρεάζει αποφασιστικά την έκβαση, της άσκησης της. Οι τύποι εξουσίας διακρίνονται στους εξής: 1) **Η παραδοσιακή εξουσία**. Το συγκεκριμένο είδος εξουσίας

θεμελιώνεται πάνω στην ιερότητα της κοινωνικής ιεραρχίας και της παράδοσης. Στη βασική της σημασία η παράδοση σχετίζεται με κάθε ανθρώπινη πρακτική, πεποίθηση, αρχή ή θεσμό που μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά, εκλαμβάνομενη παράλληλα ως πηγή σταθερότητας και νομιμότητάς. Εδώ το παρόν ενσωματώνεται στις νόρμες του παρελθόντος, επιτρέποντας μια διαφορετική βίωση του χρόνου από αυτή που πραγματικά υφίσταται και κυριαρχεί στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Η μορφή αυτή προβάλλει καταρχήν την ιδέα της διατήρησης των πραγμάτων ως έχουν, μακριά από κάθε ιδέα μεταβολής και εξέλιξης, αγκιστρωμένη συνήθως σε ένα θρησκευτικό αντιορθολογισμό. Ο εν λόγω ιδεότυπος, ιστορικά, προσομοιάζει, ως επί το πλείστον, σε μικρές και προβιομηχανικές κοινωνίες, στις οποίες σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε το εθιμικό δίκαιο προερχόμενο απ' την παράδοση. Σε αυτή την περίπτωση, η νομιμοποίηση πηγάζει απ' την πίστη ότι εφαρμόζονται κανόνες με αιώνια ισχύ και συνεπάγεται με μια συνείδηση που έχει σφυρηλατηθεί μέσα από συνισταμένες (παράδοση - έθιμο), αφού προηγουμένως έχουν αναχθεί σε "κοινωνική συνθήκη". Συνακόλουθα, οι φορείς της εξουσίας καθορίζονται βάσει παραδοσιακών κανόνων, ενώ αντικείμενο υπακοής καθορίζεται το πρόσωπο που κατέχει τη θέση με το παραδοσιακό κύρος. Εν προκειμένω, η παράδοση λειτουργεί σαν έρεισμα του εξουσιαστικού παράγοντα, λειτουργώντας παρελκυστικά με το παρεμποδίζει βίαια κάθε οίονει κοινωνικό νεωτερισμό που θέτει σε κίνδυνο το ισχύον status quo. Όπως υποστηρίζει η Σεραφετινίδου, "...συνίσταται από προσωποπαγείς εξουσιαστικές σχέσεις που υπάρχουν ανέκαθεν και για το λόγο αυτό κανείς δεν διανοείται να τις αμφισβητήσει από πολιτικούς θεσμούς, που ανατρέχουνε τόσο βαθιά μέσα στην ιστορία, ώστε η ιστορικότητά τους ξεχνιέται και παρουσιάζονται σαν μεταφυσικές κατηγορίες" (Σεραφετινίδου, 2006:62). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του ιδεοτύπου συνιστά ο θεσμός της βασιλείας, ο οποίος απετέλεσε την εξέλιξη άλλων πρώιμων μορφών κυριαρχίας, όπως της γεροντοκρατίας και της πατριαρχίας, που αντιστοιχούσαν σε αρχικές μορφές διαρρύθμισης της ανθρώπινης κοινωνίας. Η διαδοχή αυτής της μορφής εξουσίας συντελούνταν μέσω γονικής παροχής, ενώ συνεπικουρούταν από τη θρησκευτική παράδοση (ελεύθερου μοναρχία), ιδιαίτερο γνώρισμα των αγροτικών προβιομηχανικών κοινωνιών. **2) Η χαρισματική εξουσία.** Ο τύπος αυτός εξουσίας θεμελιώνεται γύρω από μια κραταιά αντίληψη ότι το πρόσωπο που ηγείται είναι προικισμένο με ιδιαίτερες ικανότητες και χαρίσματα, τα οποία το καθιστούν προσωπικότητα καθολικής αποδοχής. Σαν όρος το "χάρισμα" έλκει την καταγωγή του από την πρώιμη χριστιανική περίοδο, επηρεάζοντας έκτοτε κάθε προσωποπαγή μορφή διακυβέρνησης. Το χάρισμα μέσα από το έργο του Weber διακρίνεται σε δύο ξεχώριστα είδη, τα οποία, σύμφωνα με τον καθηγητή Τσαούση, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν σε πρωτογενή ή προσωποπαγή και δευτερογενή ή πραγματοπαγή. Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ των 2 ειδών χαρίσματος έγκειται στο ότι το πρώτο αποτελεί μια κατεξοχήν ατομική ιδιότητα μη επίκτητη και μεταβιβάσιμη, ενώ, αντιθετα, το δεύτερο λαμβάνεται ή μεταδίδεται με κάποιον ειδικό και ιδιαίτερο τρόπο (Τσαούσης, 1979:387). Κατά τον Ιωάννη Σταματόπουλο, το χάρισμα συνιστά την ποιότητα, η οποία καθιστά ένα άτομο ικανό, μακριά από κάθε χαρακτηριστικό προσδιάζον σε καταστάσεις μετριότητας. Το χάρισμα είναι αντι-λογικό, αντί-παραδοσιακό και αντι-γραφειοκρατικό, όπως υποστηρίζει (Σταματόπουλος, 1971:105). Ο συγκεκριμένος ιδεότυπος διακρίνεται για τον βραχύβιο χαρακτήρα του, αλλά και για την καθοριστική συμβολή του στην αναμόρφωση της παραδοσιακής πολιτικής και οικονομικής ζωής των δυτικών κοινωνιών (Γέμτος, 1995:98). Παρά τον παροδικό χαρακτήρα που αντανακλά, η παρουσία της χαρισματικής εξουσίας, οδηγεί στην παγίωση μιας γνήσιας πολιτικής ισχύος και σε μια επακόλουθη ριζική κοινωνική αναδιάρθρωση, η οποία δεν απορρέει απ' την κοινότητα σαν σύνολο, αλλά εγκαθιδρύεται εν αρχή στην ακολουθία του χαρισματικού ηγέτη. Κατά τον Weber, χαρισματική φυσιογνωμία είναι ένα πρόσωπο που α)επαναφέρει στη διεξαγωγή των υποθέσεων τη συγκίνηση, το δέος και τη μαγεία και β)εμφανίζεται στον εαυτό του ή τους άλλους ότι είναι προικισμένο με μιαν αυθεντία ανάλογη με την πρωτογενή –δηλαδή τη θεολογική-

σημασία της λέξεως (Unesco, 1972:1068). Ο φορέας του χαρίσματος, σε αντίθεση με τον παραδοσιακό ηγεμόνα, δεν αισθάνεται δέσμιος από τους παραδοσιακούς κανόνες και τις αντίστοιχες παραδοσιακές ρυθμίσεις, αλλά στηρίζεται πολλάκις στο αξίωμα μιας “άνωθεν” κλήσης και αποστολής. Το χάρισμα λειτούργησε ως ανασταλτικός παράγοντας του παραδοσιακού στοιχείου σηματοδοτώντας την αλλαγή, της μέχρι πρότινος υπάρχουσας κατάστασης. Όπως αναφέρει ο Β. Φίλιας, “...Ο προικισμένος με το χάρισμα έσπαγε τα δεσμά της παράδοσης από την στιγμή, που κατά τρόπο αποκαλυπτικό διακήρυξε μια νέα τάξη..”. (Φίλιας, 1976:74). **3) Η νομική-ορθολογική εξουσία.** Ο τύπος αυτός εξουσίας (ορθολογικός τρόπος εξουσίας) οφείλει τη νομιμοποίηση του στην ισχύ του νόμου, ερειδόμενος σε θεσμοθετημένες ρυθμίσεις, όπως νόμους, διατάξεις, κανόνες, κ.λ.π., οι οποίες είναι κοινά αποδεκτές ως το κυρίαρχο ρυθμιστικό πλαίσιο του κοινωνικού πεδίου που επιδέχεται λογική ανάλυση. Με τον τρόπο αυτό, το κέντρο βάρους των κοινωνιών μετατοπίζεται συνεχώς προς την εκλογίκευση και την αποτελεσματικότητα του κοινωνικού πράττειν και όχι προς την αναζήτηση υπερβατικών ερμηνειών ή έσχατων νοημάτων. Κλασικό αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αυτού του ιδεοτύπου αποτελεί ο γραφειοκρατικός τρόπος διοίκησης, που εδραιώθηκε απ’ την περίοδο της νεοτερικότητας και εντεύθεν και χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τις σύγχρονες γραφειοκρατικά δομημένες κοινωνίες. Στο πλαίσιο της γραφειοκρατίας μια εντολή θεωρείται νόμιμη και έγκυρη εφόσον έχει εκδοθεί απ’ το αρμόδιο γραφείο, με τους κατάλληλους κανονισμούς και τις πρέπουσες διαδικασίες. Το φαινόμενο της γραφειοκρατικοποίησης αναδύεται στο πέρασμα των χρόνων ως βασική μορφή της διαδικασίας εξορθολογισμού της εξουσίας, η οποία απαγκιστρώνεται πλέον από θρησκευτικές και παραδοσιακές νόρμες που διατηρούσαν προηγουμένως η παράδοση και το χάρισμα. Στον ιδεότυπο αυτό, τονίζεται η σημασία της αποτελεσματικότητας και του νόμου ως βασικών συνισταμένων βάσει των οποίων κρίνονται οι διοικητικές ενέργειες (Smith, 2006:48). Ιστορικά, η γέννηση του εθνικού κράτους και η ανάπτυξη της καπιταλιστικής κοινωνίας λειτούργησαν καθοριστικά στην εδραίωση του νέου εξουσιαστικού μοντέλου. Οι νέες συνθήκες απαιτούν την ύπαρξη μόνιμων στρατών, γεγονός που προϋποθέτει ένα αποτελεσματικότερο σύστημα διαχείρισης και χρηματοδότησης, το οποίο μπορούσε να τελεσφορήσει μόνο υπό την παρουσία ειδικών διοικητικών μηχανισμών. Επιπλέον η κατάργηση παραδοσιακών φεουδαρχικών δομών και ο περιορισμός των αυτονομιστικών προνομίων των γαιοκτημόνων και των πόλεων, επέφερε μια ριζική γραφειοκρατικοποίηση της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής. Πλέον τα νεότερα –απολυταρχικά και σε μεγάλη έκταση– κράτη παίρνουν το μονοπώλιο της έκδοσης αποφάσεων μέσα από διαρκώς αυξανόμενες διοικητικές αρμοδιότητες. Είναι άξιοι λόγου να επισημανθεί, ότι τα όποια φαινόμενα νόμιμης εξουσίας (ανεξαρτήτως μορφής) που αναδύονται, αποτελούν αντιστοιχία ή αμάλγαμα των ανωτέρω ιδεοτύπων. Πρακτικά κανένας από τους τρεις τύπους δεν εμφανίζεται αμιγής, αλλά, αντίθετα, δύναται να διατηρεί χαρακτηριστικά στοιχεία και από άλλες μορφές κυριαρχίας. Ως εκ τούτου, υπάρχουν περιπτώσεις εξουσιαστικών φαινομένων, στα οποία η νομιμότητα της εξουσίας μπορεί να ερείδεται συνδυαστικά τόσο στην παράδοση όσο και στα χαρίσματα που ενδεχομένως διαθέτει.

3.2. ΤΥΠΟΙ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΦΟΥΚΩ.

Με το ακανθώδες και πολυδαίδαλο κοινωνιολογικό ζήτημα της εξουσίας ασχολήθηκε σε μεταγενέστερη περίοδο ενδελεχώς και ο Μισέλ Φουκώ. Οι πραγματείες του Γάλλου θεωρητικού αποτελούν σημαντικό εργαλείο στην ανάλυση του εξουσιαστικού φαινομένου, εμπεριέχοντας καινοτόμες διατυπώσεις που απέχουν παρασάγγας από τις παραδοσιακές εκδοχές της πολιτικής θεωρίας. Στο πλαίσιο αυτό, ο Γάλλος στοχαστής επεδίωξε να απαγκιστρωθεί από κάθε στεγανό σκέψης που θεμελίωσε η κλασική πολιτική σκέψη, θέτοντας υπό νέα σκοπιά τη φύση και ερμηνεία του εξουσιαστικού ζητήματος. Κεντρικό σημείο της ρηξικέλευθης θεώρησής του αποτέλεσε ο ισχυρισμός ότι η ανάλυση της εξουσίας

δεν εδράζεται ουσιαστικά στο άθροισμα των δομών και των μηχανισμών που στερεώνουν την κυριαρχία ενός προσώπου ή μιας ανώτατης αρχής, αλλά εντοπίζεται στα θεμέλια της ίδιας της κοινωνίας και συγκεκριμένα στις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των υποκειμένων. Για τον λόγο αυτό, ο Φουκώ, λέγοντας εξουσία δεν εννοεί το σύνολο των μηχανισμών και θεσμών που εξασφαλίζουν την υποταγή των πολιτών σ' ένα δοσμένο Κράτος. Ούτε εννοεί ένα σύστημα κυριαρχίας που ασκείται από ένα στοιχείο ή μια ομάδα ατόμων πάνω σε μία άλλη, του οποίου οι επενέργειες διαχέονται σε όλο το κοινωνικό σώμα, αλλά το πλήθος των σχέσεων δύναμης που ενυπάρχουν στο κοινωνικό πεδίο και είναι συστατικές μεταβλητές της οργάνωσής του (Φουκώ, 1978:115). Συνεπώς, η αποδοχή της αρχής αυτής, συνεπάγεται κατά τον Φουκώ, ότι η ερμηνεία του ζητήματος της εξουσίας είναι άμεσα συνυφασμένη με την ανάλυση σχέσεων εξουσίας και όχι μιας εξουσίας που τοποθετείται αποκλειστικά πέριξ ενός προσώπου ή θεσμού. Κοντολογίς, σύμφωνα με την εν λόγω αντίληψη, δεν υφίσταται αποκλειστικά ένα κέντρο εξουσίας, δεν υπάρχει ένα ευδιάκριτο προνομιακό κέντρο κυριαρχίας που να αντιπαρατίθεται σε ένα συγκεκριμένο σύνολο κυριαρχούμενων. Αντίθετα, η εξουσία διασκορπίζεται στην κοινωνία μέσα από μια πλειάδα μικρο-κέντρων εξουσίας (Gutting, 2006:108). *“...Η εξουσία δεν πρέπει να θεωρείται ένα φαινόμενο συμπαγούς και ομοιογενούς κυριαρχίας ενός ατόμου πάνω σε άλλα, ή μιας ομάδας ή τάξης πάνω σε άλλες... Η εξουσία πρέπει να αναλυθεί ως κάτι που κυκλοφορεί, ή μάλλον ως κάτι που λειτουργεί με τη μορφή αλυσίδας. Δεν εντοπίζεται ποτέ στο ένα ή στο άλλο μέρος, ποτέ στα χέρια κάποιου· κανένας δεν την ιδιοποιείται ποτέ ως εμπόρευμα ή κομμάτι πλούτου...”* αναφέρει χαρακτηριστικά (Φουκώ, 1991:107). Υπό το πρίσμα αυτό, η σπουδή των εξουσιαστικών φαινομένων καταδεικνύει ότι η εξουσία δεν συνιστά απλώς ένα κτήμα ή ένα από κληροδότημα, το οποίο δύναται να αποκτηθεί ή να μεταβιβαστεί στο πλαίσιο μιας συναλλαγής ή μιας διεκδίκησης. Αντίθετα, συγκροτεί μία πολυσύνθετη κατάσταση, η οποία αναδύεται μέσα σε όλο το φάσμα αναπαραγωγής του κοινωνικού πράττειν, επηρεαζόμενη απ' τις επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες. Ως είθισται να διατυπώνεται για τον κλάδο της κοινωνιολογίας, η κοινωνική πραγματικότητα δεν είναι στατική αλλά δυναμική, δηλαδή αλλάζει, μεταβάλλεται, μετασχηματίζεται. Ως εκ τούτου, οι μεταβολές που σημειώθηκαν σε όλους σχεδόν τους τομείς της κοινωνίας ήταν τόσο βαθιές και εκτεταμένες, ώστε τα κοινωνικά φαινόμενα δεν μπορούν πλέον να αξιολογούνται με παραμέτρους του παρελθόντος. Κατ' ακολουθία και τα εξουσιαστικά φαινόμενα, όπως και κάθε στοιχείο της κοινωνικής πραγματικότητας, δε μένουν αδιαφοροποίητα, αλλά παραλλάσσονται, τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο. Αντιλαμβανόμενος την εν λόγω δυναμική, ο διάσημος κοινωνιολόγος, επιχείρησε να θεμελιώσει μια συλλογιστική, ερειδόμενη στις συντελούμενες μεταβολές που εκτυλίχθηκαν ένδοθεν του κοινωνικού πεδίου, και οι οποίες αποτέλεσαν το εναρκτήριο λάκτισμα για το πέρασμα των παραδοσιακών κοινωνιών στην εποχή της νεωτερικότητας. Η ιδιαιτερότητα της προβληματικής του, έγκειται σε μια αντίληψη που καθιστά την εξουσία καθρέπτη των εκάστοτε κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών και σχέσεων κυριαρχίας, στις οποίες αποτυπώνονται ακραιφνώς τα εκάστοτε ιδεολογικά και αξιολογικά συστήματα. Πρόκειται δηλαδή για μια ερμηνευτική στην οποία, ο Φουκώ, προτάσσει τα εξουσιαστικά φαινόμενα και τους εξουσιαστικούς μηχανισμούς τους, ως αποτέλεσμα των μεταβαλλόμενων μακροχρόνιων διαδικασιών στην οικονομική και κοινωνική βάση των συστημάτων, γεγονός που σηματοδότησε μετατοπίσεις και στις σχέσεις κυριαρχίας. Έτσι, η μελέτη των εξουσιαστικών φαινομένων μέσα απ' τον ρου της ιστορίας, μας επιτρέπει κατά τον διάσημο θεωρητικό, να κατανοήσουμε έμμεσα την κοινωνική διαδρομή και την εξέλιξη που έχει επέλθει στην ανθρώπινη πορεία. Για παράδειγμα, δεν παρουσιάζεται η ίδια μορφή εξουσιαστικών φαινομένων, τόσο σε ισχύ όσο και χαρακτήρα, μεταξύ των παραδοσιακών και βιομηχανικών κοινωνιών, ήτοι στην προνεωτερική και τη μετανεωτερική περίοδο. Η θέση αυτή αναφαιίνεται έντονα, μέσα από την ιστορική αναδίφηση που επιχείρησε πάνω στο κοινωνικό πεδίο, υποστηρίζοντας ότι, όπως η κοινωνία, έτσι και τα εξουσιαστικά φαινόμενα

έχουν μετεξελιχθεί στο διάβα των αιώνων. Συγκεκριμένα, στο πολυδιάστατο έργο που παρέθεσε, κατέληξε να ξεχωρίσει τρεις βασικές μορφές εξουσίας, οι οποίες διαφοροποιούνται ανάλογα την εποχή και το στάδιο ανάπτυξης των κοινωνικών συνόλων. Αυτές, σύμφωνα με το Φουκώ, διακρίνονται στις εξής: 1) στην Απόλυτη ή Υπέρτατη εξουσία, 2) στην Πειθαρχική εξουσία και 3) στη Βιοεξουσία. Αξίζει να σημειωθεί ότι κάθε μορφή εξουσιαστικού μοντέλου αποτελεί την μετεξέλιξη του πρότερου, αφού, εν πολλοίς, τοποθετείται στην ίδια βάση, εξελίσσοντας τις τακτικές και τις πρακτικές που υιοθετούνται ανάλογα τα μέσα της περιόδου. Ειδικότερα, σε πρώτο στάδιο αναδύθηκε η Απόλυτη εξουσία (sovereign power). Πρόκειται για ένα μοντέλο εξουσιαστικής πρακτικής το οποίο είναι άμεσο συνυφασμένο με τις προβιομηχανικές κοινωνίες (παραδοσιακές & αγροτικές), εμφανιζόμενο κατά κόρον κατά την προνεωτερική περίοδο. Συγκεκριμένα, κατά τον Φουκώ, αντιπροσώπευε την κύρια μορφή διακυβέρνησης του φεουδαλικού τύπου κοινωνίας και υιοθετήθηκε αφενός, γιατί εθεωρείτο το αποτελεσματικότερο μοντέλο διακυβέρνησης για το καθεστώς της φεουδαλικής μοναρχίας, αφετέρου γιατί μέσω αυτού δομήθηκαν και δικαιολογήθηκαν διοικητικές μοναρχίες ευρείας κλίμακας. Εν ολίγοις, αποτελούσε το κατεξοχήν εργαλείο του πολιτικού και θεωρητικού αγώνα για τα συστήματα εξουσίας του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα (Φουκώ, 1991:112). Κύριο χαρακτηριστικό του εν λόγω μοντέλου ήταν ο απολυταρχικός χαρακτήρας του, η θανατική ποινή, η ωμή βία και ο ολοκληρωτικός έλεγχος πάνω στο κοινωνικό σώμα. Εδώ, η άσκηση της εξουσίας είναι αρκετά ορατή (στρατιωτική παρουσία σε πόλεις, δημόσιες εκτελέσεις), ενώ αυτοί που αποτελούσαν το αντικείμενο γνώσης παρέμεναν στη σκιά. Κατά τον Γάλλο στοχαστή, για μια τέτοια εξουσία η έσχατη ποινή ήταν ταυτόχρονα το όριο, το σκάνδαλο και η αντίφαση. Σε αυτό συνίστατο και το γεγονός ότι δεν έγινε εφικτή η διατήρησή της παρά μόνο με τη δικαιολογία της τερατώδους και αδιόρθωτης φύσης του ατόμου που δεν εναρμονίζεται με τους κοινωνικούς κανόνες (Φουκώ, 1978:169). Κλασικά παραδείγματα εξουσίας που υπάγονται στην εν λόγω μορφή, αποτέλεσαν οι μονάρχες, οι βασιλείς, οι αυτοκράτορες κλπ. *Για τον Φουκώ, η απόλυτη εξουσία έχει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: 1) είναι ωμή και περιλαμβάνει βασανιστήρια και σωματικές τιμωρίες, 2) λειτουργεί μέσω ασυνεχειών, έχοντας την τάση να ασκείται μόνον όταν παραβιάζονται οι κανόνες, 3) έχει πολλά τελετουργικά στοιχεία και συμβολισμούς και 4) έχει έντονα δημόσιο χαρακτήρα* (Smith, 2006:198). Στη συνέχεια, με το πέρασμα των κοινωνιών στην εποχή της νεωτερικότητας καθώς και στο μεταβατικό στάδιό αυτής, σημειώθηκαν ριζικές μεταβολές που αφορούσαν τις σχέσεις παραγωγής και δραστηριότητας στον κοινωνικο-οικονομικό βίο. Έτσι, από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα και μετά, παρατηρείται η ανάδυση ενός νέου μηχανισμού εξουσίας, εφοδιασμένου με εξελιγμένες τεχνικές και όργανα, καινούργιες πρακτικές, πολύ πιο διαφορετικούς εξοπλισμούς και πλήρως ασύμβατο με τις σχέσεις που επεδείκνυε προηγουμένως η Απόλυτη εξουσία. Ο νέος αυτός τύπος εξουσίας περιγράφεται ως Πειθαρχική εξουσία και συνιστά το αποτέλεσμα μιας κοινωνικής μετάβασης, από το διαφωτιστικό στο νεωτερικό σύστημα. Τα κύρια χαρακτηριστικά της προαναφερθείσας εξουσιαστικής πρακτικής, κατά τον Φουκώ, είναι τα εξής: *1) Συνδέεται με τις τεχνολογίες της ρύθμισης, της επιτήρησης και της επίβλεψης. 2) Λειτουργεί συνεχώς μέσω της αλλαγής μοντέλων σκέψης και συμπεριφοράς, με τη βοήθεια τεχνικών εκπαίδευσης που επηρεάζουν το ανθρώπινο σώμα. 3) Ο χαρακτήρας της είναι μάλλον ορθολογικός παρά τελετουργικός. 4) Λαμβάνει χώρα σε συγκεκριμένα ιδρύματα, όπως είναι οι φυλακές, τα σχολεία και τα στρατόπεδα* (Smith, 2006:199). Πλέον, το ενδιαφέρον εδώ των εξουσιαστικών μηχανισμών, δεν αποσκοπεί απλώς σε μια φυσική βία πάνω στα σώματα, αλλά σε κάτι παραπάνω, στην ολική επικράτηση και τον έλεγχο, δηλαδή στην ψυχική δυναμική συγκρότηση του υποκειμένου. Εδώ, η παλιά δύναμη του επαπειλούμενου θανάτου, που ήταν το σύμβολο της Απόλυτης εξουσίας, καλύπτεται προσεχτικά απ' τη χειραγώγηση των σωμάτων και την υπολογιστική διαχείριση της ζωής. (Φουκώ, 1978:171) Ο λόγος αυτός έγκειται κυρίως στο ότι ο εκσυγχρονισμός του οικονομικού βίου και η ανάδυση της πρώιμης

καπιταλιστικής οικονομίας απαιτεί την πλήρη εκμετάλλευση του ανθρώπινου δυναμικού ως εκ των σημαινόντων παραγωγικών συντελεστών για την βιομηχανική κοινωνία. Πρόκειται, δηλαδή, για μια εξουσία προσανατολισμένη κυρίως στο να παράγει δυνάμεις, να τις αξιοποιεί, να τις αυξάνει, και να τις οργανώνει, παρά να τις αναχαιτίζει και να τις καταστρέφει. Έτσι, κινούμενη προς αυτήν την κατεύθυνση, το εν λόγω είδος, υιοθετεί νέες πρακτικές διαχείρισης και τακτικές κολασμού του ατόμου. Επί παραδείγματι, οι πρακτικές τιμωρίας σε σχέση με το παρελθόν δεν επικεντρώνονται σε μια ωμή άσκηση βίας (διαμελισμοί, βασανιστήρια, εκτελέσεις), αλλά παίρνουν σαφώς μια πιο εξευγενισμένη μορφή, που εντούτοις, αποσκοπεί και αυτή σε μια φυσικο-σωματική μορφή ελέγχου, όπως της φυλάκισης και της καταναγκαστικής εργασίας. Ειδικότερα, η πρακτική της φυλάκισης κατατάσσει τα παραβατικά στοιχεία ως νέα τάξη αντικειμένων, τα οποία χαρακτηρίζονται από έννοιες διακριτές εγκληματικού χαρακτήρα, ενώ την ίδια στιγμή, εισάγει νέα πρότυπα εξουσίας, όπως του δικαστή και του εγκληματολόγου, υπό τη συνοδεία εναλλακτικών στρατηγικών δράσεων (Gutting, 2006:55). Με αυτόν τον τρόπο, η νεωτερική τιμωρία επιδιώκει έναν εσωτερικό μετασχηματισμό, μια μεταστροφή του ατόμου σε ένα νέο τύπο ζωής που να οδηγεί σε καθολικό έλεγχο, εν αντιθέσει με την προνεωτερική αντίληψη, που επικεντρωνόταν σε μία στείρα προσπάθεια επιβολής δια μέσω της βίας. Ραγδαία λοιπόν, υπεισέρχονται στην νέα πραγματικότητα καινούργιες μέθοδοι και μηχανισμοί (σωφρονιστικά ιδρύματα, σχολεία, ψυχιατρικά ιδρύματα, κλπ), οι οποίες εξασφαλίζουν μια αέναη διαδικασία επιτήρησης και ελέγχου του πληθυσμού προς επίτευξη κοινωνικής χειραγώγησης. Κατά τον γάλλο κοινωνιολόγο, αντιπροσωπευτικό παράδειγμα απεικόνισης της πειθαρχικής εξουσίας συνιστούσε το περιώνυμο σύστημα επιτήρησης “Πανοπτικόν”. Ο Φουκώ, εμπνεόμενος από την διάσημη αρχιτεκτονική κατασκευή του Άγγλου διανοούμενου Τζέρεμυ Μπένθαμ (Jeremy Bentham), που προσιδίαζε σ’ ένα κεντρικό παρατηρητήριο, υποστήριξε ότι η εν λόγω αρχιτεκτονική μορφή αναπαριστούσε εύληπτα τον τρόπο λειτουργίας της πειθαρχικής εξουσίας. Σημειώνεται ότι το συγκεκριμένο αρχιτεκτόνημα δημιουργήθηκε με σκοπό να εξασφαλίσει τη δυνατότητα πληρέστερου ελέγχου σε ιδρύματα και χώρους, όπως νοσοκομεία, φυλακές και εργοστάσια όπου συναθροίζονταν μεγάλος αριθμός ατόμων συγκεκριμένων κατηγοριών. Το μείζων αποτέλεσμα του “Πανοπτικού”, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά είναι: *“...να υποβάλλει στον κρατούμενο μια συνειδητή και μόνιμη σε βάρος του, κατάσταση ορατότητας, που εξασφαλίζει την αυτόματη λειτουργία της εξουσίας. Να μονιμοποιεί τα αποτελέσματα της επιτήρησης, ακόμα κι αν αυτή είναι ασυνεχής στην άσκησή της· η τελειότητα της εξουσίας να τείνει στο να καθιστά περιττή τη συγκεκριμένη άσκησή της· το αρχιτεκτονικό τούτο συγκρότημα να είναι μια μηχανή για την εγκαθίδρυση και τη στήριξη ενός είδους εξουσίας ανεξάρτητης από εκείνον που την ασκεί· κοντολογίς, οι κρατούμενοι να παγιδεύονται και να υφίστανται μιαν εξουσία της οποίας οι ίδιοι είναι οι φορείς”* (Φουκώ,1989:266) Έτσι λοιπόν, κατ’ αυτόν τον τρόπο, εξασφαλιζόταν ένα καθεστώς αδιάλειπτης παρακολούθησης και ελέγχου υπό το άγρυπνο βλέμμα μιας ανώτατης αρχής. Η ιδιαιτερότητα αυτής της πρακτικής έγκειται στο ότι μετέπλαθε τα άτομα σε αυτοελεγχόμενα και αυτορυθμιζόμενα υποκείμενα, καθώς αυτά εσωτερικευαν προηγουμένως στον ψυχισμό τους, τις διαδικασίες επιτήρησης και ελέγχου. Συνακόλουθα λοιπόν, το άτομο καταλήγει ελεγκτής της ίδιας του της ύπαρξης, καθιστώντας κάθε εξωτερική επιτήρηση πλεονάζουσα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ανωτέρω αντίληψη γειτνιάζει αρκετά με τη θεωρία του Μεγάλου Αδελφού, σύμφωνα με την οποία, ο Τζόρτζ Όργουελ περιέγραψε ένα απολυταρχικό μοντέλο εξουσίας στηριζόμενο σε μηχανισμούς αέναης παρακολούθησης. Τέλος, η τελευταία μορφή εξουσίας που μνημονεύεται στην πραγματεία του Φουκώ είναι η Βιοεξουσία. Η βιοεξουσία παρουσιάστηκε κατά το μεταβατικό στάδιο από το διαφωτιστικό στο νεωτερικό σύστημα σκέψης και γνώσης και δεσπόζει καθ’ όλη τη διάρκεια της νεωτερικότητας. Η συγκεκριμένη μορφή αναδύθηκε ως φυσικό επακόλουθο της ραγδαίας τεχνολογικής εξέλιξης και της άμεσης επιρροής που είχε η γνώση στα εξουσιαστικά δρώμενα. *Τα κύρια χαρακτηριστικά της*

είναι τα εξής: πρώτον η ίδια η ζωή τοποθετείται στο κέντρο των τεχνικών και των τεχνολογιών της εξουσίας, δεύτερον, η βιοεξουσία δεν συνδέεται με την παραδοσιακή άμεση φυσική βία επί του σώματος, αλλά με τον μηχανισμό εσωτερίκευσης των κοινωνικών ενόχων, και τρίτον, η βιοεξουσία αφορά τόσο στο άτομο όσο και σε συλλογικά υποκείμενα, των οποίων ρυθμίζει τη ζωή. (Γεωργίου, 2002:52) Πρόκειται, εν ολίγοις, για ένα σύνολο εξουσιαστικών πρακτικών και μηχανισμών, οι οποίοι προσδοκούν τόσο στον ψυχικό όσο και στο σωματικό έλεγχο των πληθυσμιακών ομάδων. Ιδιαίτερα ο έλεγχος του ψυχικού κόσμου, αποτελεί εδώ τον πρωτεύοντα στόχο ενός εξουσιαστικού συστήματος, που πλέον δεν αποσκοπεί στην τιμωρία ή στην εξάλειψη του υποκειμένου, αλλά στην συγκρότησή του, μέσω ενός εκτεταμένου μηχανισμού χειραγώγησης. Στο πλαίσιο αυτό, το εν λόγω σύστημα επικεντρώνεται σε συγκεκριμένα πεδία γνώσης που άπτονται της σεξουαλικότητας, της δημογραφικής δυναμικής, της στατιστικής και του ψυχολογικού υπόβαθρου των πληθυσμών. Όπως αναφέρει ο Γάλλος κοινωνιολόγος, η ανάγκη διερεύνησης των πληθυσμών ήδη διαφαινόταν από τον 18^ο αιώνα, όταν αναδείχθηκε ως προτεραιότητα η ανάλυση του πληθυσμού για την αποτελεσματικότερη διακυβέρνηση ενός κράτους. Τότε, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στα ποσοστά των γεννήσεων, στα ποσοστά των θανάτων και στις αλλαγές που συντελούνται στα δημογραφικά δεδομένα μιας κοινωνίας (Φουκώ, 1987:26). Έτσι, κατά τη διάρκεια αυτής την περιόδου και μετά, όπου η ανάγκη ποιοτικού και ποσοτικού ελέγχου αναδεικνύεται σε πρώτο πλάνο, καταγράφεται η εφαρμογή συγκεκριμένων τεχνικών που λαμβάνουν υπόψη τους όλες τις εν δυνάμει μεταβλητές των δημογραφικών φαινομένων όπως: τις επιδημίες, τις συνθήκες υγιεινής, τις συνθήκες διαβίωσης, κ.λπ., καθώς και η ανάπτυξη νέων τεχνικών γνώσης που καθιστούν δυνατή όχι μόνο τη παρατήρηση αλλά και την άμεση παρέμβαση ανάλογα την περίπτωση. Το αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης επέφερε στο προσκήνιο πλήθος νέων επιστημονικών ειδικοτήτων των οποίων οι δραστηριότητες προσδιόρισαν το πλαίσιο της κανονικότητας και της διαστροφής, θέτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο, τα άτομα και τους πληθυσμούς υπό στενή παρακολούθηση. Καθίσταται λοιπόν, σαφές ότι το συγκεκριμένο μοντέλο εξουσίας εκμεταλλεύεται στο έπακρον όλες τις γνώσεις που αναπτύσσονται γύρω από τον άνθρωπο προκειμένου με αυτές να ενισχύσει το εύρος της δύναμής του. Η εν λόγω πραγματικότητα περιγράφεται εναργώς στο τελευταίο σπουδαίο έργο του Φουκώ, η Ιστορία της Σεξουαλικότητας. Στο εν λόγω πόνημα αναλύονται διεξοδικά οι περιοχές και τα πεδία στα οποία εμφιλοχώρησε η εξουσιαστική πρακτική προκειμένου να επεκτείνει την επικυριαρχία της και να δημιουργεί παράλληλα το κατάλληλο έδαφος για την ανάπτυξη του ύστερου καταπιταλισμού. Όπως υποστήριξε χαρακτηριστικά στο έργο αυτό: *“...Αυτή η βιοεξουσία υπήρξε αναμφίβολα ένα στοιχείο απαραίτητο για την ανάπτυξη του καπιταλισμού, ο οποίος δεν μπόρεσε να σιγουρευτεί παρά μόνο με τίμημα την ελεγχόμενη είσοδο των σωμάτων μέσα στον παραγωγικό μηχανισμό και με μια προσαρμογή των πληθυσμιακών φαινομένων στις οικονομικές διαδικασίες...”* (Φουκώ,1978:172). Ο ισχυρισμός αυτός καθιστά σαφή τον σημαντικό ρόλο του συγκεκριμένου είδους εξουσίας στην διαμόρφωση των σύγχρονων κοινωνιών, αποδεικνύοντας τώντι ότι η νεωτερική βιοεξουσία αποτέλεσε το έρεισμα για την εδραίωση της μετανεωτερικότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο : ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ & ΕΞΟΥΣΙΑ

Το τέταρτο κεφάλαιο θα επικεντρωθεί στην κοινωνιολογική θεωρία επεξήγησης. Η κοινωνιολογική προσέγγιση περιλαμβάνει πλήθος στοχαστών που αποφαίνονται ποικιλοτρόπως σχετικά με τη στενή σύνδεση που χαρακτηρίζει την εξουσία με τα άτομα. Οι θέσεις των εν λόγω θεωρητικών επικεντρώνονται στο δυναμικό πεδίο της εξουσίας, καθώς και στις αλλαγές που δύναται να επιφέρει στους φορείς της, μέσω μιας ισχυρής αλληλεπίδρασης.

4.1. ΜΙΧΑΗΛ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ: Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΔΙΑΦΘΕΙΡΕΙ ΤΟΥΣ ΚΑΛΙΣΤΟΥΣ

Ένας από τους μεγαλύτερους και πιο αμφιλεγόμενους Ρώσους θεωρητικούς του 19^{ου} αιώνα υπήρξε ο Μιχαήλ Μπακούνιν. Σημείο αναφοράς στην ιστορία του αναρχικού κινήματος, εναντιώθηκε γρήγορα σε κάθε μορφή εξουσίας ανεξαρτήτως του είδους και της μορφής της. Θέλοντας να αποκηρύξει την αναγκαιότητα και τη χρησιμότητα που διαδραματίζει στις ανθρώπινες κοινωνίες, υποστήριξε με μένος, ότι η εξουσία από τη φύση της, αυτή καθαυτή, εκμαυλίζει τους ανθρώπους απομακρύνοντάς τους από την πραγματική τους υπόσταση. Η θεωρητική του προσέγγιση εστιάζει την εξουσία ως λειτουργία απόλυτα παρασιτική και αυταρχική. Σύμφωνα με τον Μπακούνιν, *“...η εξουσία είναι ολέθρια όχι μόνο γι’ αυτούς που πιέζει, αλλά και γι’ αυτούς που προστατεύει. Είναι πηγή καταπίεσης και διαφθοράς. Από το ένα μέρος, ενώ δεν μπορεί καν να εγγυηθεί την τάξη που ωφελεί το σύνολο, δεν είναι παρά κάτι που μοιάζει με τάξη, επιβαλλόμενη από μια μειοψηφία που ξέρει να διευθύνει και εκμεταλλεύεται σε μέγιστο βαθμό την ευρισκόμενη σε πλήρη άγνοια πλειοψηφία. Από το άλλο μέρος κατέχει μια μοναδική διαβρωτική αρετή, όπως αποδεικνύει το γεγονός ότι οι προνομιούχοι, θέλοντας ή μη, μέσα στις συνθήκες της εκμετάλλευσης, καταλήγουν αναγκαστικά να χάσουν τις ανθρώπινες ιδιότητές τους. Αυτό είναι το χαρακτηριστικό του προνομιούχου, γράφει ο Μπακούνιν, και κάθε προνομιούχας θέσης, δηλαδή να σκοτώνει το πνεύμα και την καρδιά των ανθρώπων...”* (Μπακούνιν, 1984:64). Η παραπάνω άποψη προσήκει σε μια κοινωνιολογική ντετερμινιστική (αιτιοκρατική) προσέγγιση του φαινομένου, σύμφωνα με την οποία προβάλλεται η αντίληψη ότι η ατομική και κατ’ επέκταση συλλογική συμπεριφορά του ατόμου προσδιορίζεται από εξωτερικούς προς τον άνθρωπο παράγοντες, με τους οποίους συνδέεται με μία αιτιώδη σχέση. Η επίδραση κοινωνικών και φυσικών παραγόντων στη διαμόρφωση της προσωπικότητας είναι τόσο μεγάλη, ώστε αρκετοί επιστήμονες να μιλάνε για κοινωνικά διαμορφωμένα ένστικτα, συμπεριφορές, ροπές, τάσεις, κλπ. του ατόμου. Συνακόλουθα στη βάση της παραπάνω αντίληψης, οι δράσεις και οι συμπεριφορές των δρώντων συνιστούν άμεσα αποτελέσματα διάφορων προσδιοριστικών παραγόντων (κοινωνικών, πολιτιστικών, φυσικών), οι οποίοι αποτέλεσαν τις γενεσιουργούς αιτίες.

4.2. ΈΡΙΧ ΦΡΟΜ : Η ΑΣΚΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΕΞΑΡΤΑΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ “ΕΧΕΙ” ΚΑΙ ΤΟΥ “ΕΙΝΑΙ”.

Έναν από τους σημαντικότερους ψυχολόγους και συνάμα κοινωνιολόγους του 20^{ου} αιώνα αποτέλεσε ο Έριχ Φρομ. Μαθητής του ξακουστού Σίγκμουντ Φρόιντ, υποστήριξε ότι η άσκηση της εξουσίας έγκειται σε μέγιστο βαθμό από τη διαφορά της βάσης μεταξύ του να “έχει” κανείς εξουσία σε αντιδιαστολή με το να “είναι” κανείς εξουσία. Ο παραπάνω συλλογισμός ερείδεται στο γεγονός, ότι όλα τα άτομα στο πλαίσιο των κοινωνικών τους ρόλων, έχουν ασκήσει σε κάποιο στάδιο της ζωής τους εξουσία. Η διαφοροποίηση της εξουσίας στις δύο (2) βάσεις, στηρίζεται στο εύρος της ισχύος, της έντασης και της οριοθέτησης της δύναμής της απέναντι στα αντικείμενα εξουσίας. Για να καταστεί καλύτερα αντιληπτή η έννοια της εξουσίας αμφότερα και στους δύο τρόπους βάσης, θα πρέπει ν’ αναγνωριστεί ότι η εξουσία είναι ένας ευρύς όρος με δύο (2) εντελώς διαφορετικές σημασίες. Στην πρώτη μπορεί να εκληφθεί ως “λογική” και στη δεύτερη ως “παράλογη”. Η λογική

εξουσία βασίζεται στην ικανότητα και συνεισφέρει στην ανάπτυξη του ανθρώπου. Αντίθετα, η παράλογη εξουσία στηρίζεται στην επιβολή διαμέσου της ισχύος και χρησιμεύει στην εκμετάλλευση του ανθρώπου που έχει υποτάξει. Όπως μπορεί να διαπιστωθεί, οι δύο βάσεις έχουν διαφορετική αφετηρία και καταλήγουν σε διαφορετικά αποτελέσματα, αφού χρησιμοποιούν στην πορεία τους διαφορετικά μέσα και συνισταμένες. *“Η εξουσία με βάση το είναι, δε βασίζεται μόνο στην ικανότητα του ατόμου να εκπληρώνει ορισμένες κοινωνικές λειτουργίες, αλλά και στην ίδια την ουσία μιας προσωπικότητας, που έχει πετύχει ένα μεγάλο βαθμό ανάπτυξης και ολοκλήρωσης. Αυτά τα άτομα ακτινοβολούν εξουσία και δε χρειάζεται καν να δώσουν διαταγές, να απειλήσουν, να δωροδοκήσουν. Είναι άτομα με βαθιά ανάπτυξη που αποδείχνουν με την ύπαρξή τους και όχι μόνο με τα λόγια ή τις πράξεις τους αυτό που μπορούν να γίνουν όλοι οι άνθρωποι”* (Ανακτήθηκε στις 5/8/2019 από antikleidi.com.). Στις μέρες μας, η εξουσία που στηριζόταν στο παρελθόν στην πρακτική ικανότητα, έδωσε τη θέση της στην εξουσία που στηρίζεται στην κοινωνική θέση. Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι η σημερινή εξουσία τεκμηριώνεται στην ανικανότητα, αλλά υπαινίσσεται ότι η ικανότητα δεν αποτελεί πια το ζητούμενο ως πρωταρχικό στοιχείο στην εξουσία. Συνεπώς, υπάρχει ριζική διαφοροποίηση στον τρόπο με τον οποίο θα ασκηθεί καθώς και στα επίχειρα που αυτή παράγει. Τα παραδείγματα σύγκρισης σε σχέση με το παρελθόν πλεονάζουν, καταδεικνύοντας τις διαφορές στους τρόπους άσκησής της, τα αποτελέσματα, τα μέσα, καθώς και τα εργαλεία που κάθε τύπος χρησιμοποιεί για την επίτευξη των επιθυμητών στόχων.

4.3.ΤΖΩΡΤΖ ΟΡΓΟΥΕΛ – 1984:Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΜΕΣΟ ... ΕΙΝΑΙ Ο “ΣΚΟΠΟΣ”.

Μέσα από την κυνική αυτή φράση που αναφέρεται στο “1984”, ο Τζωρτζ Όργουελ, επιδιώκει να αποκαλύψει την πραγματική φύση της εξουσίας. Στο δυστοπικό αυτό διήγημα, ο συγγραφέας δεν αφήνει την παραμικρή αμφιβολία για το κεντρικό μήνυμα του έργου του: η εξουσία διαφθείρει και προωθεί τα συμφέροντα αυτών που την ασκούν με τρόπο ζοφερό, αμείλικτο και διεφθαρμένο. Βασιζόμενος στη μέχρι τότε πλούσια εμπειρία του, που αποκόμισε ερχόμενος σ’ επαφή με καθεστώτα πάσης φύσεως και ιδεολογίας, προσπάθησε να προφητεύσει το μέλλον της εξουσίας σε παρόντα χρόνο με ανατριχιαστικές λεπτομέρειες. Το έργο του χαρακτηρίζεται από πολιτική διεισδυτικότητα, νοηματική σαφήνεια και αδιαμφισβήτητη λογοτεχνική αξία, ικανό να σταθεί και να εμπνεύσει τη σύγχρονη μαζική πολιτιστική κουλτούρα, εξήντα χρόνια έπειτα από τον θάνατό του. Η καθημερινή ζωή στο έργο του παρομοιάζεται με εφιάλτη. Οι άνθρωποι περιγράφονται ως όντα, που έχουν απολέσει κάθε δικαίωμα προσωπικότητας και αυτεξούσιου, αλλά απόλυτα χειραγωγήσιμα και καθοδηγούμενα, τόσο στην ατομική τους, όσο και στην συλλογική τους υπόσταση. Κάθε είδος ελευθερίας έχει καταλυθεί και η σκέψη θεωρείται ποινικό αδίκημα. Για τους εξουσιαστές *“...το έγκλημα της σκέψης δεν επιφέρει το θάνατο: το έγκλημα της σκέψης ΕΙΝΑΙ ο θάνατος”* (Όργουελ,1978:35). Η δυνατότητα σκέψης συνεπάγεται αμφισβήτηση και συνεπώς, πρέπει να εξαλειφθεί οτιδήποτε οδηγεί στη διάπραξη της, όπως η ελευθερία, η γλώσσα και τα ανθρώπινα αισθήματα, ενώ όποιος υποπέσει στο παραπάνω “παράπτωμα”, πρέπει να οδηγηθεί στο θάνατο, αφού πρώτα δηλώσει μετάνοια και αναμορφωθεί. Το κεντρικό σύνθημα της εξουσίας που απεικονίζει τις επιδιώξεις της, εκφράζεται στα εξής: *“Ο πόλεμος είναι ειρήνη, η ελευθερία είναι σκλαβιά, η άγνοια είναι δύναμη”* (Όργουελ,1978:34). Μέσα από αυτό το σύνθημα καταδεικνύεται ότι η εξουσία αυτοολοκληρώνεται μόνο μέσα από την πραγμάτωση της καθολικής υποταγής, σωματικά και διανοητικά. Φυλλομετρώντας το αριστούργημα του Τζωρτζ Όργουελ σήμερα, αναρωτιέται κανείς, αν όντως περιηγείται στην λογοτεχνική όαση ενός μυθιστορήματος ή αν διαβάσει την επίκαιρη στήλη κάποιας ενημερωτικής πύλης. Πόνος, καταπίεση, υποκρισία, προπαγάνδα, πλύση εγκεφάλου, άγνοια, πλασματική ευτυχία και... μπόλικη πολιτική ορθότητα, αναμειγνύονται με μαεστρία προκαλώντας στον αναγνώστη έκπληξη και συνάμα προβληματισμό στην διαπίστωση πως η

ζωή έχει αρχίσει να αντιγράφει την τέχνη. Αναλογιζόμενοι όλα τα ανωτέρω, εύκολα μπορεί να συναχθεί, ότι η εξουσία διαχρονικά δεν αποτελεί εργαλείο εκπλήρωσης αναγκών των κοινωνικών συνόλων, αλλά επιδιώκει να διασφαλίσει την αυτοπραγμάτωση αυτών που την κατέχουν, μέσα από μια αέναη προσπάθεια.

4.4.ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ: Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΘΡΕΠΤΗΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ.

Ο Μισέλ Φουκώ υπήρξε από τους μεγαλύτερους δομιστές κοινωνικούς φιλοσόφους του 20^{ου} αιώνα. Στο συγγραφικό του έργο ασχολήθηκε με μια πληθώρα κοινωνικών θεμάτων συμπεριλαμβανομένου και του πολυδιάστατου πεδίου της εξουσίας. Η βαθυστόχαστη εννοιολόγηση της εξουσίας από τον Φουκώ, κατέστησε μια καινοτόμα θεώρηση του φαινομένου, για την οποία είναι ιδιαίτερα γνωστός σε όλο το φάσμα της πολιτικής θεωρίας και φιλοσοφίας. Στο περιώνυμο αυτό εγχείρημα ξεκίνησε από τη συνθήκη, εν είδει αξιώματος, ότι μέχρι πρότινος δεν υφίσταται ουσιαστική εντρύφηση και συνεπώς θεώρηση πάνω στο ζήτημα της εξουσίας. Η όποια ανάλυση, σύμφωνα με τον ίδιο, περιοριζόταν σε μια επιδερμική – άνευ ουσίας αιτιολόγηση, η οποία περιστρεφόταν περίξ της νομικής της υπόστασης ή γύρω από το κράτος. Η εξωτερική και όχι σε βάθος διερευνητική προσέγγιση του φαινομένου απέκλειε την οιαδήποτε προσπάθεια επεξήγησης απ’ την πραγματική διάσταση του ζητήματος. Σύμφωνα με τον ίδιο, το πεδίο της εξουσίας θα έπρεπε να εξεταστεί ως ένα ξεχωριστό και ιδιάζων φαινόμενο, το οποίο χρήζει ιδιαίτερης αντιμετώπισης και απαιτεί κατά συνέπεια διαφορετικά εννοιολογικά εργαλεία για την κατανόησή του. Για τον σκοπό αυτό, επιδιώκει να βάλει νέες βάσεις, ισχυριζόμενος ότι κάθε προσπάθεια ερμηνείας πρέπει να είναι απογαλακτισμένη από το μέχρι τότε θεωρητικό πλαίσιο, προκρίνοντας παράλληλα την άποψη ότι η πολιτική θεωρία πρέπει να σταματήσει να κατατρύχεται από το πρόσωπο (πρότυπο) του μονάρχη. Αυτό που χρειαζόμαστε είναι μια θεωρία που δεν θα εστιάζεται γύρω από το πρόβλημα της ανώτατης αρχής. *«Πρέπει να κόψουμε το κεφάλι του βασιλιά»*, γράφει *εμφατικά* (Φουκώ, 1987:24). Σε άλλο σημείο, επιδιώκοντας να ενισχύσει τη θέση αυτή, υποστηρίζει ότι *“...οι σχέσεις εξουσίας και κατά συνέπεια η ανάλυση που πρέπει να γίνει γι’ αυτές τις σχέσεις επεκτείνονται αναγκαστικά πέρα από τα όρια του κράτους...”* (Φουκώ, 1987:24). Η εξουσία για τον Φουκώ δεν έχει τη μορφή εμπορεύματος, δεν είναι κάτι που αποκτάται και μεταβιβάζεται, αλλά αποτελεί το κυρίαρχο γνώρισμα του κοινωνικού γίνεσθαι. Ένα απ’ τα χαρακτηριστικά γνώρισματα της κοινωνικής ζωής αποτελεί η σταθερή επιδίωξη των προσώπων (που συναπαρτίζουν το κοινωνικό σύνολο), να ικανοποιήσουν θεμελιακές ατομικές και συλλογικές ανάγκες. Η επιτυχία δηλαδή κατανόησης του εξουσιαστικού φαινομένου συνίσταται στη σύζευξη της εξουσίας με τις ανθρώπινες σχέσεις οι οποίες εμφορούνται από ιδιοτελή συμφέροντα και φιλοδοξίες. Οι εμβριθείς αναλύσεις του γνωστού κοινωνιολόγου πάνω στα εξουσιαστικά φαινόμενα, παρουσιάζουν την εξουσία ως μια λανθάνουσα λειτουργία των κοινωνικών–διαπροσωπικών σχέσεων, έσωθεν των οποίων ενυπάρχουν τα στοιχεία της δύναμης και της επιβολής. Η τοποθέτηση αυτή συνεπάγεται πως οι κοινωνικές σχέσεις χαρακτηρίζονται από ένα εξουσιαστικό φορτίο, το οποίο αναπτύσσεται αυθόρμητα και με φυσικό τρόπο. Έτσι, η εξουσία δεν είναι κάτι που έχει προσλάβει εκ των έξω η κοινωνία, αλλά μια συνολική κατάσταση κοινωνικών σχέσεων, που συνδέεται στενά με τους κανόνες, τους σκοπούς και τους στόχους, της ανθρώπινης συμπεριφοράς και πρακτικής. Με βάση λοιπόν αυτή τη συλλογιστική, οποιαδήποτε προσπάθεια κατανόησης των εξουσιαστικών πρακτικών καθώς και των εκφάνσεών τους, εδράζεται στις ίδιες τις ανθρώπινες σχέσεις μακριά από κοινωνικοοικονομικές δομές και θεσμούς. Στον καθημερινό βίο τα άτομα μιας κοινωνίας ιεραρχούνται στην κοινωνική κλίμακα σε θέση ανώτερου προς κατώτερου. Αυτό συμβαίνει διότι μέσα στο πλαίσιο των κοινωνικών δομών τα άτομα δεν διαθέτουν ισόποσα μεγέθη κοινωνικής ισχύος. Τουτέστιν, δεν έχουν ίσες δυνατότητες, ώστε να διαμορφώσουν και να

επιβάλλουν τις δικές τους συγκεκριμένες αντιλήψεις και να ασκήσουν κάποια μορφή εξουσία σε σχέση με τα υπόλοιπα άτομα. Ως απόρροια της εν λόγω πραγματικότητας, οι κοινωνικές σχέσεις διαμορφώνονται εν πολλοίς από το βαθμό και το είδος της κοινωνικής ισχύος (οικονομική, πολιτική, κοινωνική) που διαθέτουν τα άτομα. Πρόκειται δηλαδή, για ένα αντικειμενικό γνώρισμα (η κοινωνική ισχύς) που ενυπάρχει σε όλο το φάσμα των κοινωνικών-διαπροσωπικών σχέσεων, ανεξάρτητα απ' το αν υφίσταται επίγνωση ή όχι αυτής της κατάστασης. Στη βάση λοιπόν, της άνιση κατανομής διαφορετικών ειδών κοινωνικής ισχύος, οι ανθρώπινες σχέσεις οργανώνονται ως σχέσεις μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων, ήτοι ως σχέσεις κυριαρχίας. Το γεγονός αυτό καθίσταται πρόδηλο σε κάθε επί μέρους πεδίο της κοινωνικής οργάνωσης, με τις σχέσεις εξουσίας να επηρεάζουν τις δομές και να επεκτείνονται σε όλο το φάσμα του κοινωνικού πλαισίου. Οι σχέσεις εξουσίας δεν βρίσκονται σε εξωτερική θέση ως προς τις κοινωνικές θέσεις. Αντίθετα, ενυπάρχουν σε όλους τους κοινωνικούς δεσμούς, τους διαμορφώνουν και τους καθορίζουν. Στο σημείο αυτό, καθίσταται έκδηλη η κοινωνιολογική αντίληψη της εξουσίας ως σχέσης που συνδέει περισσότερα επιμέρους άτομα. Επομένως, οι ανισότητες εντός των οικονομικών ή όποιων άλλων κοινωνικών σχέσεων είναι αποτέλεσμα της διαμάχης στο πλαίσιο των σχέσεων εξουσίας. *“Για τον Φουκώ, η εξουσία δεν ανήκει σε συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες ατόμων, δεν έχει έναν και μόνο γενέθλιο τόπο, δεν εντοπίζεται σε συγκεκριμένους πολιτικούς φορείς και θεσμούς, αλλά διαπερνά ολόκληρο τον κοινωνικό ιστό, συνιστώντας έτσι ένα δίκτυο σχέσεων. Δεν πρόκειται λοιπόν για μία, αλλά για πολλές εξουσίες και πιο συγκεκριμένα για σχέσεις εξουσίας.”* (Φουκώ, 1978:117). Συνακόλουθα λοιπόν, μπορεί να ειπωθεί ότι η δύναμη, όπως αποδεικνύεται, αποτελεί εργαλείο εξουσίας, ενώ η εξουσία όπως μαθαίνουμε οφείλει την ύπαρξή της «στο ένστικτο της κυριαρχίας» που είναι συμφυές χαρακτηριστικό των ανθρώπινων σχέσεων.

4.5. THOMAS HOBBS: Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΩΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗΣ.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη φύση της ανθρώπινης υπόστασης και τα επακόλουθα που αυτή παράγει, παρουσιάζεται μέσα και απ' το έργο του Thomas Hobbes. Ο Άγγλος θεωρητικός, καταπιανόμενος με τη σπουδή της ανθρώπινης φύσης, υποστήριξε ότι η βασική αιτία των αρνητικών καταστάσεων που εκτυλίσσονται ένδοθεν του κοινωνικού πεδίου, έχει αφετηρία την ίδια τη δομή του ατόμου και συγκεκριμένα τις δυνάμεις που ενυπάρχουν σε αυτό. Σε αντίθεση με την άποψη της παραδοσιακής θεωρίας, που προέτασε τον άνθρωπο ένα “ζώον πολιτικόν” και κατ' επέκταση γεννημένο για τη συγκρότηση κοινωνίας, ο Hobbes διακατέχεται απ' την πεποίθηση ότι το άτομο στο φυσικό του στάδιο βρίσκεται σε κατάσταση ασυδοσίας. Η εν λόγω αυθαιρεσία εδράζεται σε έμφυτα εμπαθή πάθη και δυνάμεις, οι οποίες διασαλεύουν την κοινωνική συνύπαρξη και προκαλούν συγκρουσιακές καταστάσεις. *Η κατασκευή του συγκρουσιακού αυτού τύπου προϋποθέτει την αναγνώριση του γεγονότος ότι, εφόσον ο άνθρωπος κινείται από το «πάθος» του για την απόκτηση ολοένα και περισσότερης «εξουσίας», ώστε να διασφαλίσει την κατοχή και απόλαυση του «προφανούς αγαθού», δηλαδή της ίδιας του της ζωής, θα επιδιώξει να βρει τον άλλον άνθρωπο για να τον υποτάξει ή ακόμη και να τον θανατώσει* (Αγγελίδης, 1994:23). Σύμφωνα με τον Άγγλο θεωρητικό, η ύπαρξη τέτοιων δυνάμεων στη φυσική σύσταση του ανθρώπου εν είδει έμφυτων χαρακτηριστικών, ανεξάρτητα από τις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες, καθιστά επιτακτική ανάγκη τη ύπαρξη μιας ανώτερης υπερεξουσίας (Λεβιάθαν), η οποία θα χαλιναγωγεί και θα δρα ως αποτρεπτικός παράγοντας στη ροπή του ατόμου για σύγκρουση και εξουσία. Η αποδοχή αυτή είναι έκδηλη σε όλο το φάσμα της χομπσιανής θεώρησης, εκθέτοντας ως κεντρικό άξονα τις πολυσχιδείς επιθυμίες και πάθη, που διέπουν την ανθρώπινη ψυχοσύνθεση και σχηματοποιούν κατ' αυτόν τον τρόπο μια πεσιμιστική αντίληψη, στην οποία οι άνθρωποι βρίσκονται σε μια αέναη κατάσταση πολέμου. Η θεώρηση για τη φυσική κατάσταση

(πόλεμος) εστιάζεται στη δυναμική που προκαλεί η τάση του ατόμου για εξουσία και κυριαρχία έναντι των άλλων, άχρι θανάτου. Ο Hobbes, δηλαδή, αντιλαμβάνεται τη φύση του ατόμου ως συστατικό στοιχείο του φυσικού κόσμου που δρα αιτιακά σε ένα ευρύ φάσμα γεγονότων. Ο άνθρωπος ένεκα της δομής που τον χαρακτηρίζει παράγει και αναπαράγει κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, οι οποίες συνιστούν επιπρόσθετες αιτίες συγκρούσεων και ανασφάλειας. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο ίδιος, “...*Θεωρώ γενική κλίση του ανθρώπινου είδους στο σύνολό του την αιώνια και ασίγη επιθυμία για εξουσία και ακόμη περισσότερη εξουσία, που σταματά μόνο με τον θάνατο*” (Στυλιανού, 2006:91). Στην παραπάνω θέση είναι έκδηλη η συλλογιστική πως οι πράξεις των ατόμων δεν είναι διόλου αόριστες, αλλά κατατείνουν σε έναν ακραιφνή ιδιοτελή προσανατολισμό, την απόκτηση ολοένα περισσότερης εξουσίας και δύναμης έναντι των άλλων. Υπο αυτό το πρίσμα, η εξουσία δεν μπορεί να εκληφθεί ως ένα στατικό φαινόμενο, αλλά αντιστοιχεί σε έναν ατελείωτο αγώνα για διαρκώς περισσότερη κυριαρχία και επιρροή. Σε αυτό το πλαίσιο, η οιαδήποτε προσπάθεια κατάκτησης εξουσίας δεν περιορίζεται απλώς στην απόκτησή της αλλά αποσκοπεί και στην εξασφάλιση κάθε μελλοντικής επέκτασης της δραστηριότητάς της. Η εξουσία εδώ προσλαμβάνεται ως ένα είδος κοινωνικού κεφαλαίου, το οποίο αν δεν επενδυθεί περαιτέρω κινδυνεύει να απολεστεί μέσα από τον υφιστάμενο σκληρό ανταγωνισμό. Όπως επισημαίνει ο ίδιος ο Χόμπς, σε μια εύστοχη περιγραφή της παραπάνω διατύπωσης “...*Βλέπουμε έτσι ακομή και βασιλιάδες που διαθέτουν τα περισσότερα προνόμια από όλους, επιδιώκουν συνεχώς να επεκτείνουν την εξουσία τους ...και μόλις το πετύχουν στρέφονται σε κάποια νέα παρόμοια επιδίωξη.*” (Lenk, 1990:38) Για τον άγγλο φιλόσοφο, η ρίζα και η ουσία κάθε κοινωνικής επιδίωξης (δραστηριότητας) είναι το απροκάλυπτο ένστικτο της επιβίωσης, που εκφράζεται με τον απεριόριστο ανταγωνισμό των δρώντων για περισσότερη εξουσία.

4.6. ΣΤΑΝΛΕΥ ΜΙΛΓΚΡΑΜ: Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΧΥΟΣ.

Ένα απ’ τα πιο αμφιλεγόμενα πειράματα που έλαβε χώρα στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας, θεωρείται αναμφίβολα “Το Πείραμα του Μίλγκραμ”, γνωστό και ως έρευνα της «τυφλής υπακοής στην εξουσία». Το συγκεκριμένο πείραμα διεξήχθη κατά τον Ιούλιο του 1961 από τον καθηγητή ψυχολογίας του πανεπιστημίου του Yale, Stanley Milgram, στο πλαίσιο των επιδράσεων που επιφέρει η εξουσία στην συμπεριφορά των εξουσιαζόμενων. Αφορμή για την έναρξη της πειραματικής διαδικασίας στάθηκε η ανάγκη να απαντηθούν κρίσιμα ερωτήματα, όπως: πώς τόσοι πολλοί Γερμανοί πολίτες μπόρεσαν να αναμειχτούν σε ένα από τα πιο μακάβρια τεκταινόμενα που κατέγραψε η ιστορία. Πρόκειται για μια περίοδο όπου οι μνήμες για τα ειδεχθή εγκλήματα των Ναζί παραμένουν ακόμα νωπές, την ίδια στιγμή που ο εν γένει προβληματισμός για τις πραγματικές αιτίες του ολοκαυτώματος κορυφώνεται. Η επίδραση αυτή εμφανίζεται αναφανδόν και στα κίνητρα του Milgram, αφού η πειραματική του έρευνα διαμορφώθηκε σημαντικά και απ’ το επικρατούν συναισθηματικό φορτίο της περιόδου. Όπως υποστηρίζει χαρακτηριστικά ο ίδιος, σε μία από τις μετέπειτα ερευνητικές επεξηγήσεις του: “...*Η επίδραση του ολοκαυτώματος πάνω στη δική μου ψυχή ενεργοποίησε το ενδιαφέρον μου για την υπακοή και διαμόρφωσε τη συγκεκριμένη μορφή με την οποία εξετάστηκε...*” (Zimbardo, 2011:358). Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι η πλειονότητα των θεωρητικών της εν λόγω περιόδου προσπάθησε να προσεγγίσει τις αιτίες του ολοκαυτώματος στη βάση του ψυχολογικού υπόβαθρου του Γερμανικού λαού ως παρεπόμενο της εθνικής του ιδιοσυγκρασίας. Με τη θέση αυτή να υπερθεματίζεται από αρκετούς κύκλους των κοινωνικών επιστημών, ο Μίλγκραμ αποστασιοποιείται από την κυρίαρχη αποδεκτή εξήγηση και εστιάζει κυρίως στις παραμέτρους που διέπουν τις εκάστοτε πιεστικές συνθήκες. Αντί, λοιπόν, να ψάξει για τάσεις προδιάθεσης στον Γερμανικό εθιμοτυπικό χαρακτήρα, προκειμένου να ερμηνεύσει την αχρειότητα της Εβραϊκής

γενοκτονίας, προσηλώθηκε με ιδιαίτερη ζέση στη μελέτη της απόλυτης υπακοής που χαρακτηρίζει τα εξουσιαστικά φαινόμενα και τον ζωτικό ρόλο που διαδραματίζουν στην εξέλιξή τους. Κοντολογίς, θα μπορούσε να ειπωθεί διαφορετικά, ότι η σπουδή του επικεντρώθηκε στη σχέση εξουσίας και εξουσιαζόμενων και στην επισήμανση των επιρροών, που συνεπάγεται η εξουσιαστική επιβολή στο πράττειν των δεύτερων. Πρόκειται, δηλαδή, για μια κομφορμιστική προσέγγιση, στην οποία αναζητούνται τα όρια προσαρμογής του ατόμου σε κάποιο τύπο εξουσίας με αναμφισβήτητη νομιμοποιητική δύναμη (Τάτσης, 1989:275). Κατ' ακολουθία, και προς άγρην αξιόπιστων δεδομένων, τα οποία θα του επέτρεπαν τη συναγωγή ασφαλών συμπερασμάτων πάνω στην εν λόγω σχέση, διοργάνωσε ένα πείραμα προσχηματικού χαρακτήρα πάνω στα αποτελέσματα που επιφέρει η χρήση της τιμωρίας στη μνήμη των εκπαιδευόμενων κατά τη μαθησιακή διαδικασία. Χρειάζεται εδώ να τονισθεί ότι για τις ανάγκες του πειράματος χρησιμοποιήθηκαν δυο χωρισμένες ομάδες μεταξύ τους, η «ελεγχόμενη» και η «πειραματική». Απαραίτητη προϋπόθεση για την ερευνητική διαδικασία ήταν ότι, η μεν πρώτη ομάδα θα ενεργούσε χωρίς επιρροές, ενώ η δεύτερη θα καθίστατο αντικείμενο διαφόρων ερεθισμάτων με σκοπό να διαπιστωθεί ο καθοριστικός ρόλος των επιδρώντων δυνάμεων στον τρόπο δράσης και λειτουργίας της. Για τον λόγο αυτό, χώρισε τους συμμετέχοντες σε μαθητές και δασκάλους, με τους πρώτους να αποτελούν τα μέλη της πειραματικής προσπάθειας και τους δεύτερους τα υποκείμενα διερεύνησης, οι οποίοι δεν είχαν γνώση των λανθανόντων επιδιώξεων του Μίλγκραμ. Απώτερος σκοπός για τον Αμερικανό κοινωνικό ψυχολόγο, ήταν να καταμετρηθεί η προθυμία και ο βαθμός προσαρμογής των υποκειμένων προς τα κελεύσματα μιας ανώτερης αρχής, όταν αυτή τους ζητούσε να διαπράξουν ενέργειες αντίθετες προς τον ηθικό τους κώδικα. Έτσι, προς επίτευξη της ανωτέρω επιδίωξης, ο Milgram, προέβη στη δημιουργία ενός δογματικού κανονιστικού πλαισίου, κατά το οποίο οι δάσκαλοι (τα υποκείμενα διερεύνησης) υποχρεωνόντουσαν να οριοθετήσουν τη δράση τους, πλήρως εναρμονιζόμενοι με τους κανόνες μιας άκαμπτης εξουσίας. Υπό το πρίσμα του εν λόγω πλαισίου, κάθε δάσκαλος έπρεπε να ελέγχει την αποτελεσματικότητα του μαθητή να αποστηθίζει τη δεύτερη λέξη από ένα ζεύγος λέξεων που θα του υπαγόρευαν. Η ιδιαιτερότητα της υπόθεσης ήταν ότι σε περίπτωση λάθους, επιβαλλόταν οι δάσκαλοι να εφαρμόσουν ακραίες πρακτικές τιμωρίας, οι οποίες προσιδίαζαν σε λογικές ολοκληρωτικών συστημάτων. Ειδικότερα, σε αυτήν την περίπτωση, έκαστος καθηγητής υποχρεούτο, σύμφωνα με τους επιβαλλόμενους κανόνες, να τιμωρήσει το μαθητή που υπέπιπτε σε μαθησιακό σφάλμα, εν συναρτήσει και με τη συχνότητα των λανθασμένων απαντήσεων δια της μεθόδου του ηλεκτροσόκ αυξανόμενη κλίμακας (Τάτσης, 1991:224). *“...Στην αρχή της διαδικασίας ο ερευνητής έδενε τον μαθητή σε ένα κάθισμα, ο οποίος του εκμυστηρευόταν ότι έχει πρόβλημα με την καρδιά του πράγμα που άκουγε, υποτίθεται κατά λάθος, ο δάσκαλος και εν συνεχεία αυτός μεταφερόταν σε μια διπλανή αίθουσα όπου είχε τοποθετηθεί γεννήτρια του ηλεκτροσόκ. Μετά από ένα δοκιμαστικό στον ίδιο τον δάσκαλο, έντασης 45V ξεκινούσε το πείραμα και η διαδικασία συνεχιζόταν μέχρι ο δάσκαλος να αρνηθεί τη χορήγηση μεγαλύτερης έντασης ηλεκτροσόκ, οπότε και το πείραμα τελείωνε και σημειώνονταν το επίπεδο έντασης. Στη πραγματικότητα όμως, η συσκευή δεν παρείχε ηλεκτρικά σοκ και οι αντιδράσεις του μαθητή στα ηλεκτροσόκ ήταν προκαθορισμένες”* (Ανακτήθηκε στις 17/8/2019 από <https://www.psychology.gr>). Στο σημείο αυτό, είναι άξιο λόγου να αναφερθεί ότι η συγκεκριμένη μέθοδος, συχνά επονομαζόμενη και ως “Δόγμα του Σοκ”, ήταν ευρέως διαδεδομένη επί μακρόν, κατά τη διάρκεια του περασμένου αιώνα, όχι μόνο ως τρόπος καταστολής, αλλά και αναμόρφωσης ή σωφρονισμού σε παντός τύπου ολοκληρωτικά συστήματα. Αρχικά, χρησιμοποιήθηκε σαν τακτική στο πεδίο της ψυχιατρικής, αρχής γενομένης της δεκαετίας του 1930, όταν οι Ιταλοί ψυχίατροι Τσερλέτι και Μπίνι, πίστευαν ότι μπορούσαν να θέσουν εκ νέου σε λειτουργία έναν αρρωστημένο εγκέφαλο (Ανακτήθηκε στις 17/8/2019 από <https://www.mixanitouxronou.gr>). Έκτοτε, επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς της καθημερινότητας πέραν της ιατρικής, ιδιαίτερα στο πεδίο της καταστολής,

αποτελώντας το κατεξοχήν εργαλείο για κάθε ολοκληρωτικό ή ανελεύθερο σύστημα εξουσίας. Μάλιστα, δεν έλειψαν οι περιπτώσεις, όπου αρκετές φορές η συγκεκριμένη μέθοδος προτάθηκε ως μέσο αναμόρφωσης, ακόμα και σε φιλελεύθερες μορφές διακυβέρνησης. Επανερχόμενοι στο κεντρικό ζήτημα της ενότητας και χωρίς να υπεισέλθουμε σε περαιτέρω λεπτομέρειες για το εν λόγω πείραμα, θα αναφέρουμε απλώς ότι παρά τα υποτιθέμενα μαρτύρια των μαθητών, η πλειονότητα των δασκάλων δέχτηκε να συνεχίσει για τις ανάγκες της γνωστικής διαδικασίας μέχρι τις τελευταίες βαθμίδες της κλίμακας διοχεύσεως ηλεκτρικού ρεύματος. Η μεγάλη πλειοψηφία των συμμετεχόντων μάλιστα, προχώρησε στην χορήγηση ηλεκτροσόκ στα μαθητευόμενα θύματα, ξανα και ξανά, παρά τις ολοένα και πιο έντονες αγωνιώδεις (φαινομενικά) εκκλήσεις τους να διακόψουν. Συγκεκριμένα, τα συναχθέντα δεδομένα αποκάλυψαν, ότι υπό την καθοδήγηση του ερευνητή, οι συμμετέχοντες, απεκδύομενοι κάθε αίσθηση προσωπικής ευθύνης, έφτασαν στην πλειονότητά τους στις ανώτερες κλίμακες διοχέτευσης ηλεκτρικού ρεύματος, με το 65% εξ' αυτών να τερματίζουν στην τελική βαθμίδα, τουτέστιν τα 450V. Αναντίρρητα, τα συμπεράσματα της ερευνητικής διαδικασίας ήταν σοκαριστικά, καθώς καταδείκνυαν ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά εύκολα ποδηγετείται μπροστά στην πίεση των αρχών της εξουσίας, εφόσον προηγουμένως έχει εκλογικεύσει τη δράση και τη λειτουργία του εκάστοτε κανονιστικού πλαισίου. Επιπλέον, καθίστατο σαφές ότι η εξουσία μιας αρχής επιδεικνύεται, όχι μόνο στον βαθμό που δύναται να πετύχει την υπακοή στους υποτελείς της, αλλά επίσης και στον βαθμό που μπορεί να προσδιορίζει την πραγματικότητα και να αλλάζει τους καθ' εξίν τρόπους σκέψης και δράσης. Κατ' αντιστοιχία μάλιστα, της συγκεκριμένης πραγματικότητας ο Milgram διατείνεται ότι: *“...Η εξαφάνιση της αίσθησης της ευθύνης είναι η πιο απροσδόκητη συνέπεια της υποταγής στην εξουσία...”* (Ανακτήθηκε στις 17/8/2019 από gnomikologikon.gr). Τέλος, δέον να επισημανθεί ότι η προαναφερθείσα μελέτη έμελλε να αποτελέσει το σημείο εκκίνησης και για άλλες μετέπειτα έρευνες με τη μορφή πανομοιότυπων πειραμάτων, επιβεβαιώνοντας τώντι την ορθότητα των θέσεων του διάσημου επιστήμονα.

4.7. “Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΔΕΝ ΚΑΝΕΙ ΤΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ ΚΑΚΟΥΣ, ΑΠΛΑ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΕΙ ΤΗΝ ΑΛΗΘΙΝΗ ΦΥΣΗ ΤΟΥΣ”.

Το φαινόμενο της εξουσίας και τα παρελκόμενα της, αποτέλεσαν διαχρονικά ένα από τα σημαντικότερα πεδία προβληματισμού της ψυχολογικής έρευνας. Διαδραματίζοντας σπουδαίο ρόλο στην εξωτερίκευση των ενδογενών ανθρώπινων χαρακτηριστικών, κέντρισε πλήθος επιστημόνων και ερευνητών από την περίοδο της αρχαιότητας (σε φιλοσοφικό επίπεδο αναζήτησης) μέχρι τις μέρες μας. Η ανάγκη ερμηνείας των κοινωνικών φαινομένων που παράγονται ως αποτέλεσμα της δυναμικής της, πρόκρινε ως επιτακτική ανάγκη την επισταμένη έρευνα προς άγραν μιας λυσιτελούς ερμηνείας, η οποία θα απέδιδε λύσεις στην αντιμετώπιση διαχρονικών προβλημάτων. Η επιστήμη της ψυχολογίας, αφού επιδόθηκε με ιδιαίτερο ζήλο στην εξονυχιστική ανάλυση του εν λόγω φαινομένου, απεφάνθη με αποφασιστικότητα ότι η “εξουσία” δεν αποτελεί έναν εκφυλιστικό παράγοντα διαστρέβλωσης των δρώντων, παρά ένα εργαλείο της ανθρώπινης δραστηριότητας για την πραγματοποίηση καθορισμένων σκοπών. Επιδιώκοντας μάλιστα να τεκμηριώσει τη θέση της με ισχυρές αδιάτρητες αποδείξεις, προέβη στην διεξαγωγή πλήθους μελετών και ερευνητικών προγραμμάτων, τα οποία αποκρυπτογραφούσαν ακραιφνώς τη σχέση μεταξύ εξουσίας και υποκειμένων. Τα πειράματα αυτά κατέδειξαν αναφανδόν το εξής: Όσο περισσότερη εξουσία λαμβάνουν οι άνθρωποι, τόσο περισσότερη ελευθερία αισθάνονται ότι έχουν να είναι ο αυθεντικός εαυτός τους, που ενεργεί σε συνέπεια με τους στόχους και τις αξίες τους. Με άλλα λόγια, η ισχύς δεν είναι εγγενώς διαβρωτική, απλά φέρνει στην επιφάνεια την αληθινή μας φύση. *“Μια μελέτη που διεξήχθη από τους καθηγητές ψυχολογίας Serena Chen και Dacher Keltner, στο Πανεπιστήμιο Berkeley της Καλιφόρνιας, απεικονίζει εόστοχα αυτό το φαινόμενο.*

Οι ερευνητές ζήτησαν από κάποιους συμμετέχοντες να σκεφτούν μια φορά στη ζωή τους που είχαν εξουσία και από άλλους να σκεφτούν μια στιγμή που δεν είχαν. Αυτό έβαλε τους συμμετέχοντες στην αντίστοιχη ισχυρή ή ανίσχυρη νοοτροπία. Αμέσως μετά οι ερευνητές ζήτησαν από τους συμμετέχοντες να αναφέρουν πώς θεωρούν ότι είναι σαν άνθρωποι, σε σχέση με τρεις σημαντικές κοινωνικές ομάδες υπαγωγής, τους φίλους, την οικογένεια και τους συναδέλφους. Στους συμμετέχοντες που έπρεπε να σκεφτούν την περίοδο που δεν διέθεταν εξουσία, τα προσωπικά χαρακτηριστικά τους κυμάνθηκαν μεταξύ των ομάδων. Αυτό το μοτίβο που υποδηλώνει έλλειψη εξουσίας, οδηγεί τους ανθρώπους να έχουν μια ελαφριά ποικιλία στην προσωπικότητά τους και τη συμπεριφορά τους σε διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες, έτσι ώστε να ανταποκρίνονται στους διάφορους στόχους και τις προσδοκίες των άλλων. Αντίθετα, οι συμμετέχοντες που είχαν σκεφτεί εκείνη τη φορά που κατείχαν εξουσία, ήταν πιο σταθεροί στα χαρακτηριστικά τους μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Η ελευθερία που έρχεται με την εξουσία έδωσε τη δυνατότητα στα άτομα να είναι το ίδιο πρόσωπο σε όλα τα πλαίσια. Μια μελέτη παρακολούθησης που χρησιμοποίησε παρόμοιες μεθόδους διαπίστωσε επίσης ότι τα ισχυρά άτομα ανέφεραν ότι ένιωθαν πιο αυθεντικά, περισσότερο σαν τον αληθινό εαυτό τους, από εκείνα που προς στιγμήν είχαν σκεφτεί τους εαυτούς τους σε μια φάση που δεν είχαν εξουσία.”(Ανακτήθηκε στις 30/6/19 από www.psychologynow.gr). Τα αποτελέσματα που συνάγονται από την προαναφερόμενη μελέτη, αποδεικνύουν ότι η κατοχή εξουσίας δεν μεταμορφώνει τα υποκείμενα σε μια καινοφανή προς αυτούς πραγματικότητα, αλλά αναφύει τα πραγματικά τους γνωρίσματα.

4.8. “ΤΟ ΑΡΧΕΙΝ ΗΛΙΣΤΟΝ” (ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ)

Έναν από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους της αρχαιότητας που επηρέασε διαχρονικά και συνέβαλε στη σύγχρονη σκέψη, αποτέλεσε ο Αριστοτέλης. Ο μεγάλος αυτός φιλόσοφος όντας εμβριθής στοχαστής με τα φαινόμενα που παράγονται ως αποτέλεσμα της ανθρώπινης υπόστασης, διατύπωσε την άποψη ότι η ανθρώπινη ψυχοσύνθεση αρέσκειται στη σαγήνη της εξουσίας, ήτοι “το να ασκείς εξουσία είναι υπέρτατη ευχαρίστηση”. Το παραπάνω θεώρημα έρχεται να επιβεβαιώσει και η σύγχρονη επιστήμη, καίτοι έχουν περάσει χιλιάδες χρόνια προσυπογράφοντας του λόγου το ασφαλές. Μια σειρά από επιστημονικά δεδομένα κατέδειξαν ότι η διαχείριση της εξουσίας από τον άνθρωπο, έχει σαν αποτέλεσμα την ανασύσταση μιας σειράς λειτουργιών του ανθρώπινου εγκεφάλου. Ως απόρροια του φαινομένου, καταγράφηκαν επιδράσεις πάνω στο συναισθηματικό κόσμο των υποκειμένων συνοδευόμενα με αλλοίωση στην κρίση τους. Εν συντομία, θα μπορούσαμε κάλλιστα να ισχυριστούμε ότι η εξουσία δρα σαν ναρκωτικό στον ανθρώπινο εγκέφαλο, εθίζοντάς τον και συνάμα απορυθμίζοντας προγενέστερες δράσεις του. “Οι αλλαγές που επιφέρει η άσκηση εξουσίας στον εγκέφαλο εξηγούνται διεξοδικά από τον καθηγητή Ψυχολογίας του Trinity College του Δουβλίνου Ιαν Ρόμπερτσον στο βιβλίο του «The Winner Effect: How Power Affects Your Brain». Η εικόνα που περιγράφει ο ειδικός προσφέρει ίσως μια πολύ λογική εξήγηση για αποφάσεις και συμπεριφορές πολιτικών ηγετών που ορισμένες φορές μας φαίνονται ότι βγαίνουν έξω από τα όρια της κοινής λογικής. Η άσκηση της εξουσίας αλλάζει τον εγκέφαλο πυροδοτώντας την έκκριση τεστοστερόνης, εξηγεί ο καθηγητής σε άρθρο του στην εφημερίδα «Telegraph». Η τεστοστερόνη, και ιδιαίτερα ένα υποπροϊόν της, η 3-ανδροστενεδιόνη, προκαλούν εθισμό γιατί αυξάνουν τα επίπεδα ντοπαμίνης στο σύστημα της ανταμοιβής του εγκεφάλου και συγκεκριμένα σε μια περιοχή που ονομάζεται επικλινής πυρήνας. Το σύστημα της ανταμοιβής, όπως αποδεικνύεται τα τελευταία χρόνια, είναι αυτό που μας κάνει ευάλωτους απέναντι στις περισσότερες εθιστικές συμπεριφορές. Σε αυτό επενεργούν επίσης τα ναρκωτικά και το αλκοόλ, πυροδοτώντας έναν μηχανισμό ο οποίος προσφέρει άμεσα μεγαλύτερη απόλαυση αλλά μακροπρόθεσμα οδηγεί στον εθισμό. Μέσω διαφορετικής οδού, η εξουσία καταλήγει, όπως έχουν δείξει οι μελέτες, ακριβώς στο ίδιο αποτέλεσμα. Ο βαθμός του εθισμού και της αλλοίωσης της συμπεριφοράς που θα προκαλέσει φαίνεται, όπως εξηγεί ο

ψυχολόγος, να είναι ζήτημα δόσεων”(Ανακτήθηκε στις 16/8/19 από <http://www.tovima.gr>). Η διαπίστωση των παραπάνω θέσεων γεννά μείζονα προβληματισμό σχετικά με τις συνέπειες της εξουσίας. Η υπερβολική εξουσία σε συνδυασμό με την υπερβολική έκκριση ντοπαμίνης συνεπάγεται κινδύνους και αρνητικά αποτελέσματα επιφέροντας διαταραχή, τόσο των γνωσιακών, όσο και των συναισθηματικών λειτουργιών. Το γεγονός αυτό μπορεί να οδηγήσει σε χονδροειδώς λανθασμένες κρίσεις και αποφάσεις, άγνοια κινδύνου, εγωκεντρικότητα και έλλειψη οίκτου για τους άλλους, αναφύοντας, παράλληλα, κατ’ αυτόν τον τρόπο, δράσεις που στιγμάτισαν το ρου της ιστορίας.

4.9.Η ΕΞΟΥΣΙΑ, ΚΑΘΡΕΠΤΗΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ.

Πέρα απ’ την αποδοχή της αναμφισβήτητης της βιολογικής εξέλιξης, το γεγονός της ανώτερης ή ηθικής συνείδησης προσδίδει στο ανθρώπινο είδος ένα ιδίωμα υπόστασης, το οποίο υπερβαίνει την κλίμακα οποιασδήποτε μορφής νόησης υπάρχει στην έμβια ύλη του πλανήτη. Οτιδήποτε συνιστά την ανώτερη συνείδηση, οφείλεται σ’ ένα είδος νόησης που προσδιορίζει μόνο την ανθρώπινη προσωπικότητα και οδηγεί σε “υπερβατικές” καταστάσεις και συμπεριφορές οι οποίες έχουν άμεσο αντίκτυπο σε όλες τις δράσεις και ενέργειες του ατόμου στο πεδίο το οποίο εδράζεται. Το πλέγμα των ψυχικών καταστάσεων δημιουργείται στο άτομο μέσα από μια πολύπλοκη διαλεκτική διαδικασία μεταξύ των συνειδησιακών παραγόντων. Για τη συνθετότητα της ανθρώπινης προσωπικότητας έκανε λόγο και η φροϋδική ψυχολογία. *“Η προσωπικότητα δεν είναι απλή. Αποτελείται α) από το εκείνο, β) από το εγώ και γ) από το Υπερεγώ. Το εκείνο είναι απρόσωπο και περιλαμβάνει την περιοχή των ορμών (ιδίως της σεξουαλικής), το Υπερεγώ είναι οι κοινωνικές επιταγές όπως έχουν ενσωματωθεί στην προσωπικότητα, ενώ το Εγώ παίζει το ρόλο του διαιτητή ανάμεσα στις ορμές και τις κοινωνικές επιταγές, ανάμεσα στο εκείνο και το Υπερεγώ, και ρυθμίζει τις σχέσεις ανάμεσά τους.”*(Γκίκας, 1994:131). Η ψυχολογία του Φρόντ, ειδικότερα, έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στους ατόμικους παράγοντες (βιολογικούς-ψυχολογικούς) που διαμορφώνουν την προσωπικότητα και συμπεριφορά του ατόμου. Εντούτοις, αναγνώρισε επίσης ότι οι έμφυτες παρορμήσεις μετασχηματίζονται και διαμορφώνονται κάτω από την επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος. Η παρουσία των πρωταρχικών ορμέφυτων δυναμικών διεκδικήσεων τείνει σε μια σύνθεση και εξισορρόπηση αντίθετων ροών ανάπτυξης του υποκειμένου μέσα σ’ ένα περιβάλλον διαμορφωμένων και διαμορφούμενων κοινωνικών στερεοτύπων. Φυσικό επακόλουθο αυτής της κατάστασης τα οποιαδήποτε παραγόμενα αποτελέσματα και ενέργειες να επιφορτίζονται με το πρόσημο του φορτίου που φέρει το εκάστοτε υποκείμενο. Από το πεδίο αυτό της αλληλεπίδρασης δεν θα μπορούσε να μην είναι μέτοχος και η λειτουργία της εξουσίας. Η εξουσία δια μέσου αυτής της μέθεξης ουσιαστικά καθρεπτίζει και γίνεται μέτοχος (μέσα από τη σχέση αλληλεπίδρασης) της συνείδησης και συγκινησιακής φόρτισης του εκάστοτε διαχειριστή της. Με απλά λόγια, ο εκάστοτε δρών αποτελεί τον πομπό του συνειδησιακού φορτίου που έχει διαμορφώσει μέσα από ένα σύμπλεγμα πολυδιάστατων παραγόντων διαχέοντάς τον στη συνέχεια σε κοινωνικούς δέκτες. Το ρόλο αυτού του κοιμιστή διαδραματίζει και η εξουσία, η οποία καταλαμβάνει τη χροιά που της έχει αποδοθεί και παράγει τα επακόλουθα αποτελέσματα. Ερευνάται λοιπόν, ο ρόλος και η σημασία των τριών αλληλεπιδράσεων –συνείδηση, ένστικτα, περιβάλλον– και αναζητείται η συνισταμένη ισορροπίας τους, στην πορεία ανάπτυξης των ατόμων. Ο παράγοντας “συνείδηση”, ο οποίος δρα καταλυτικά στις διάφορες αποχρώσεις της εξουσίας, τέμνεται απ’ την πρωταρχική σημασία των δύο άλλων παραγόντων, δηλαδή τα “ένστικτα” και το “περιβάλλον”, που τελικά ορίζουν και διαμορφώνουν την πορεία ανάπτυξης της ύπαρξης. Η εξελικτική υπεροχή του ανθρώπινου εγκεφάλου δείχνει την εξαιρετική προσαρμοστικότητα του ατόμου και τις τεράστιες δυνατότητες δημιουργίας ιδανικών συνθηκών διαβίωσης. Οποιαδήποτε εκδήλωση της συνείδησης συμβάλλει προς την κατεύθυνση αυτή, θεωρείται ότι κινείται μέσα στα πλαίσια και στα όρια της φυσικής τάξης των πραγμάτων. Όποια άλλη

πνευματική εκδήλωση δεν έχει αυτόν το λόγο και σκοπό ύπαρξης, ανήκει στο χωρίς πρακτική σημασία τμήμα της συνείδησης που αποτελεί μια λανθασμένη επιλογή. Τα περίλαμπρα επιτεύγματα της ανθρώπινης δημιουργίας διαμορφώνονται απ' τη διαλεκτική σχέση που αναπτύσσεται στη διηγετική προσπάθεια καλύτερευσης των συνθηκών διαβίωσης, η οποία καλλωπίζεται μέσα απ' την εκμετάλλευση της δυνατότητας διαχείρισης και επηρεασμού των κοινωνικών παραγόντων. Συνακόλουθα, η σύνθεση των κοινωνικών ηθικών στερεοτύπων όπως αυτά εξελίσσονται, αποτελούν ζήτημα ζωτικής σημασίας για την εφαρμογή του όποιου συστήματος διαχείρισης της εξουσίας.

4.10. Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΜΠΗΧΕΒΙΟΡΙΣΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΕΣΗ ΑΤΟΜΟΥ-ΕΞΟΥΣΙΑΣ.

Ο συμπεριφερισμός σαν όρος (με τη στενότερη έννοια) πρεσβεύει τη γενικότερη εκείνη κοινωνιολογική κατεύθυνση που αντιλαμβάνεται το άτομο και τη διαντίδρασή του με τους άλλους ως την βασική μονάδα κοινωνιολογικής έρευνας (Τσαούσης, 1984:252). Η θεωρία της εν λόγω σχολής προσεγγίζει το άτομο και τις δράσεις που αυτό παράγει ως αποτέλεσμα μιας δυναμικής αλληλεπίδρασης. Εν προκειμένω, η σχέση μεταξύ εξουσίας και υποκειμένου υπάγεται στην εξίσωση της διάδρασης μεταξύ ατόμου και εξωτερικού περιβάλλοντος. Συνεπώς, οι οποιοσδήποτε εκφάνσεις στη συμπεριφορά του υποκειμένου, σε όλα τα πεδία της κοινωνικής και προσωπικής του ζωής, εκλαμβάνονται ως κατάληξη της συνάφειάς του με το περιβάλλον, στο οποίο δραστηριοποιείται. Καίρια θέση της σχολής αποτελεί ότι *“...ανάλογα με το περιβάλλον το άτομο αναπτύσσει και έναν ορισμένο τρόπο συμπεριφοράς. Όταν αλλάζει περιβάλλον, μεταβάλλει και συμπεριφορά, ακριβώς όπως και τα ζώα ή τα φυτά αλλάζουν χρώμα και ιδιότητες, όταν αλλάζουν περιβάλλον. Η ψυχική ζωή δεν έχει κανένα βάθος. Ο άνθρωπος παρουσιάζει μόνο εξωτερική συμπεριφορά που είναι ανάλογη προς τα εξωτερικά ερεθίσματα, τις εξωτερικές επιδράσεις.”* (Γκίκας, 1994:204). Μεταφράζοντας τη θέση αυτή, στα αποτελέσματα της σχέσης που παράγονται διαχρονικά στο πεδίο της εξουσίας, μπορεί να διατυπωθεί η θεώρηση ότι τα όντα που καταλαμβάνουν θέσεις εξουσίας, στην ουσία αναπαράγουν τις εικόνες και τον ψυχισμό που τους διαμόρφωσε προηγουμένως το περιβάλλον στο οποίο γαλουχήθηκαν. *“Όλα εξαρτώνται από όλα. Όλα τα πράγματα αλληλοεπηρεάζονται. Τίποτα χωριστό δεν υπάρχει. Όσον αλλάζουν οι άνθρωποι αλλάζουν και όλα όσα υπάρχουν στον ορατό και αόρατο κόσμο διατείνεται ο G. Gurdjieff* (Ρίζος, 1997:105). Στην παραπάνω θέση αλληλεπίδρασης φαίνεται να συμφωνεί και ο Ισοκράτης. Θέλοντας να τονίσει τον ακράδαντο δεσμό μεταξύ εξουσιαζόντων και κοινωνίας, διατύπωσε στις νουθεσίες του προς τον Νικοκλή (διάδοχο της εξουσίας στην Κύπρο) τον τρόπο της ορθής διοίκησης στον περιώνυμο λόγο *“... Μή τούς μὲν ἄλλους ἀξίου κοσμίως ζῆν τούς δὲ βασιλεῖς ἀτάκτως, ἀλλὰ τὴν σαυτοῦ σωφροσύνην παράδειγμα τοῖς ἄλλοις καθίστη, γιγνώσκων ὅτι τὸ τῆς πόλεως ὅλης ἦθος ὁμοιοῦται τοῖς ἄρχουσιν. σημείον ἔστω σοι τοῦ καλῶς βασιλεύειν, ἂν τούς ἀρχομένους ὀρᾷς εὐπορωτέρους καὶ σωφρονεστέρους γιγνομένους διὰ τὴν σὴν ἐπιμέλειαν...”* Αν και χιλιάδες χρόνια πριν, ο Ισοκράτης καθρεπτίζει με γλαφυρό τρόπο τη διαχρονική και επαναλαμβανόμενη κατάσταση που συντελείται στην ανθρώπινη ιστορία, καθώς τα άτομα, που πρωταγωνιστούν (αρνητικά ή θετικά) κατέχοντας θέσεις εξουσίας, είναι αναπόσπαστα ζωντανά κύτταρα του ίδιου του περιβάλλοντος στο οποίο διαμορφώθηκαν. Σε μία σύντομη αποτύπωση της ανθρώπινης ιστορίας, οι σύγχρονοι ιστορικοί αποφεύγουν για επιστημονικούς λόγους να κάνουν αναχρονισμό της ιστορίας, διατεινόμενοι ότι τα άτομα της εκάστοτε περιόδου είναι γνήσια τέκνα των καιρών τους. Συνεπώς, το οποιοδήποτε εγχείρημα ερμηνείας ή ανάλυσης πρέπει να λαμβάνει υπόψη του, τις συνθήκες, τα γεγονότα και το περιβάλλον απ' το οποίο πηγάζουν τα πρόσωπα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο : Η ΣΧΕΣΗ ΑΤΟΜΟΥ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΔΙΑΤΥΠΩΣΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΕΔΙΩΝ.

Από την απαρχή της κοινωνιολογίας, ένα απ' τα μείζονα ζητήματα που απασχόλησε τους κοινωνικούς επιστήμονες, ήταν τα παρεπόμενα που αναφύονται μέσα από τη σχέση-αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμου και κοινωνίας. Προέκυψε, έτσι, μια πληθώρα θεωρητικών ερωτημάτων, τα οποία επιχειρούσαν να ερμηνεύσουν τη δυναμική που αναπτύσσεται ένδοθεν της εν λόγω σχέσης και να καθορίσουν τα αποτελέσματα που αυτή παράγει. Η βασική προβληματική εστιάζονταν στο αν το κοινωνικό περιβάλλον αποτελεί πεδίο ολοκλήρωσης και δημιουργίας για τον άνθρωπο ή πεδίο συγκρούσεων και ανταγωνισμών, που εκφυλίζει τη φύση του ανθρώπου και προβάλλει στην επιφάνεια αρνητικές πτυχές της υπόστασής του. Με εφαλτήριο την ανωτέρω συλλογιστική, δημιουργήθηκε έντονος προβληματισμός περί της πραγματικής αυτοτέλειας του ατόμου και των δράσεων που αυτό παράγει. Τελικά ποιο βαθμό ελευθερίας κατέχει πραγματικά το άτομο και πόσο πραγματικά είναι το ποσοστό του αυτεξουσιού του, ώστε να δρα και να πράττει χωρίς επιρροές και εξαρτήσεις; Στο πλαίσιο αυτό, δημιουργήθηκαν διάφορες θεωρίες, δίνοντας έμφαση άλλοτε στον παράγοντα άτομο «ως την κινητήρια δύναμη της κοινωνίας», που επηρεάζει με την προσωπικότητά του και την ιδιοσυγκρασία του την κοινωνία, και άλλοτε στον παράγοντα κοινωνία «ως το δυναμικό πεδίο» που διαπλάθει, καθορίζει και κατευθύνει μέσα από τους μηχανισμούς της, την προσωπικότητα και συμπεριφορά των ατόμων που ζουν σε αυτήν. Οι δύο αυτές θεωρίες αποτέλεσαν την αφετηρία για την ανάλυση διαφόρων κοινωνικών φαινομένων και προσδιορισμού των παραγόντων που τα επηρεάζουν, συμπεριλαμβανομένου και του ζητήματος της εξουσίας. Η διαφορά μεταξύ των δύο προσεγγίσεων επικεντρωνόταν στον καθορισμό του αιτίου, προκρίνοντας η μία το άτομο και η άλλη το κοινωνικό περιβάλλον. Έτσι, σε βάθος χρόνου αποκρυσταλλώθηκαν δύο κυρίως ακραίες ερμηνευτικές τάσεις: “1) η ατομιστική τάση (ψυχολογισμός), κατά την οποία η προσωπικότητα και η συμπεριφορά του ατόμου είναι εκ των προτέρων προσδιορισμένη απ' τις κληρονομικές μεταβολές. 2) η κοινωνιστική τάση (κοινωνιολογισμός), κατά την οποία τα άτομα έχουν ένα παθητικό ρόλο, θεωρούνται κατά κάποιο τρόπο «εύπλαστο ζυμάρι» στα χέρια των κοινωνικών συνθηκών που προκαθορίζουν κυριολεκτικά τη δράση τους” (Χατζηϊωάννου, 1987:127). Η πρώτη τάση παρουσίαζε ως κρηπίδα ερμηνείας τη φύση του ανθρώπου υποστηρίζοντας ότι η προσωπικότητα και η συμπεριφορά του προσδιορίζονται ακραιφνώς απ' τα δεδομένα της ατομικής ψυχολογίας (ένστικτα, ροπές, παρορμήσεις, κλπ) και ότι το κοινωνικό περιβάλλον δεν έχει ουσιαστική επίδραση στην υπόστασή του. Μάλιστα, για ορισμένους κοινωνιολόγους που συγκλίνουν προς την συγκεκριμένη θεώρηση, οι δομές δεν είναι δυνατό να θεωρηθούν καθοριστικές και ότι η έμφαση πρέπει να δοθεί στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα δημιουργούν τον κόσμο γύρω τους (Abercrombie et al, 1987:35). Προτάσσεται, δηλαδή, η προσωπικότητα ως παρεπόμενο βιολογικών και ψυχολογικών συνισταμένων δυνάμεων, ανεπίδεκτη εξωτερικών επιρροών. Τα κοινωνικά φαινόμενα κάτω απ' αυτήν τη θεώρηση, αν και εκτυλίσσονται στους κόλπους της κοινωνίας, παράγονται απ' την αέναη δράση των ατόμων-μελών που συνθέτουν το κοινωνικό σύνολο. Επομένως, η όποια ερμηνευτική προσέγγιση θα έπρεπε να συνδέεται άμεσα στο πλαίσιο της ατομικής ψυχοσύνθεσης των μελών που συγκροτούν το σύνολό της. Η δεύτερη τάση, αντίθετα, απομονώνει την ψυχολογία και κατ' επέκταση τη φύση του ατόμου ως βάση ερμηνείας και δίνει έμφαση στην ομάδα και στο κοινωνικό περιβάλλον, ως καταλύτη εξέλιξεων των κοινωνικών φαινομένων. Υποστηρίζει ότι τα κοινωνικά φαινόμενα και οι ιδέες είναι πράγματα τα οποία δύνανται να παρατηρηθούν αντικειμενικά, εν είδει φυσικών φαινομένων, ανεξάρτητα από τα υποκείμενα που τα παράγουν. Η συγκεκριμένη θεώρηση εδράζεται στην αντίληψη ότι η κοινωνιολογία πρέπει να επικεντρώσει την προσοχή της αποκλειστικά στις κοινωνικές δομές, οι οποίες

δρουν καταλυτικά στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών και της δράσης των ατόμων (Abercrombie et al, 1987:35). Εν προκειμένω, η κοινωνία υπάρχει έξω και πάνω από τα άτομα. Έχει, δηλαδή, αντικειμενική υπόσταση και είναι ανώτερη και ισχυρότερη από τα άτομα, γεγονός που ξεδιπλώνεται με τον εξαναγκασμό που ασκεί σε αυτά. Για τους οπαδούς της κοινωνιολογικής ομάδας το άτομο εκλαμβάνεται ως ένας άγραφος πίνακας (Tabula Rasa), το οποίο διαπλάθεται και διαμορφώνεται μέσα από μακροχρόνιες διαδικασίες υπό την επίδραση των δυνάμεων που ενυπάρχουν στο κοινωνικό πεδίο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η προσωπικότητα και η συμπεριφορά του ατόμου προσδιορίζεται άμεσα απ' τις κοινωνικές διαρθρώσεις (δομές), όπως θεσμούς, νόμους, κανόνες, σύστημα αξιών, κλπ. Όλοι οι προαναφερθέντες παράγοντες προϋπάρχουν του ατόμου και επιβιώνουν και μεταγενέστερα αυτού. Η κοινωνία, επομένως, ενσαρκώνεται στο άτομο, που με τη σειρά του προσαρμόζεται στις ιδιαιτερότητες και στα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντός του, έχουμε δηλαδή μια εξατομίκευση του περιβάλλοντος. Σε αυτήν την περίπτωση, όμως, δύναται να διατυπωθεί ότι η δύναμη του εξωτερικού περιβάλλοντος μπορεί να δράσει ισοπεδωτικά στην προσωπικότητα του υποκειμένου, αφού το ίδιο αναπαράγει τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις που προηγουμένως έχει αφομοιώσει. Για παράδειγμα, στις σύγχρονες «μαζικές τύπου» κοινωνίες τείνει να δημιουργηθεί ένας μέσος τύπος ανθρώπου, που οι ατομικές του ιδιομορφίες έχουν ελαττωθεί στο ελάχιστο. Το συγκεκριμένο είδος ανθρώπου καθίσταται όλο και σε μεγαλύτερο βαθμό εξωκατευθυνόμενο, σε σημείο που να μην περισώζει τίποτα, παρά ελάχιστα ίχνη προσωπικής κρίσης. Κατόπιν τούτων, συνεπάγεται ότι το άτομο προσαρμόζεται στις ιδιομορφίες και τις δυνάμεις του εξωτερικού περιβάλλοντος, το οποίο στη συνέχεια τις αναπαράγει ως τρόπο δράσης μέσα στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Η ατομική δράση, λοιπόν, αντανακλά το κοινωνικό και πολιτισμικό φορτίο του εκάστοτε περιβάλλοντος, γιατί κυριαρχείται και ελέγχεται από αυτό. Οι δύο συγκεκριμένες τάσεις προέβησαν αρκετές φορές σε δογματικές και μονοδιάστατες διατυπώσεις περιερχόμενες σε αδιέξοδους *αναγωγισμούς*¹ (Reductionism). Αντικείμενο της διαμάχης τους απετέλεσε ο προσδιορισμός του αιτίου–αποτελέσματος, γεγονός που επέφερε την εδραίωση ανελαστικών ντετερμινιστικών διατυπώσεων, εδραιώνοντας έτσι ένα χάσμα μεταξύ των δύο σχολών. Με την πάροδο των χρόνων και την εξέλιξη των κοινωνικών επιστημών, υπεισήλθαν στο πεδίο νέες σχολές σκέψης, οι οποίες γεφύρωσαν το κενό ανάμεσα στις δύο τάσεις και επιχείρησαν να προσφέρουν μια νέα ερμηνευτική προσέγγιση μακριά από μονοδιάστατες δογματικές αποφάνσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της εν λόγω προσπάθειας αποτελεί το πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας, η οποία αφορά την κατανόηση της ατομικής δράσης εν συναρτήσει του κοινωνικού πλαισίου, στο οποίο αναπτύσσεται. *Η κοινωνική ψυχολογία είναι ο κλάδος αυτός που γεφυρώνει την απόσταση ανάμεσα στην κοινωνιολογία και ψυχολογία και που παραμερίζει τις μονομέρειες, τις υπερβολές και τα θεωρητικά αδιέξοδα των δύο ακραίων τάσεων, δηλαδή του κοινωνιολογισμού και του ψυχολογισμού* (Βασιλείου, 1986:105). Κύριο γνώρισμα του προαναφερθέντος πεδίου είναι ότι η θεώρησή του, ξεφεύγει από παραδοσιακές αναλύσεις αιτίας–αποτελέσματος και άπτεται ενός προτύπου ερμηνείας, το οποίο έχει σαν βάση τις λανθάνουσες σχέσεις συσχέτισης που παρέχουν τα κοινωνιολογικά δεδομένα. Αποτελεί ένα ειδικευμένο διεπιστημονικό πεδίο ως απόρροια της αμοιβαίας προσέγγισης δύο κοινωνικών επιστημών, της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας, το οποίο πραγματεύεται τα κοινωνικά φαινόμενα μέσω της αλληλεπίδρασης κοινωνικών και ατομικών–ψυχολογικών διεργασιών της καθημερινής ζωής. Βασικές μεταβλητές για την ανάλυση των φαινομένων συνιστούν τόσο το κοινωνικό περιβάλλον όσο και η ατομική ψυχολογία, προσφέροντας κατ' αυτόν τον τρόπο ένα ευρύτερο πλαίσιο για την ερμηνεία των καταστάσεων και των πραγμάτων καθώς και μια σφαιρική αντίληψη πάνω στην δυναμική των κοινωνικών γεγονότων.

¹ Αναγωγισμός (Reductionism): Η προσπάθεια ερμηνείας με βάση έναν και μοναδικό παράγοντα.

5.1. ΖΑΝ ΖΑΚ ΡΟΥΣΣΩ: Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ.

Ένα από τα ζητήματα που απασχόλησε διαχρονικά το πεδίο της κοινωνιολογικής έρευνας, απετέλεσε η προβληματική για την ανθρώπινη υπόσταση, αν είναι αυτεξούσια ή εξαρτημένη. Ως εθισται να λέγεται από ειδήμονες των κοινωνικών επιστημών, η ανθρώπινη φύση είναι δυσπόστατη, απαρτιζόμενη δηλαδή από το σώμα και τη συνείδηση. Στο πλαίσιο αυτό, η διαδικασία διαμόρφωσης της προσωπικότητας του ατόμου, είναι άμεσα συναρτώμενη με ένα μείγμα εμφύτων και επίκτητων χαρακτηριστικών, τα οποία κατέχονται κληρονομικά ή προσλαμβάνονται καθ' όλη τη διάρκεια του ανθρώπινου βίου. Ειδικότερα, ως προς τα επίκτητα χαρακτηριστικά, καθοριστικό παράγοντα διαδραματίζει ο κοινωνικός περίγυρος, ένδοθεν του οποίου το άτομο διαβιεί και μέσα στο οποίο αποκτά και αφομοιώνει, μέσω της κοινωνικοποίησης, όλες εκείνες τις παραστάσεις τις οποίες αναπαράγει και εσωτερικεύει ως σύστημα αξιών και κανονιστικών προτύπων. Η συλλογιστική αυτή διακρίνεται και στην Τάκαρη, η οποία ισχυρίζεται ότι: *“... Ανάμεσα στην κοινωνική δομή και τον άνθρωπο λειτουργούν άμεσες σχέσεις που τον επηρεάζουν τόσο ψυχικά όσο και σωματικά. Από τις σχέσεις αυτές προκύπτουν τα κοινωνικά φαινόμενα. Η συμπεριφορά του ανθρώπου είναι η έκφραση και αντανάκλαση των ατομικών καθώς και των κοινωνικών επιδράσεων.”* (Τάκαρη, 1983:57). Το κοινωνικό περιβάλλον δηλαδή, συντελεί αποφασιστικά στην διαδικασία μορφοποίησης του ατόμου. Υπό το πρίσμα της ανωτέρω ερμηνευτικής, οι ενέργειες και οι δράσεις του ατόμου βρίσκονται σε άμεση σχέση, αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση με τις δυνάμεις που ενυπάρχουν στον κοινωνικό περίγυρο. Οι δυνάμεις αυτές αντανακλώνται εμφανώς σε όλο το φάσμα της κοινωνικής πραγματικότητας όπως, στην κοινωνική του θέση, στο επάγγελμα, στις συνθήκες διαβίωσης, στο βιοτικό επίπεδο, στο πολιτιστικό και κοινωνικό επίπεδο, κλπ.· αποτελούν τους προσδιοριστικούς παράγοντες τόσο της ιδιοσυγκρασίας του υποκειμένου όσο και της δράσης που αναπαράγει. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα, γίνεται ιδιαίτερη μνεία ακόμα και για τη γεωγραφική περιοχή (έδαφος) στην οποία διαμένει το υποκείμενο, ως ιδιάζων συντελεστής που επιδρά στη διαμόρφωση των ανθρωπίνων χαρακτηριστικών. Τέτοιες αντιλήψεις για την άμεση επίδραση του κοινωνικού αλλά και γεωγραφικού περιβάλλοντος στον ανθρώπινο χαρακτήρα, διαφαίνονται διαχρονικά σε ποικίλα κείμενα γνωστών στοχαστών της σύγχρονης αλλά και προγενέστερης βιβλιογραφίας. Ήδη, από την εποχή της αρχαιότητας, σημαντικές προσωπικότητες όπως ο Ιπποκράτης, υποστηρίζουν στα έργα τους τις επιρροές που ασκούν το κοινωνικό και γεωγραφικό περιβάλλον αμφότερα, στην ανθρώπινη ιδιοσυγκρασία. Στο περιώνυμο έργο του “Περί Ιατρικής” και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο “Περί αέρων, υδάτων, τόπων” διατυπώνεται εναργώς η επίδραση του κοινωνικού και φυσικού περιβάλλοντος στην διαμόρφωση της προσωπικότητας και της δράσης των υποκειμένων. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, στα εδάφια που συγκρίνονται τα γνωρίσματα, που διακρίνουν τους κατοικούντες της Ασίας με αυτά της Ευρώπης, το γένος των Ασιατών παρουσιάζεται αδύναμο και νοθρό. Ο λόγος έγκειται, όχι μόνο στο φυσικό κλίμα, στο οποίο διαβιούν οι συγκεκριμένοι λαοί, αλλά και στο δομημένο κοινωνικό περιβάλλον που τους περιβάλλει. Η ιδιαιτερότητα αυτής της αντίληψης, κατά τον πατέρα της ιατρικής, εδράζεται κυρίως στο βασιλικό πολίτευμα που δημιουργεί τις προϋποθέσεις εκείνες ώστε οι άνθρωποι να έχουν συγκεκριμένη στάση και τρόπο ζωής. Μάλιστα, για να δώσει έμφαση στη εν λόγω επιχειρηματολογία, αντιπαραβάλλει το κοινωνικό περιβάλλον που κατοικοεδρεύουν όσοι Έλληνες ή άλλοι λαοί που δεν έχουν αυταρχικές μορφές διακυβέρνησης. Τους χαρακτηρίζει αυτόνομους, ελεύθερους, ανδρείους και μάχιμους λόγω των κοινωνικών συνθηκών, που επιτρέπουν στο άτομο να ενεργεί ελεύθερα και σε μεγαλύτερο πεδίο δράσης. Όπως περιγράφει χαρακτηριστικά: *“...οι κάθε είδους μεταβολές είναι αυτές που διεγείρουν το νου και την ψυχή των ανθρώπων, και δεν τα αφήνουν να ηρεμήσουν. Γι’ αυτούς τους λόγους πιστεύω ότι το γένος των Ασιατών είναι αδύναμο και επιπλέον εξαιτίας των θεσμών. Διότι η Ασία στο μεγαλύτερο μέρος της έχει*

βασιλικό πολίτευμα. Όπου οι άνθρωποι δεν είναι κύριοι των εαυτών τους, ούτε αυτόνομοι, αλλά εξουσιάζονται, δεν φροντίζουν να ασκηθούν στα πολεμικά, για να μην φανούν ότι είναι μάχιμοι.Η πιο μεγάλη απόδειξη αυτών είναι η εξής: όσοι Έλληνες ή βάρβαροι στην Ασία δεν έχουν αυταρχικό πολίτευμα, αλλά είναι αυτόνομοι και εργάζονται για προσωπικό τους όφελος αυτοί είναι πιο μάχιμοι από όλους διότι διακινδυνεύουν τη ζωή τους, και τα βραβεία της ανδρείας παίρνουν οι ίδιοι αλλά και τη ζημιά της δειλίας κατά τον ίδιο τρόπο...” (Ιπποκράτης, 16b). Σπέρματα παρόμοιων ιδεών συναντιούνται σε όλες τις περιόδους της ανθρώπινης διάνοησης. Η κατίσχυση των δυνάμεων που εμπεριέχονται στο κοινωνικό περιβάλλον, πάνω στη φύση και τον χαρακτήρα του υποκειμένου, αποτελεί ένα ζήτημα προβληματισμού εις το διηνεκές. Ιδιαίτερα κατά την περίοδο του διαφωτισμού, όπου η ανάγκη για ελευθερία και χειραφέτηση κορυφώνεται, ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης ατόμου και κοινωνίας είναι έκδηλος σε όλες τις θεωρητικές διατυπώσεις. Χαρακτηριστική περίπτωση της εν λόγω πραγματικότητας συνιστά και το έργο του Ζαν Ζακ Ρουσσώ. Σε όλο το εύρος της πραγματείας του Γάλλου στοχαστή διερευνώνται βασικά πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα πάνω στη σχέση του ατόμου με τον κοινωνικό του περίγυρο. Βασική επωδός για τον Γάλλο φιλόσοφο, αποτελεί ο προβληματισμός για το πώς το άτομο δύναται να διατηρήσει αναλλοίωτη, την “αγαθή” του φύση, ενώ παράλληλα συμμετέχει σε μια αναπόφευκτη διεφθαρμένη κοινωνία. Η σκέψη του Ρουσσώ διακρίνεται από την αντίληψη, ότι το άτομο εκλαμβάνεται ως μια εγγενώς ευγενής και αγαθή οντότητα, η οποία όμως εκπίπτει αυτής της καταστάσεως κάτω από τις δραστικές επιδράσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος. Η κοινωνία δηλαδή, αποτελεί τον κύριο παράγοντα εκφυλισμού και εκμαυλισμού της ανθρώπινης υπόστασης, η οποία, ένεκα της ολέθριας επιρροής που ασκεί, οδηγεί το άτομο στην απώλεια της φυσικής του ελευθερίας. Οι παραπάνω θέσεις αποτυπώνονται σε όλο το φάσμα του συγγραφικού του πεδίου, με πιο χαρακτηριστικές τις σκέψεις που ξεδιπλώνει στο “Κοινωνικό Συμβόλαιο”. Το συγκεκριμένο έργο συντάχθηκε κατά τις προπαρασκευές της Γαλλικής Επανάστασης, σηματοδοτώντας την κατάρρευση των παλαιών παραδοσιακών καθεστώτων και την ανάγκη διατύπωσης νέων προτάσεων πάνω στην οργάνωση των κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων. Στο μνημειώδες αυτό πόνημα ο συγγραφέας ξεκινάει με την άποψη, εν είδει αξιώματος, ότι: “...Ο άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος αλλά παντού είναι στις αλυσίδες. Και εκείνος που πιστεύει ότι είναι κύριος άλλων είναι ο ίδιος περισσότερο σκλάβος από τους άλλους...” (Ρουσσώ, 2004:48) Οι αλυσίδες δηλαδή, κατά τον Γάλλο στοχαστή, εμφολοχωρούν ανεξαιρέτως σε όλα τα άτομα που εντάσσονται στο κοινωνικό γίνεσθαι, ανεξάρτητα από την κοινωνική θέση και την εξουσιαστική ισχύ που διαθέτουν. Τα όποια δεσμά που επιφέρει η διαδικασία της ενσωμάτωσης του ατόμου στο πολιτισμικό–κοινωνικό γίνεσθαι, συνιστούν ένα άθροισμα δυνάμεων που επιβάλλονται εξωτερικά, προτάσσοντας ως κύριο σκοπό την κοινωνική ισορροπία. Η ανωτέρω θέση αποτυπώνεται ακραιφνώς και στον “Αιμίλιο”, μια πραγματεία που άπτεται ενός ρηξικέλευθου προτύπου παιδαγωγικής. Κατά παρόμοιο τρόπο και στο αναφερθέν πόνημα μνημονεύει το κραταιό κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο ως καταπιεστικό παράγοντα της φύσης του ατόμου. Τη θέση αυτή την ισχυροποιεί διατεινόντας ότι όλη η φρόνηση του ανθρώπου συνίσταται σε δουλικές επίκτητες προκαταλήψεις. Όλες οι συνήθειες και οι δράσεις δεν αποτελούν τίποτα άλλο, παρά το σύμφυρμα μεταβιβαζόμενων συμπλεγμάτων καταπίεσης και υποταγής. “...Ο πολιτισμένος άνθρωπος γεννιέται, ζει και πεθαίνει μέσα στη σκλαβιά: με τη γέννησή του τον καρφώνουν μες το φέρετρο, όσο έχει ανθρώπινη μορφή, είναι αλυσσοδεμένος μες τις παραδόσεις μας...”, γράφει εμφιατικά. (Ρουσσώ, 1988:31) Η αντίμετωπιση αυτής της νοσηρής πραγματικότητας έγκειται, κατά τον ίδιο, στην εγκαθίδρυση ενός νέου τύπου παιδαγωγικού συστήματος, το οποίο θα καθιστά τα άτομα ελεύθερα μέσα από την καλλιέργεια της αρετής και της αναζήτησης της γνώσης. Και εδώ ο Ρουσσώ, όπως και στις προηγούμενες πραγματείες του, υπεραμύνεται της πεποίθησης, ότι ο άνθρωπος αποτελεί ένα εκ γενετής αγαθό όν, το οποίο στην πορεία της ζωής του εκμαυλίζεται δια της ενσωματώσεώς του στο κοινωνικό πεδίο.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η θέση αυτή αναπτύχθηκε ως αντίβαρο σε απόψεις παραδοσιακών συγγραφέων, που αναφέρθηκαν σε προηγούμενα εδάφια (Hobbes), και οι οποίες προέκριναν την άνθρωπο ως το γενεσιουργό κακό για κάθε νοσηρή κοινωνική πραγματικότητα. Συνεπώς, αυτό που χρειάζεται προκειμένου να αποφευχθεί η παρέκκλιση του ατόμου από τη φυσική του κατάσταση, είναι να αναπτυχθούν οι κατάλληλοι αμυντικοί μηχανισμοί μέσω ενός άρτιου εκπαιδευτικού συστήματος που θα παρέχει όλα τα κατάλληλα εχέγγυα, τα οποία θα διασφαλίζουν την ύπαρξη των έμφυτων ευγενών χαρακτηριστικών.

5.2. ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΝΤΥΡΚΑΙΜ: Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΞΑΝΑΓΚΑΣΜΟΣ

Η αντίθεση μεταξύ κοινωνικής και ατομοκεντρικής θεώρησης διατυπώνεται ευκρινώς μέσα και από το έργο ενός άλλου επιφανούς κοινωνιολόγου, του Εμίλ Ντυρκάιμ. Ο Ντυρκάιμ υπήρξε εις εκ των σημειόντων κοινωνιολόγων, που συνέτεινε με το πολυσχιδές έργο του, στην αποκρυστάλλωση του πεδίου των κοινωνικών επιστημών. Μάλιστα, πλείστοι θεωρητικοί τον αποκαλούν πατέρα της σύγχρονης κοινωνιολογίας, καθώς θεωρείται το πρόσωπο εκείνο, που κατέστησε μέσα απ' το φιλόπονο και μακροχρόνιο έργο του, την κοινωνιολογία σε επιστήμη. Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας, επιχείρησε να διαχωρίσει την κοινωνιολογία απ' τη φιλοσοφία και στη συνέχεια απ' την ψυχολογία. Κεντρικός άξονας της θεώρησής του απετέλεσε η άποψη ότι τα κοινωνικά φαινόμενα λαμβάνουν χώρα αυτόνομα από την ατομική δράση και συνεπώς, πρέπει να αντιμετωπίζονται ως αντικειμενικές πραγματικότητες υπεράνω των ατόμων. Η αντίληψη αυτή συνέβαλλε στην σπουδή των κοινωνικών φαινομένων βάσει εμπειρικής μεθόδου, απεμπολώντας παραδοσιακές εκτιμήσεις που εδράζονταν στη φιλοσοφική και ψυχολογική διδασκαλία. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Γάλλος θεωρητικός αντίκειται σθεναρά σε κάθε ατομοκεντρική-ψυχολογική επεξήγηση που προβάλλει ως κρηπίδα ερμηνείας τη ανθρώπινη ιδιοσυγκρασία. Διακατέχεται από την αντίληψη ότι η ομάδα συνιστά την ύστατη κοινωνιολογική πραγματικότητα και όχι το άτομο. *“...Η κοινωνιολογία δεν είναι παράρτημα της ψυχολογίας έλεγε. Η ερμηνεία του κοινωνικού βίου δεν πρέπει να αναζητηθεί στη φύση των ζέχων ατόμων, αλλά στη φύση της κοινωνίας...”* (Σταματόπουλος, 1971:94). Αντίθετα, ιδιαίτερη έμφαση αποδίδει στον ορισμό του κοινωνικού γεγονότος, αναδεικνύοντάς το σε έννοια-κλειδί στην ερμηνεία του κοινωνικού γίνεσθαι. Για τον Γάλλο κοινωνιολόγο το κοινωνικό γεγονός χαρακτηρίζεται απ' τη δυνατότητα του εξαναγκασμού και της κοινωνικής καταπίεσης πάνω στα άτομα. Μάλιστα, κατατείνει στην αντίληψη ότι για να είναι κάτι ακραιφνώς κοινωνικό, πρέπει να ενέχει στη δυναμική του το στοιχείο του εξαναγκασμού (Σταματόπουλος, 1971:92). Οι κριτικές του παρατηρήσεις αντιμετωπίζουν τα κοινωνικά γεγονότα ως πράγματα, στα οποία αποδίδεται μια αιώνια ισχύ, σε αντίθεση με την ατομική υπόσταση που προσεγγίζεται ως κάτι το παροδικό και αδύναμο. Για τον λόγο αυτό, υποστηρίζει ότι δέον να εκλαμβάνονται ως κάτι το ανυπέβλητο σε σχέση με τη φύση του υποκειμένου, καθώς συνιστούν τις μεταβλητές εκείνες που προσδιορίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Σε όλο το φάσμα της θεώρησής του υπερτονίζει την εξάρτηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, και την πορεία που αυτή διαγράφει εν συναρτήσει ποικίλων κοινωνικών γεγονότων που χρήζουν περαιτέρω κοινωνιολογικής τεκμηρίωσης. Πώς ορίζει όμως, ο Ντυρκάιμ την έννοια του κοινωνικού γεγονότος; Κατά τον Ντυρκάιμ, στο κοινωνικό πεδίο υπάρχουν διάφοροι τρόποι δράσεως, σκέψεως και αισθήσεως που βρίσκονται έξωθεν της ιδιωτικής σφαίρας του ατόμου και λειτουργούν καταναγκαστικά σε αυτό. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις τέτοιων φαινομένων καταγράφονται κοινωνικές νόρμες, όπως οι οικογενειακές και θρησκευτικές συνήθειες, οι κανόνες επαγγελματικής συμπεριφοράς, κ.λ.π. Οι εν λόγω πραγματικότητες αποτελούν κατά τον Γάλλο θεωρητικό κοινωνικά γεγονότα και συνιστούν το κατ' εξοχήν αντικείμενο της κοινωνιολογικής μελέτης. (Timasheff & Theodorson, 1980:185). Γενικά, η δυναμική των κοινωνικών γεγονότων μπορεί να παρατηρηθεί με δύο τρόπους: Α) με τη δύναμη του εξαναγκασμού που προαναφέρθηκε και Β) με τη δυνατότητα

καθολικής διάχυσής τους στις κοινωνικές ομάδες. Αρκετές φορές τα κοινωνικά γεγονότα δύνανται να υφίστανται και μέσα από την μαζική έξαρση ψυχικών, πνευματικών ή σωματικών δυνάμεων, τα οποία έχουν διασταλτική ισχύ, σε όλο το πεδίο εκδήλωσής τους. Δεδομένου ότι τα άτομα μιας κοινωνίας φέρουν εντός τους τον εξαναγκασμό, δύνανται αυτά να υποβόσκουν με μια πληθώρα μύχιων δυνάμεων, όπως της ψυχολογικής καταπίεσης, της εσωτερίκευσης, των κανονιστικών προτύπων, της τυφλής εναρμόνισης με τα κοινωνικά στερεότυπα, των κυρώσεων, της πειθαρχίας, κ.λ.π. Το γεγονός αυτό έγκειται συνήθως στον φόβο του στιγματισμού σε ήπιες περιπτώσεις ή του εξοστρακισμού σε ακραίες εκφάνσεις της εν λόγω υπόθεσης. Άλλωστε, η ανθρώπινη ιστορία βρίθει περιπτώσεων στις οποίες τα άτομα, είτε αναγκάστηκαν να εναρμονιστούν με την εκάστοτε κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα, είτε εξοβελίστηκαν εκτός του κοινωνικού πλαισίου (βλέπε περιπτώσεις Ναζιστικής Γερμανίας, Σοβιετικής Ένωσης, Μακαρθισμού). Έτσι, με τον τρόπο αυτό, ενισχύεται η διατύπωση ότι η κοινωνία λειτουργεί δραστικά στη πορεία της ατομικής δράσης, αποτελώντας η ίδια μια αυτοτελής πραγματικότητα που υπερισχύει αυτής. Τα άτομα έπονται της κοινωνικής πραγματικότητας και όχι η κοινωνία αυτών. Υπό το πρίσμα αυτής της προβληματικής, συνεπάγεται ότι η δημιουργία φαινομένων, όπως των κοινωνικών θεσμών και των ανθρώπινων πολιτισμών, δεν έγκειται στη δράση του ατόμου, αλλά του κοινωνικού συνόλου, στο οποίο κάθε άτομο υποτάσσεται και εναρμονίζεται με αυτό. Ως τούτου, για τον Ντυρκαίμ, η ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων βρίσκεται αποκλειστικά και μόνο στη σπουδή της ίδιας της κοινωνίας. Ανάγει, δηλαδή, την ανάλυση των κοινωνικών γεγονότων στο πλαίσιο ενός κοινωνιολογικού ντετερμινισμού, κατατείνοντας στην ανεύρεση της αιτίας αυτών στην ίδια την κοινωνία και όχι στο ψυχολογικό υπόβαθρο των ατόμων που τη συναποτελούν.

5.3.PHILLIP ZIMPARDO: Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΑΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΚΑΙ Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΑΤΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΗ.

Μία απ' τις πιο δημοφιλείς προσωπικότητες στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας, που δημιούργησε έντονες αντιδράσεις με το έργο του και τις απόψεις του, αποτελεί ο καθηγητής ψυχολογίας Phillip Zimpardo. Γνωστός για το αμφιλεγόμενο πείραμα, που διεξήχθη στις αρχές της δεκαετίας του 70', στο πανεπιστήμιο του Στανφορντ, ασχολήθηκε με ιδιαίτερη ζέση πάνω στα επακόλουθα της σχέσης ατόμου και περιβάλλοντος. Στο συγκεκριμένο πείραμα η εστίαση δόθηκε στην καταγραφή των επίκτητων χαρακτηριστικών που διακρίνουν τη συμπεριφορά του ατόμου σε περιπτώσεις ριζικής μεταβολής των συνθηκών διαβίωσής του. Τα συναχθέντα αποτελέσματα της εν λόγω πειραματικής διαδικασίας σε συναρμογή με μετέπειτα μελέτες διαμόρφωσαν αποφασιστικά τις θεωρητικές αντιλήψεις του εν λόγω καθηγητή, σχετικά με τις επιδράσεις του περιβάλλοντος στην ιδιοσυγκρασία του ατόμου. Σύμφωνα με τον Ζιμπάρντο, το εγχείρημα της βαθύτερης κατανόησης των κοινωνικών φαινομένων συνιστάται στην ενδοσκόπηση, όχι μόνο της ατομικής-ψυχολογικής υπόστασης των δρώντων, αλλά και των δυνάμεων που παράγουν οι καταστάσεις του περιβάλλοντος. Βασική του ιδέα, είναι ότι στις στάσεις και συμπεριφορές των ατόμων εμφιλοχωρούν δυνάμεις, που ενυπάρχουν είτε στις κοινωνικές δομές, είτε στα συστήματα οργάνωσης, με αποτέλεσμα να ασκούν σημαντική επιρροή στο ανθρώπινο πράττειν. Ο τρόπος, δηλαδή, που ενεργεί το άτομο στην εκάστοτε περίπτωση (σύμφωνα με την καταστασιακή θεώρηση) διαμορφώνεται σε άμεση σχέση από τις δυνάμεις (αντικειμενικές συνθήκες, αξίες, κανόνες, πρότυπα, συναισθηματικό φορτίο, κλπ) που χαρακτηρίζουν την εκάστοτε κατάσταση και, στη συνέχεια, καθρεπτίζονται μέσω των ατόμων με τη μορφή αναμενόμενης συμπεριφοράς. Συνεπάγεται ότι, κατ' αυτόν τον τρόπο, η ατομική ψυχολογία, και κατ' επέκταση συμπεριφορά, δύνανται να υποτάσσεται καθολικά στη δυναμική του κοινωνικού περιβάλλοντος, μεταμορφώνοντας ριζικά το άτομο ανάλογα τις επικρατούσες καταστάσεις και τις δυνάμεις που αυτές κυοφορούν. Έτσι, το δρών άτομο δεν αντιμετωπίζει κάθε

κατάσταση σαν μια αυτόνομη οντότητα, ούτε η διαδικασία της δράσης του βρίσκεται στο απυρόβλητο, αλλά σαν κάτοχος καθορισμένων κοινωνικών ρόλων, οι οποίοι συνεπάγονται συγκεκριμένους κανονιστικούς ορισμούς και υποχρεώσεις. Ο Ζιμπάρντο θεωρεί την κατάσταση προϊόν του κοινωνικού περιβάλλοντος ή της εκάστοτε κυβερνώσας αρχής, αλλά και παράγοντα δόμησης του συστήματος της ανθρώπινης δράσης στο εκάστοτε μικροπεριβάλλον που υπάγεται το άτομο. Υπογραμμίζει δε, ότι η καταστασιακή θεώρηση απαιτεί τη συστηματική μελέτη μιας ολιστικής προσέγγισης της κοινωνικής πραγματικότητας και όχι τη μερική σπουδή της τελικής συμπεριφοράς–δράσης των ατόμων που περιορίζεται αποκλειστικά στην ανάλυση των δρώντων, ως πομπούς ερεθισμάτων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ανωτέρω αντίληψη κατέχει περίοπτη θέση στην προβληματική του και αναπτύχθηκε ως ερμηνευτικό αντεπιχείρημα στις επανειλημμένες κριτικές που προκάλεσε το πειραματικό του εγχείρημα. Το ζήτημα των επιδράσεων που επιφέρει το κοινωνικό περιβάλλον στην ανθρώπινη υπόσταση, απασχόλησε διαχρονικά, όπως προαναφέρθηκε και σε προηγούμενα εδάφια, πλήθος θεωρητικών. Πού έγκειται όμως η διαφορά της λεγόμενης καταστασιακής θεώρησης σε σχέση με τις προηγούμενες θεωρήσεις; Σύμφωνα με τον εν λόγω καθηγητή, κάθε σύστημα (περιβάλλον) εμφορείται από διάφορα συμπλέγματα δυνάμεων που δρουν καταλυτικά στην δόμηση συγκεκριμένων αντικειμενικών συνθηκών (κατάσταση). Οι δυνάμεις αυτές ενυπάρχουν σε όλο το φάσμα του κοινωνικού πλαισίου και εκδηλώνονται σε κάθε δομή του λειτουργία του. Διαποτίζουν κοντολογίς όλο το κοινωνικό γίγνεσθαι και ενυπάρχουν σε όλο το πολιτικό, οικονομικό, ιστορικό και πολιτισμικό πλέγμα, που ορίζει τις καταστάσεις και τους προσδίδει νόμιμη ή παράνομη υπόσταση. Συνεπώς, για να επιτευχθεί μια εμβριθής διερεύνηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, συνιστάται η αναγνώριση της έκτασης και των ορίων που καταλαμβάνουν οι δυνάμεις της κατάστασης εν μέρει, και του συστήματος εν γένει. Όπως περιγράφει χαρακτηριστικά: “...οι δυνάμεις της κατάστασης είναι πιο ισχυρές, από ό,τι πιστεύουμε ή από ό,τι παραδεχόμαστε, στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς μας σε πολλά πλαίσια. Θα είχα παραλείψει, όμως, τη μεγάλη εικόνα, τη μεγαλύτερη δύναμη που μετατρέπει το καλό σε κακό – τη δύναμη του συστήματος, το σύμπλεγμα των ισχυρών δυνάμεων που δημιουργούν την κατάσταση. Ένας μεγάλος όγκος αποδεικτικών στοιχείων της κοινωνικής ψυχολογίας στηρίζει την ιδέα ότι, σε δεδομένα πλαίσια, η δύναμη της κατάστασης υπερνικά τη δύναμη του ατόμου...” (Zimbardo, 2011:10-11). Υπό το πρίσμα της παραπάνω προβληματικής, συνεπάγεται ότι κάθε ανθρώπινη δράση οριοθετείται και διαρθρώνεται σε σημαντικό ποσοστό από τις περιρρέουσες συνθήκες ένδοθεν των οποίων εκτυλλίσεται. Για τον περιώνυμο καθηγητή, δεν υπάρχουν καλοί και κακοί άνθρωποι, υπαγόμενοι σε μια δυαδική λογική υγιούς φύσης και εκφυλιστικής ανατροφής. Αντίθετα, όλα τα άτομα ανά πάσα ώρα και στιγμή, ανάλογα την επικρατούσα κατάσταση, μπορούν να οδηγηθούν σε εκτροπή και να μετεξελιχθούν σε θύτες ή θύματα. Μάλιστα, αντιλαμβανόμενος την πραγματικότητα αυτή, εφιστά την προσοχή στην επισταμένη εξετάση των δυναμικών ψυχολογικών διαδικασιών που ελλοχεύουν σε κάθε σύστημα και μπορούν να καθυποτάξουν ψυχολογικά και διανοητικά το άτομο. Όπως τονίζει στο βιβλίο του “Η Επιρροή του Εωσφόρου”, οι δυνάμεις αυτές είναι ανεπαίσθητες και έχουν διαβρωτική ισχύ στη βούληση του ατόμου για αντίσταση. Σε αυτές περιλαμβάνονται διαδικασίες όπως η απεξανομίκευση, η άκριτη υπακοή στην εξουσία, η παθητικότητα μπροστά στην απειλή, η εκλογίκευση, η απανθρωποίηση, κ.λ.π. (Zimbardo, 2011:13). Βέβαια, η παραπάνω θεώρηση δεν αναιρεί το ζήτημα της προσωπικής υπαιτιότητας που φέρει το άτομο στην εξέλιξη των γεγονότων, πράγμα που έχει λογική συνέπεια το άτομο να μην προσδιορίζεται ως άμοιρο ευθυνών. Για τον λόγο αυτό, ο Ζιμπάρντο υποστηρίζει τη σημασία της κατάστασης, μέσα στο πλαίσιο μιας ολιστικής προσέγγισης των φαινομένων που λαμβάνουν χώρα. Κανένα γεγονός δεν μπορεί να κατανοηθεί επιμεριστικά, αν το απομονώσουμε από τη συνολική δομή της οποίας αποτελεί μέρος, ούτε δύναται να κατανοηθεί μια δομή, αν τα στοιχεία της εξετασθούν μεμονωμένα. Συνακόλουθα, κάθε ερμηνεία πρέπει να είναι αποτέλεσμα μιας ολιστικής προσέγγισης,

συμπεριλαμβανομένου τόσο του ατομικού όσο και κοινωνικού παράγοντα. Ψήγματα παραπλήσιων ιδεών μπορούν να ανιχνευθούν και σε προγενέστερες θεωρήσεις κατά την περίοδο του μεσοπολέμου. Τούτο αποδεικνύεται μέσα από το έργο ενός σημαντικού εκπροσώπου της ψυχολογικής κοινωνιολογίας, του Ουίλιαμ Ι. Τόμας. Κατά τον Τόμας, όπως και στον Ζιμπάρντο, η ερμηνεία των κοινωνικών γεγονότων, δεν ερείδεται στην ανάλυση μεμονωμένων παραγόντων. Η ανάλυση του δηλαδή καταπιάνεται από το γεγονός ότι εκτός από την ατομική δράση υπάρχει, όπως προαναφέρθηκε, και η σημασία της κοινωνικά προσδιορισμένης καταστάσεως. Έτσι, σε σχέση με το κυρίαρχο ρεύμα της εποχής – αντιβαίνει σε παραδοσιακές μονοδιάστατες διατυπώσεις– επιλέγει ένα ερμηνευτικό σχήμα που εστιάζεται τόσο στη συμπεριφορά του ατόμου (στάσεις), όσο και στις αντικειμενικές συνθήκες της εκάστοτε καταστάσεως. Η θεωρητική του θεμελίωση στηρίχθηκε στην αρχή ότι κοινωνία και πολιτισμός πρέπει να εξετάζονται με βάση τη θεμελιώδη μονάδα τους, που αποτελείται από τη δράση ενός ατόμου σε μία κοινωνική κατάσταση και η οποία καθορίζεται από τις αντικειμενικές συνθήκες, τις στάσεις και τις αξίες που απέκτησε ο φορέας της δράσης από τα βιώματά του, όπως και από τον τρόπο που ορίζει ο ίδιος την εκάστοτε κατάσταση. Υπογράμμισε δε την άποψη ότι κανένα φαινόμενο δε δύναται να κατανοηθεί επαρκώς, αν το ξεχωρίσουμε από τη συνολική δομή της οποίας αποτελεί μέρος. Συνεπώς, κάθε κοινωνική ανάλυση πρέπει να έχει υπόψη της, όλες τις παραμέτρους που διέπουν το εκάστοτε κοινωνικό πλαίσιο (Τάκαρη, 1983:56). Η ιδιαιτερότητα αυτής της προβληματικής έγκειται στο γεγονός, ότι τοποθετεί τα φαινόμενα σε ένα ολιστικό πλαίσιο (κατάσταση), του οποίου η δομή απαρτίζεται από τρία αλληλεπιδρώντα δυναμικά στοιχεία: 1) τις αντικειμενικές συνθήκες που εμπεριέχουν το εκάστοτε επιβαλλόμενο ρυθμιστικό πλαίσιο συμπεριφοράς, 2) τις προϋπάρχουσες στάσεις του υποκειμένου και γ) τον τρόπο που προσλαμβάνει την κατάσταση ο ίδιος ο φορέας της δράσεως (Timasheff & Theodorson, 1980:292). Δίνει ιδιαίτερη έμφαση δηλαδή, αμφοτέρωθεν στη στάση του ατόμου αλλά και στην κατάσταση απ' την οποία απορρέει ή αλληλεπιδρά, η συγκεκριμένη στάση. Η τάση αυτή καταδεικνύεται εμφαντικά στα περισσότερα από τα έργα του, ανάγοντάς την σε μείζονα επιδίωξη της ερευνητικής διαδικασίας. «*Η μελέτη της καταστάσεως*», έγραφε το 1931, «*η συμπεριφορά στα πλαίσια της καταστάσεως, οι αλλαγές που επήλθαν στην κατάσταση και οι συνακόλουθες μεταβολές της συμπεριφοράς αντιπροσωπεύουν το μέγιστο όριο που μπορεί να πλησιάσει ο κοινωνικός επιστήμονας όταν χρησιμοποιεί το πείραμα στην κοινωνική έρευνα*» (Timasheff & Theodorson, 1980:291). Το παραπάνω απόσπασμα, συνάδει προδήλως με αρκετές από τις θέσεις του Ζιμπάρντο. Θα μπορούσε κάλλιστα να χαρακτηριστεί ως προάγγελος της διατύπωσης του ομόχρονου θεωρητικού. Σε κάθε περίπτωση και ανεξαρτήτως θεωρητικής προσέγγισης, και οι δύο τοποθετήσεις αναδεικνύουν ως επίμαχο ζήτημα τις δυνάμεις που υπεισέρχονται στο πεδίο της ανθρώπινης συμπεριφοράς, δημιουργώντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, μια δυναμική για περαιτέρω διερεύνηση του προβλήματος.

5.4. ΧΕΡΜΠΕΡΤ ΣΠΕΝΣΕΡ: Η ΑΤΟΜΟΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.

Εκ διαμέτρου αντίθετη ως προς την κοινωνικοκεντρική προσέγγιση, υπήρξε, όπως προαναφέρθηκε και σε προηγούμενο εδάφιο η ατομοκεντρική τάση, ή η θεωρία του κοινωνικού ατομισμού. Η θεωρία του ατομισμού προέβαλλε ως βασική της αντίληψη ότι η αντικειμενική πραγματικότητα εδράζεται στα άτομα και ότι η κοινωνία είναι απλώς ένα σύνολο από αυτά. Ως εκ τούτου, για να γίνει δυνατή η ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων πρέπει να εστιάσουμε αποκλειστικά και μόνο στη δράση και την ιδιοσυγκρασία του ατόμου. Η άποψη αυτή ενισχύει σημαντικά τη βιολογική ερμηνεία της προσωπικότητας και μειώνει την αντίληψη για την αποφασιστική επιρροή του κοινωνικού και πολιτισμικού παράγοντα, στη διαμόρφωση της ατομικής δράσεως. Αντίθετα, εξυψώνεται η δυναμική της μονάδας και τονίζονται τα ποιοτικά χαρακτηριστικά αυτής, τα οποία συμβάλλουν καθοριστικά στη δόμηση της κοινωνίας και κατ' επέκταση του πολιτισμικού πεδίου. Σημαίνων εκφραστής της

ανωτέρω θεώρησης υπήρξε ο Άγγλος κοινωνιολόγος Χέρμπερτ Σπένσερ, του οποίου το όνομα συνδέθηκε άρρηκτα με την εν λόγω τάση. Σε πλήρη εναρμόνιση με τις θέσεις του ατομικισμού, ενστερνίζεται με ιδιαίτερη θέρμη ότι τα χαρακτηριστικά των συστατικών μερών που απαρτίζουν το κοινωνικό σύνολο, καθορίζουν παντελώς τα χαρακτηριστικά του όλου. Όντας υπέρμαχος αυτής της θεώρησης, τοποθετεί το άτομο ως κεντρική μονάδα επεξήγησης της πραγματικότητας και όχι την κοινωνία, την οποία θεωρεί ένα σύνθετο πλαίσιο ετερόκλητων οντοτήτων. Για τον Άγγλο θεωρητικό, η κοινωνία δεν αποτελεί τίποτα άλλο παρά μια ασταθής ισορροπία που απορρέει από τον αέναο αγώνα των ατομικών εγωισμών ή την πρόσκαιρη παρέκκλιση των μεμονωμένων ορέξεων στην διαμάχη για την επικράτηση των πιο ικανών. Ασύμβατος προς κάθε κοινωνικοκεντρική άποψη, αντιλαμβάνεται το άτομο, όχι ως δεσμότη του κοινωνικού περιβάλλοντος, αλλά ως δομικό στοιχείο αυτού. Στο σημείο αυτό, είναι άξιο λόγου να επισημανθεί ότι η παραπάνω θεώρηση προσιδιάζει αρκετά στο πνεύμα του Ουμανισμού, στο οποίο το υποκείμενο βρίσκεται στο κέντρο της ανάλυσης. *“Σύμφωνα με το ουμανιστικό μοντέλο, τόσο η κοινωνία όσο και ο πολιτισμός είναι προϊόντα αντιθέσεων και επιλογών που γίνονται από αυτόνομα άτομα”* (Smith, 2006:191). Έτσι, η ύπαρξη οιοδήποτε κοινωνικού συνόλου, υφίσταται αποκλειστικά και μόνο για να εξυπηρετεί τις προσωπικές επιδιώξεις του ατόμου, ως μια ανεξάρτητη και αυτόνομη οντότητα. Η προσέγγιση αυτή διαφαίνεται σε πλείστα από τα έργα του Σπένσερ, με χαρακτηριστικές περιπτώσεις το “Principles of Sociology” και το “First Principles”, όπου συλλαμβάνει την κοινωνία ως έναν οργανισμό, οι λειτουργίες του οποίου προσιδιάζουν, κατ’ αναλογία, στον οργανισμό ενός οργανικού όντος (Σταματόπουλος, 1971:39-40). Βασική αφετηρία σκέψεως της εν λόγω προσέγγισης αποτελεί ότι κάθε οργανισμός είναι μια κοινωνία και κάθε κοινωνία είναι οργανισμός (Τσάκωνας, 1970:59). Πρόκειται, δηλαδή, για μία ταύτιση της κοινωνίας με τον βιολογικό οργανισμό, στη βάση της οποίας το κοινωνικό σύνολο είναι ένας υπεροργανισμός που δομείται από τη σύζευξη μεμονωμένων οργανισμών. Η αποδοχή της αρχής αυτής αναδεικνύει το όλον (κοινωνία) ως μια ύπαρξη προικισμένη, προσιδιάζουσα στα γνωρίσματα των βιολογικών οντοτήτων (άτομα), που αποτελούν τα συστατικά μέρη της. Όπως ήταν φυσικό, η συγκεκριμένη προσέγγιση βρήκε ευήκοα ώτα σε πλήθος φιλελεύθερων στοχαστών, οι οποίοι εξήραν τη σημασία του ατόμου έναντι της ομάδας και προάσπιζαν παράλληλα την ελευθερία της δράσης, έναντι κάθε παρεμβαίνουσας μεταβλητής στο κοινωνικό γίγνεσθαι (πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό πεδίο). Κατά ακολουθία της φιλελεύθερης αντίληψης, που προτάσσει την ανάγκη για πλήρη αυτονομία, το άτομο πρέπει να δρα ελεύθερα, και αυτό με τη δράση του θα δημιουργήσει ό,τι είναι καλύτερο για το ίδιο και κατ’ επέκταση για την κοινωνία. Το φιλελεύθερο αυτό δόγμα παρέμεινε η κεντρική ιδέα όλων των κοινωνιολογικών και πολιτικών του κειμένων του Σπένσερ, καθιερώνοντάς τον σημείο αναφοράς στους κύκλους της φιλελεύθερης διανοήσεως. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω θέσεων, ο Άγγλος στοχαστής κατατάχθηκε, από αρκετούς στοχαστές, στους ακραίους υποστηρικτές του εν λόγω ρεύματος. Η άποψη αυτή παρατηρείται μέσα και απ’ την ανάλυση των Timasheff και Theodorson, οι οποίοι εκτιμούν τον Σπένσερ ακραίο ατομικιστή, πράγμα που καταδεικνύεται πασιφανώς, παρά τις όποιες οργανισμικές του αντιλήψεις. Το γεγονός ιδιαίτερα ότι αντιμετωπίζει το σύνολο, αποκλειστικά και μόνο, ως μέσο επίτευξης ατομικών σκοπών, αποδεικνύει τωόντι τον ανωτέρω ισχυρισμό (Timasheff & Theodorson, 1980:72). Στην ίδια άποψη σχετικά με τον Σπένσερ, φαίνεται να συγκλίνει επίσης και ο Ν. Τάτσης, υποστηρίζοντας ότι ο Άγγλος θεωρητικός αποδεχόταν έναν εξτρεμιστικό ατομικισμό, σε σημείο μάλιστα που να μη συμβιβάζεται με καμιάς μορφής κολεκτιβιστική παρέμβαση στον κοινωνικό βίο. (Τάτσης, 1989:101) Αξίζει να αναφερθεί ότι ο κοινωνικός ατομικισμός στην ακραία του μορφή απορρίπτει την σημασία της κοινωνίας, την οποία αντιμετωπίζει ως επουσιώδες και δευτερεύον ζήτημα και δέχεται ως ύπατη αξία μόνο τα άτομο. Η αντίληψη αυτή συνεπάγεται ότι η ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων δεν

συνίσταται στην αυτή καθεαυτή μελέτη τους, αλλά ερείδεται στο ψυχολογικό και βιολογικό υπόβαθρο των ατόμων (Τάκαρη, 1983:53).

5.5.ΓΚΕΟΡΚ ΖΙΜΕΛ: ΜΙΑ ΕΝΔΙΑΜΕΣΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ένας άλλος επιφανής κοινωνιολόγος που διαμόρφωσε με το έργο και τις απόψεις του τη σύγχρονη κοινωνιολογική σκέψη, υπήρξε ο Γκέοργκ Ζίμελ (1858 – 1918). Το πεδίο ενασχόλησής του περιλάμβανε ένα τεράστιο φάσμα θεμάτων των κοινωνικών επιστημών, συμπεριλαμβανομένου της κοινωνιολογίας, της ψυχολογίας, της φιλοσοφίας και λοιπών πεδίων, γεγονός που τον κατέστησε ιδιαίτερα γνωστό στους κύκλους της επιστημονικής διάνοησης εκείνης της εποχής. Παρ' όλο που δεν έτυχε επίσημης ακαδημαϊκής αναγνώρισης, έγινε σημαντικά δημοφιλής ένεκα της ρηξικέλευθης προσέγγισής του, σε μια πληθώρα αντικειμένων, που σχετίζονταν με ζητήματα του καθημερινού βίου και της αστικής ζωής. Το πλαίσιο του επιστημονικού του βίου, αν και διακρίνεται ευκρινώς απ' την απουσία σύνθεσης μιας συστηματικής κοινωνιολογικής θεώρησης, προσανατολίζεται ακατάπαυστα στην προσπάθεια χάραξης ενός ξεχωριστού πεδίου έρευνας στον κλάδο της κοινωνιολογίας. Επιχειρώντας να καθορίσει τη θέση που συνάδει στην κοινωνιολογία, επικεντρώθηκε και αυτός στο μείζον ζήτημα της σχέσεως ατόμου και κοινωνίας. Όπως προαναφέρθηκε και σε προηγούμενες ενότητες, το συγκεκριμένο θέμα υπήρξε διαχρονικά πεδίο δόξης λαμπρόν για τους απανταχού στοχαστές του κοινωνιολογικού πεδίου, θεμελιώνοντας σε βάθος χρόνου δύο επικρατούσες θεωρήσεις. Η πρώτη θεώρηση, καθώς ειπώθηκε, είχε ως κέντρο ερμηνείας την ίδια την κοινωνία, ενώ η δεύτερη την ιδιοσυγκρασία του ατόμου. Η αντιπαράθεση μεταξύ των δύο τάσεων είχε ως αποτέλεσμα την διατύπωση δογματικών θέσεων που απέρριπταν κάθε διαφορετική αντίληψη ως εκ προοιμίου εσφαλμένη. Στο πλαίσιο αυτό, αξίζει να σημειωθεί ότι και τα δύο ρεύματα συλλογιστικής προέβησαν αρκετές φορές στην διατύπωση επιλεκτικών κρίσεων, κατά τις οποίες εστιάζονταν κυρίως σε δεδομένα που τους ήταν αρεστά, απορρίπτοντας παράλληλα στοιχεία που δεν άρμοζαν με την κοσμοθεωρία τους. Σε αυτήν την πόλωση απόψεων, οι οποίες προκαλούσαν μονοδιάστατους και δογματικούς ισχυρισμούς, ο Ζίμελ επέλεξε να αποστασιοποιηθεί. Για τον Γερμανό κοινωνιολόγο, η αλήθεια βρίσκεται κάπου στη μέση. Η κοινωνία, υποστήριζε, δεν μπορεί να εκληφθεί σαν μια αυτόνομη οντότητα ανεξάρτητη από τις ατομικές διάνοιες. Μια τέτοια περίπτωση θα εθεωρείτο εσφαλμένη. Εξίσου εσφαλμένη, θα ήταν όμως και η πεποίθηση, ότι τα άτομα, αποκλειστικά έχουν πραγματική υπόσταση, καθώς τα άτομα από μόνα τους δεν είναι και κοινωνικά μόρια, το υλικό δηλαδή απ' το οποίο συντίθεται μια κοινωνία. Συνεπάγεται λοιπόν, ότι η κοινωνία είναι κάτι περισσότερο από μια απλή σύναξη ατόμων. Στην ουσία, για τον διάσημο κοινωνιολόγο, το γνήσιο περιεχόμενο της κοινωνικής πραγματικότητας φανερώνεται μέσα από τις αντιπαραθέσεις της προς τα άτομα. Η κοινωνία δηλαδή αποτελεί μια αντικειμενική ενότητα, εκφραζόμενη μέσω των αμοιβαίων σχέσεων που εκδηλώνονται μεταξύ των συστατικών της μερών, τουτέστιν των ατόμων (Timasheff & Theodorson, 1980:210). Όταν ο Ζίμελ κοίταζε την κοινωνία, έβλεπε το κοινό που την απαρτίζει να βρίσκεται σε αμοιβαία επιδραση, και θεωρούσε αυτές τις διατόμικες σχέσεις αντικείμενο της κοινωνιολογικής ανάλυσης. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο ίδιος στο διάσημο έργο του “Το πρόβλημα της Κοινωνιολογίας”: “...Πολύ περισσότερο θεωρούμε σήμερα τα ιστορικά φαινόμενα ως αποτέλεσμα της αλληλεπιδράσεως και της συμπράξεως των ατόμων, της αθροίσεως και της επιλογής αμέτρητων ατομικών εισφορών, της ενσωματώσεως των κοινωνικών ενεργειών εις κατασκευάσματα, τα οποία στέκουν και εξελίσσονται πέρα από το άτομο...” (Simmel, 1970:49). Η πρόταση αυτή συνιστά βασικό στοιχείο ενός συστήματος σκέψεως που αποδίδει ιδιαίτερη έμφαση στη διαδικασία της κοινωνικής διαντιδράσεως. Σαν όρος, η κοινωνική διαντίδραση υποδηλώνει μία σύνθετη και δυναμική κατάσταση κατά την οποία το άτομο προσανατολίζει τη δράση του προς άλλα υποκείμενα προκειμένου να προκαλέσει ένα είδος ανταπόκρισης ή αντίδρασης. Πρόκειται δηλαδή για ένα πλέγμα

αμοιβαία προσανατολιζόμενων ενεργειών, μεταξύ φορέων που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά τους με μηχανισμούς αμοιβαίας ανάδρασης (Τάκαρη, 1983:130). Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της συλλογιστικής αυτής, η ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων και κατ' επέκταση της κοινωνίας, ερείδεται στη αποκρυπτογράφηση της σχέσης μεταξύ των ατόμων και κοινωνίας, στοιχεία που βρίσκονται αμοιβαίως υπό το καθεστώς μιας αέναης αλληλεπίδρασης. Τη θέση αυτή του Γερμανού στοχαστή επισημαίνει αναφανδόν, στην ανάλυση του, και ο Phillip Smith. Όπως περιγράφει χαρακτηριστικά: *“Για τον Ζίμελ, η κοινωνία είναι προϊόν της αέναης αλληλεπίδρασης των ατόμων. Υποστήριξε, μάλιστα ότι καθήκον της κοινωνιολογίας είναι να περιγράψει τους τρόπους που οι άνθρωποι συγχρωτίζονται, συγκροτούν ομάδες και επιδρά ο ένας πάνω στον άλλο”* (Smith, 2006:51). Κατ' ακολουθία της προαναφερθείσας προβληματικής, το ενδιαφέρον της κοινωνιολογίας, δεν πρέπει να περιορίζεται στη δημιουργία κοινωνικών προτύπων, αλλά στην συγκρότηση μοντέλων συγκεκριμένης αλληλεπίδρασης μεταξύ των υποκειμένων. Για παράδειγμα, στην ανάλυση που διατύπωσε για την εξουσία, ισχυρίστηκε ότι οι κυρίαρχοι δεν θα είχαν τη δυνατότητα να ασκήσουν εξουσία άνευ της ανεκτικότητας και του συμβιβασμού των κυριαρχούμενων· κατά τον τρόπο αυτό, και η εξουσία δύναται να αποτελεί ένα αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης (Abercrombie et al, 1987:141). Επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον του στις συγκεκριμένες αλληλεπιδράσεις, ο Ζίμελ επηρέασε σημαντικά τις θεωρητικές προσεγγίσεις της κοινωνιολογίας, που στηρίζονται στην μελέτη των αλληλεπιδράσεων, ιδιαίτερα για τις πρώιμες νεωτερικές κοινωνίες. Οι πεποιθήσεις του μάλιστα, αποτέλεσαν τον προάγγελο ενός νέου ρεύματος (Σχολή της Κοινωνικής Διαντίδρασης), το οποίο έμελλε να επηρεάσει σημαντικά τις μετέπειτα απόψεις πάνω στην ερμηνεία των νεωτερικών κοινωνιών. Σύμφωνα με τη θεωρία της ανωτέρω κατεύθυνσης, η ερμηνεία της κοινωνικής συμπεριφοράς βασίζεται στη σπουδή της αμοιβαίας ασκούμενης επιρροής από την δράση και την αντίδραση των φορέων, από τους οποίους απορρέει ή προς τους οποίους στέφεται η συγκεκριμένη κάθε φορά ενέργεια (Τσαούσης, 1984:261).

5.6. GABRIEL TARDE

Εξέχουσα θέση στο πάνθεον των κοινωνικών επιστημών, καταλαμβάνει και ένας άλλος στοχαστής της Γαλλικής διανόησης, ο Gabriel Tarde (1843-1904). Ο Tarde, υπήρξε ένας απ' τους πιο περιώνυμους διανοούμενους της εποχής του, του οποίου το όνομα συνδέθηκε άρρηκτα με την ατομιστική τάση. Αξίζει να αναφερθεί ότι η εν λόγω τάση έθετε καθ' υπερβολήν, ως κρηπίδα ασφαλούς επιστημονικής έρευνας μόνο το άτομο, το οποίο ως ενεργή μονάδα διαπλάθει με την προσωπικότητα και την ιδιοσυγκρασία του το κοινωνικό γίνεσθαι. Ο Tarde, ιδιαίτερα γνωστός για την έντονη διαλεκτική που ανέπτυξε με τον Γάλλο ομόλογό του Durkheim, επιδόθηκε και αυτός με άφθονη σπουδή, στην ερμηνεία του κοινωνικού πεδίου. Αν και ψυχολόγος-εγκληματολόγος στο επάγγελμα, δεν περιορίστηκε αποκλειστικά στον χώρο της ειδικότητάς του, αλλά ασχολήθηκε επισταμένα με μια ποικιλία θεμάτων που διαστέλλονταν σε όλο το φάσμα της κοινωνικής πραγματικότητας. Κατά συνέπεια, η πραγματεία που αναπτύσσει δεν είναι αμιγώς κοινωνική ή ψυχολογική, αλλά συνιστά μια συναρμογή παραμέτρων που ενεργούν σε συντονισμό με γενικές αρχές. Άλλωστε, το ενδιαφέρον του πάνω στην ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων, δεν εξαντλείται στον κλάδο της ψυχολογίας, αλλά εξακτινώνεται σε όλο το φάσμα του κοινωνικού γίνεσθαι. Η ιδιαιτερότητα της θεωρίας του, έγκειται σε σημαντικό βαθμό, στην προσέγγιση τετριμμένων πτυχών της καθημερινότητας, στα συμβεβηκότα και τις σχέσεις του απλού βίου, που υπάγονται σε ελάχιστον σημασίας πολιτικές και τα οποία, όμως, μπορούν να αναδείξουν ένα βαθύτερο νόημα. Τούτο συνεπάγεται την παρουσίαση μιας ευρείας σύνθεσης κρίσεων, επακόλουθο των οποίων, ήταν και η διαφωνία του με τον ξακουστό κοινωνιολόγο Αιμίλιο Ντυρκάιμ. Εδώ αξίζει να αναφερθεί ότι ο Γάλλος στοχαστής διαδραμάτισε τον κύριο επικριτή του ρεύματος της Ντυρκαϊμικής προβληματικής, συνιστώντας την περίοδο εκείνη το

αντίπαλο δέος αυτής. Αντικείμενο της διαμάχης τους απετέλεσε το γεγονός, ότι ο Tarde, εν αντιθέσει με το Ντυρκεϊμ, απέδιδε ιδιαίτερη σημασία στο ατομικό και υποκειμενικό στοιχείο, έναντι του κοινωνικού εξαναγκασμού και του γεγονότος που προέτασσε ο δεύτερος. Η εξέλιξη μάλιστα αυτή, θεωρήθηκε η αίτια για να διακριθεί, ως ο κυριότερος εκπρόσωπος του πεδίου του κοινωνικού ψυχολογισμού (κοινωνικής ψυχολογίας), του οποίου θεωρείται σήμερα και ιδρυτής. Σημειώνεται δε, ότι στη συλλογιστική του, τα κοινωνικά γεγονότα δεν προΐστανται της ατομικής ψυχοσύνθεσης, αλλά αποτελούν παρεπόμενο αυτής. *“Για τον Tarde αληθινά ήταν μόνο τα άτομα. Η κοινωνία αποτελείται απλώς από όμοια πρότυπα πεποιθήσεων και επιθυμιών που υπάρχουν στο νου των μελών τους και προκύπτουν από την αμοιβαία μίμηση μέσω της διαντιδράσεως”* (Timasheff & Theodorson, 1980:315). Στο πλαίσιο αυτό, τα κοινωνικά γεγονότα ανάγονται σε ψυχικά φαινόμενα, γεγονός που καταρρίπτει εν πολλοίς τις διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στην κοινωνιολογία και την κοινωνική ψυχολογία. Η διαπίστωση αυτή διαφαίνεται και μέσα από τον Τσάκωνα, ο οποίος υποστηρίζει για τον Tarde το εξής: *“...Κατά τον Tarde υπάρχουν μόνον μεμονωμένα άτομα, τα οποία συνδέονται μεταξύ των δια, ψυχικών σχέσεων...”* (Τσάκωνας, 1970:115). Υπό την ανωτέρω οπτική, εμφανίζεται καταφανώς ότι πρωτογενή ρόλο διαδραματίζουν οι αλληλεπιδράσεις και οι ψυχολογικές σχέσεις μεταξύ των ατόμων και όχι τα κοινωνικά γεγονότα που είναι επιφανόμενα της ατομικής ψυχολογίας, και συνεπώς έρχονται σε δεύτερη μοίρα. Όντας υπέρμαχος των πρναφερθέντων αντιλήψεων και προς ενίσχυση της θεώρησής του, ο Tarde, προέβη στη χρήση αρκετών ερμηνευτικών διατυπώσεων, χρησιμοποιώντας έννοιες που παραμπέπουν άμεσα στο πεδίο των ψυχολογικών διαδικασιών. Στις σημαντικότερες εξ’ αυτών συγκαταλέγονται η επινόηση, η αντίθεση και η μίμηση, δια των οποίων τα άτομα συγκροτούν το κοινωνικό περιβάλλον. Ειδικότερα, το ένστικτο της μιμήσεως απετέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της κοινωνιολογίας του Γάλλου στοχαστή (Στάιν, X.X.:272). Η μίμηση για τον Tarde αντιπροσωπεύει την κοινωνικοποίηση, το δομικό εκείνο στοιχείο που παρωθεί τα άτομα να δημιουργήσουν κοινωνικά σύνολα. Το στοιχείο αυτό δεν περιορίζεται σε μια διαδικασία ενσωμάτωσης του ατόμου στο κοινωνικό γίνεσθαι, αλλά αντικατοπτρίζει την υπαρξιακή του ολοκλήρωση, από ατομικό ον σε κοινωνικό ον. Ως εκ τούτου, η οιαδήποτε διερεύνηση της κοινωνικής πραγματικότητας, δε θα μπορούσε να αναζητηθεί, παρά μόνο στις ψυχολογικές εκείνες διεργασίες που διέπουν το άτομο και το οδηγούν στη συγκρότηση της ομάδας. Όπως σημειώνει ο ίδιος: *“...η κοινωνία πρωτοεμφανίζεται από τη στιγμή που το άτομο διαμορφώνει τη συμπεριφορά του, μιμούμενο τη συμπεριφορά κάποιου άλλου...”* (Βασιλείου, 1986:104). Έτσι λοιπόν, η κοινωνία, στη θεώρηση του Tarde, δεν συνιστά κάτι το υπερβατικό σε σχέση με τα άτομα, αλλά επακόλουθο της ικανότητάς τους να μιμούνται ο ένας τον άλλον. Κοντολογίς, η κοινωνική ζωή (στη θεώρηση του Tarde) είναι στην πραγματικότητα το αποτέλεσμα μιας «δι-ατομικής ψυχολογίας». Υπό το πρίσμα αυτό, η κοινωνιολογική του προσέγγιση δεν αναζητά υπερατομικούς οργανισμούς, αλλά εστιάζεται αποκλειστικά στην ικανότητα του ατόμου να δημιουργεί σύνολα μέσω περίπλοκων διαδικασιών. Οι αντιλήψεις αυτές μνημονεύονται χαρακτηριστικά στο φημισμένο έργο του *“Οι Νόμοι της Μιμήσεως”*, όπου περιγράφεται μια πραγματικότητα, κατά την οποία οι άνθρωποι θεμελιώνουν οι ίδιοι τις συνθήκες υπό τις οποίες διαβιούν υπό την καθοδήγηση μιας δημιουργικής ελίτ που παράγει τους θεσμούς και τα πρότυπα. Η συγκεκριμένη μελέτη έμελλε να αποτελέσει το σημείο αναφοράς για τον Γάλλο στοχαστή, περιλαμβάνοντας στοιχεία που έχουν γίνει πλέον αναπόσπαστο τμήμα της σύγχρονης κοινωνιολογικής θεωρίας.

5.7.ΧΑΝΑ ΑΡΕΝΤ: Η ΚΟΙΝΟΤΟΠΙΑ ΤΟΥ ΚΑΚΟΥ

Μία από τις πιο περιφανείς προσωπικότητες στο πεδίο των πολιτικών επιστημών που άσκησε μεγάλη επιρροή με την εν γένει προβληματική της, θεωρείται η διάσημη διανοούμενη Χάνα Άρεντ. Γεννημένη στην Γερμανία, κατά τις αρχές του περασμένου αιώνα, η Άρεντ

στιγματίστηκε έντονα, τόσο από τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν κατά την άνοδο του Χίτλερ στον θώκο της εξουσίας, όσο και από τις δραματικές συνέπειες που σηματοδότησε για την ίδια η εβραϊκή της καταγωγή. Για τον λόγο αυτό, στα έργα της διακρίνεται καθαρά η ενασχόλησή της με μια ποικιλία φαινομένων, που σχετίζονται άρρηκτα με τις κοσμογονικές αλλαγές της συγκεκριμένης περιόδου και επηρέασαν αρνητικά τον ρου της παγκόσμιας ιστορίας. Ζητήματα όπως ο ολοκληρωτισμός, τα εξουσιαστικά φαινόμενα, η δύναμη και η πολιτική, αποτέλεσαν μόνιμο αντικείμενο έρευνας στην πραγματεία της Άρρεντ, προσφέροντας καινοφανείς θεωρίες στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών και οι οποίες έμελλαν να αλλάξουν άρδην τον τρόπο προσέγγισης των ανωτέρω θεμάτων. Μάλιστα, δεν έλειψαν οι περιπτώσεις, στις οποίες της ασκήθηκε δριμεία κριτική πάνω στον τρόπο μελέτης της κοινωνικής πραγματικότητας, με τις απόψεις της να χαρακτηρίζονται αιρετικές και να εξοβελίζονται συχνά από δογματικούς κύκλους της παγκόσμιας διανόησης. Η ιδιαιτερότητα της συλλογιστικής της Άρρεντ έγκειται στο γεγονός ότι διαπνέεται από μια κομφορμιστική αντίληψη πάνω στην πορεία της ατομικής δράσης, η οποία κατ' επέκταση, έχει άμεση επίδραση στην εξέλιξη των κοινωνικών φαινομένων. Σαν όρος, ο κομφορμισμός υποδηλώνει την πλήρη εναρμόνιση του ατόμου στο περιβάλλον που ζει, τουτέστιν την καθυπόταξή του στο ισχύον κανονιστικό πλαίσιο, όπως τους νόμους, τους κανόνες και τους μηχανισμούς επιβολής κυρώσεων, οι οποίοι κυριαρχούν στην ομάδα που ενσωματώνει το άτομο (Ψυρούκης, 1982:285). Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι στις ακραίες εκφάνσεις τού εν λόγω φαινομένου, δηλαδή του υπερκομφορμισμού, τα άτομα άγονται και φέρονται καθολικά από το διαμορφώμενο πλαίσιο μιας ανώτερης αρχής, απώτερος σκοπός της οποίας είναι η διαιώνιση της εξουσιαστικής κυριαχίας. Με τον τρόπο αυτό, τα άτομα, καθίστανται κατά κόρον παθητικά όντα, μετατραπόμενα ακραιφνώς σε μία άβουλη αγελαία μάζα που έχει απολέσει κάθε στοιχείο ατομικής βούλησης και προσωπικής ταυτότητας. Προς επίρρωση της παραπάνω προβληματικής, η Άρρεντ προβαίνει σε μία εμβριθή ενδοσκόπηση της γερμανικής κοινωνίας, αποσκοπώντας να αναδείξει κατ' αυτόν τον τρόπο, όλες εκείνες τις πτυχές που οδήγησαν τον γερμανικό λαό στην εκλογίκευση ολέθριων επιλογών και συνετέλεσαν στην πλήρη επικράτηση του ναζιστικού καθεστώτος στα πολιτικά δρώμενα της χώρας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι το σημείο εκκίνησης αυτής της ερευνητικής κατεύθυνσης συναποτέλεσαν τόσο οι δίκες που διεξήχθησαν για τις ποινικές κυρώσεις των πρωταίων του ναζιστικού ολέθρου (δίκη της Νυρεμβέργης) όσο και η φυσική της παρουσία ως ανταποκρίτρια περιοδικού στην μετέπειτα πολύκροτη δίκη του μέχρι τότε φυγόδικου και πρώην συνταγματάρχη των SS, Άιχμαν Άλντοφ το 1960. Ο Άιχμαν, διαβόητος για την πλούσια ναζιστική του δράση, είχε καταφύγει στην Αργεντινή κατά τη διάρκεια της κατάρρευσης του Γ' Ράιχ προκειμένου να διαφύγει τη σύλληψη και κατ' επέκταση τις τιμωρίες που επιβλήθηκαν σε όλα τα ανώτατα στελέχη της Ναζιστικής ιεραρχίας. Ωστόσο, η κατάσταση αυτή δεν παρέμεινε αμετάβλητη εσαεί, με αποτέλεσμα να εντοπιστεί ο τόπος διαμονής του και να συλληφθεί, προϊόντος του χρόνου, από τις μυστικές υπηρεσίες της εποχής. Πιο συγκεκριμένα, συνελήφθη το 1960 ύστερα από μια μυστική επιχείρηση της ξακουστής Ισραηλινής υπηρεσίας πληροφοριών "Μοσαντ" και μεταφέρθηκε με άκρα μυστικότητα στο Ισραήλ, όπου δικάστηκε το 1961 καταδικαζόμενος σε θάνατο. Όπως ήταν αναμενόμενο, το επίμαχο ζήτημα της δικαστικής διαδικασίας υπήρξε το εξής: ο βαθμός συμμετοχής του Άιχμαν στη γενοκτονία καθώς και η προσωπική ευθύνη που έφερε στη διαδικασία των εκτοπίσεων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Όμως, στην πορεία της δίκης τα ερωτήματα και οι προβληματισμοί που αναδύθηκαν υπερίσχυαν σε σχέση με τις απαντήσεις. Τελικά τί πραγματικά αντιπροσώπευε η φιγούρα του Άιχμαν, έναν ενσυνείδητο ναζί που ενεργούσε με υπερβάλλοντα ζήλο ή το γρανάζι ενός καλοκουρδισμένου μηχανισμού μαζικής εξόντωσης ανθρώπων; Εδώ αξίζει να αναφερθεί ότι η υπερασπιστική γραμμή του κατηγορούμενου βασίστηκε στο επιχείρημα ότι, ως υφιστάμενος, ο Άιχμαν, εκτελούσε απλώς διαταγές ανωτέρων του. Μάλιστα, μετά το πέρας της δικαστικής διαδικασίας και με

την καταδικαστική απόφαση να επισύρει την ανωτάτη των ποινών, ο Άιχμαν υποστήριξε ότι το δικαστήριο, υπερτίμησε τον ρόλο που κατείχε στα S.S. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά σε μια επιστολή του, αιτούμενος απονομή χάριτος προς τον τότε Πρόεδρο του Ισραήλ: *“...Πρέπει να διακρίνει κανείς τους υπεύθυνους αρχηγούς από πρόσωπα όπως εγώ που εξαναγκάστηκαν να υπηρετήσουν σαν απλά εργαλεία στα χέρια τους..Δεν ήμουν ένας υπεύθυνος αρχηγός και έτσι δεν αισθάνομαι ένοχος...”* (Ανακτήθηκε στις 27/7/2019 από <https://militaire.gr>). Όπως ήταν αναμενόμενο, η διαδικασία αυτή σε συνδυασμό με το συγκινησιακό φορτίο που επέφερε η ανασκόπηση μακάβριων τεκταινομένων, δημιούργησε έντονο προβληματισμό για τις δυνάμεις που σοβούν στο κοινωνικό πεδίο και δύνανται να κυριαρχούν πάνω στην ιδιοσυγκρασία του ατόμου, μεταμορφώνοντας την ίδια στιγμή άρδην τον χαρακτήρα του. Τελικά, τι ποσοστό ευθύνης φέρει προσωπικά το άτομο, ώστε να μην καθίσταται άμοιρο ευθυνών και έρμαιο των κοινωνικοπολιτικών και πολιτιστικών συγκυριών που το περιβάλλουν; Πρόκειται, βεβαίως, για ένα διαχρονικό ζήτημα, το οποίο απασχόλησε πλήθος θεωρητικών καθ’ όλη τη διάρκεια εξέλιξης της ανθρώπινης διάνοησης, πόσο μάλλον την περίοδο εκείνη, όπου η προβληματική για τα επαχθή πεπραγμένα των προηγούμενων ετών βρισκόταν σε έξαρση. Είναι άξιοι λόγου να αναφερθεί ότι ο εν γένει προβληματισμός και τα ηθικά ζητήματα που ανήγειρε η πολύκροτη δίκη του Άιχμαν, απετέλεσαν εφελτήριο περαιτέρω έρευνας και προβληματισμού, για όλο το πεδίο των κοινωνικών επιστημών. Στο πλαίσιο μάλιστα της πραναφερθείσας δίκης η Άρεντ, διατύπωσε μια ρηξηκέλευθη συλλογιστική πάνω στη δυναμική των συνθηκών, βασιζόμενη στην περιβόητη θεωρία της περί «κοινοτοπίας του κακού». Η ριζοσπαστικότητα της εν λόγω θεωρησης συνίστατο στο εγχείρημα να καταδειχθεί ότι το κακό δεν αποτελεί μια «εξαιρέση», μια αποκρουστική παρέκκλιση στα μάτια του παρατηρητή από το ηθικά ορθό και πρόπον, που συναντάται μονόπλευρα σε «διστραμμένες προσωπικότητες», αλλά σε μια δυνητική κατάσταση που σε συγκεκριμένες συνθήκες μπορεί να εκδηλωθεί «επιλέγοντας» απλούς, καθημερινούς ανθρώπους (Ανακτήθηκε στις 28/7/2019 από <https://www.tanea.gr>). Κατ’ αντιστοιχία, στο περιώνυμο βιβλίο της «Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ: Έκθεση για την κοινοτοπία του κακού», σημείο αναφοράς της προαναφερθείσας συλλογιστικής, εκφράζει την άποψη ότι τέτοια άτομα δε θα πρέπει να θεωρούνται κοινωνικά μορφώματα ή αρνητικές εξαιρέσεις ενός φυσιολογικού βίου, καθώς αυτό μας αποκόπτει από μία αρτιότερη προσέγγιση του εν γένει προβλήματος. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι τέτοιες περιπτώσεις, όπως η συγκεκριμένη, θα πρέπει να εκτίθεται ως συνηθισμένη, προκειμένου να συνειδητοποιηθεί η δυνητικότητα που εμφωλεύει σε άτομα της καθημερινότητας, να μετατραπούν ανάλογα τις συνθήκες, σε αποκρουστικές και ανήθικες μορφές της ανθρώπινης υπόστασης. Η αντίληψη αυτή συνεπάγεται ότι ο κάθε μέλος μιας κοινωνικής ομάδας δύναται να μετατραπεί σε δράστη κακού, ανάλογα το ποσό επιρρεπές είναι στις λανθάνουσες πιέσεις των κοινωνικών συνθηκών. Αναφερόμενη μάλιστα στην προσωπικότητα του Άιχμαν, η Άρεντ τονίζει το εξής: *“...Το πρόβλημα με τον Eichmann ήταν ακριβώς ότι τόσο πολλοί ήταν σαν αυτόν και ότι οι πολλοί δεν ήταν ούτε διστραμμένοι, ούτε σαδιστές, ότι ήταν, και ακόμη είναι, τρομερά και τρομακτικά φυσιολογικοί. Από την οπτική των νομικών θεσμών μας και τα ηθικά πρότυπα κρίσης, αυτή η κανονικότητα ήταν πολύ περισσότερο τρομακτική, από ό,τι όλες οι κτηνωδίες μαζί, γιατί... υπονοούσε ότι αυτός ο καινούργιος τύπος εγκληματία... διαπράττει τα εγκλήματά του, κάτω από συνθήκες που το κάνουν σχεδόν αδύνατο γι’ αυτόν να ξέρει ή να νιώθει ότι κάνει λάθος...”* (Zimbardo, 2011:382-383). Από την ανωτέρω εις βάθος ανάλυση, εύκολα συνάγεται ότι η ουσία της προβληματικής της Άρεντ ερείδεται σε μια σχετικοποίηση των ευθυνών του Άιχμαν, στο πρόσωπο του οποίου ανιχνεύεται μια νέα μορφή εγκληματικής φυσιογνωμίας, της οποίας το ανοσιούργημα δε συνίσταται σε κάποιο είδος ψυχικής πάθησης ή αιμοβόρων ενστίκτων, αλλά στη συνήθεια του να εναρμονίζεται τυφλά στις απαιτήσεις της εξουσίας. Χωρίς, βέβαια, αυτό να αναιρεί την αναμφισβήτητη ενοχή του· κατά την διάσημη πολιτική επιστήμονα, δεν ήταν ο εγγενής αντισημιτισμός, ούτε ο ναζιστικός φανατισμός που

τον καθιστούσε ένα φονικό εργαλείο του ναζιστικού μηχανισμού, αλλά η απόλυτη ποδηγέτησή του σε ένα άνωθεν επιβεβλημένο καθήκον (Ανακτήθηκε στις 31/7/2019 από <https://www.kathimerini.gr>). Στο σημείο αυτό, καθίσταται εμφανές ότι η ανωτέρω συλλογιστική συνάδει προδήλως με θεωρήσεις που αναφέρθηκαν και σε προηγούμενα εδάφια και οι οποίες αποστασιοποιούνται από μονόπλευρες κατηγορηματικές διατυπώσεις πάνω ιδιοσυγκρασία του υποκειμένου, εστιάζοντας κυρίως στις συνθήκες των κοινωνικών καταστάσεων που έχουν τη δυνατότητα να δρουν υποδορίως σε αυτό.

5.8.ΦΡΟΥΝΤ : Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΠΗΓΗ ΔΥΣΤΥΧΙΑΣ.

Το επίμαχο ζήτημα της περίπλοκης σχέσης ατόμου και περιβάλλοντος, εμφανίζεται έμμεσα και στις βαθυστόχαστες αναλύσεις ενός εκ των σημειόντων προσωπικοτήτων του πεδίου της ψυχολογίας, του Σίγκμουντ Φρόυντ. Ο Φρόυντ, προσανατολιζόμενος στη δομή της ανθρώπινης ψυχοσύνθεσης και ιδιαίτερα στην ανάλυση της συνείδησης του υποκειμένου, στράφηκε κατά κόρον στις ψυχικές διεργασίες και παραμέτρους, οι οποίες επηρεάζουν την ψυχική κατάσταση του ατόμου και διαμορφώνουν την προσωπικότητά του. Οι διατυπώσεις του Γερμανού φιλοσόφου εστιάζουν περίξ της βασικής αντίληψης ότι αυτό που προσδιορίζεται ως εαυτός, εκφάνσεις του οποίου αποτελούν οι διανοητικές λειτουργίες, η ταυτότητα και η προσωπικότητα, συνιστά στην πραγματικότητα ένα περίπλοκο φαινόμενο που δεν είναι άμεσα αντιληπτό, αλλά δυνάμει συναγόμενο μιας διαγνωστικής διαδικασίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, υφίσταται ένα κενό ανάμεσα στο συνειδητό και το ασυνειδητό, το οποίο χρήζει άμεσης επισταμένης διερεύνησης (Smith, 2006:311). Υπό αυτή την οπτική και προς ευόδωση του ανωτέρω εγχειρήματος, ο Φρόυντ, υιοθέτησε καινοτόμες τεχνικές που είχαν ως ερευνητική πυξίδα την ενδοσκόπηση της προσωπικότητας και αφορούσαν την αποκρυπτογράφηση μύχιων διεργασιών, μη ορατών εκ πρώτης όψεως, αλλά έμμεσα αντιληπτών μέσω μιας νεοπαγούς ερευνητικής μεθόδου, η οποία μετέπειτα ονομάστηκε ψυχανάλυση. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η αναζήτηση νέων και αποτελεσματικότερων μεθόδων πάνω στην ερμηνεία της φύσης του ατόμου, κατέστησε την ψυχανάλυση σύντομα ένα αξιοσημείωτο επιμέρους πεδίο στον κλαδο της ψυχολογίας, τόσο σαν ερευνητική μέθοδο όσο και σαν θεωρία του ανθρώπινου νου. Σαν μέθοδος, σκοπός της είναι η εκμαίευση των ασυνειδητών και ανεκπλήρωτων επιθυμιών του ατόμου, μέσω ενός ελεύθερου διαλόγου που αναπτύσσεται ανάμεσα στον ψυχαναλυτή και τον ασθενή. Πρόκειται δηλαδή για μια διαδικασία που επικεντρώνεται περισσότερο με την παθολογία του ατόμου και λιγότερο με τα εκτυλισσόμενα φαινόμενα στον κοινωνικό του περίγυρο. Ωστόσο, κρίνεται αναγκαίο εδώ να επισημανθεί ότι παρόλη την ακραιφνή ψυχολογική κατεύθυνση που διακρίνει την εν λόγω μέθοδο, εντούτοις εμπεριέχει και έντονα στοιχεία ανθρωπολογικού και κοινωνιολογικού περιεχομένου. Η εν λόγω διαπίστωση τεκμαίρεται από τη συστηματική ενασχόληση του διάσημου ψυχολόγου με ένα ευρύ φάσμα θεμάτων που ξεπερνούσαν τα όρια του αμιγώς ψυχολογικού πεδίου και άπτονταν των επιδράσεων του κοινωνικού περιβάλλοντος πάνω στην ιδιοσυγκρασία του υποκειμένου. Κινούμενη σε αυτό το πλαίσιο, η πραγματεία του Φρόυντ αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην υπολανθάνουσα σύγκρουση που αναπτύσσεται έσωθεν του ατόμου, ανάμεσα στην ακατάπαυστη επιθυμία του να ικανοποιηθούν τα προσωπικά του ένστικτα, με τις αξιώσεις που προβάλλει προς το πρόσωπό του ο κοινωνικός περίγυρος και κατ' επέκταση ο πολιτισμός. Για να ενισχύσει μάλιστα την προβληματική αυτή, ο διάσημος ψυχολόγος, επιδίδεται σε μια μακροσκελή ανάλυση του τρόπου διάρθρωσης της ανθρώπινης ψυχοσύνθεσης, την οποία προσεγγίζει ως ολότητα τριών επιμέρους μερών: α) του “Αυτό” (id), στο οποίο εδρεύουν όλες οι παρορμίσεις και τα ένστικτα που χρήζουν άμεσης ικανοποίησης και ενυπάρχουν στο άτομο εκ γενετής, β) του “Εγώ” (ego), το οποίο αντιπροσωπεύει τη λογική διάσταση του εαυτού και αναπτύσσεται εν συναρτήσει της συσσωρευμένης γνώσης που προσλαμβάνεται από τον καθημερινό βίο και γ) του “Υπερεγώ” (Superego), το οποίο αποτελεί προϊόν της κοινωνικοποίησης και συνιστά

κατά κάποιον τρόπο το μεταλαμπαδευόμενο σύστημα αξιών (κοινωνικές νόρμες – ηθικό πλαίσιο) του περιβάλλοντος προς το υποκείμενο. Αξίζει δε να επισημανθεί, στο σημείο αυτό, ότι η αλληλεπίδραση των τριών αυτών στοιχείων, σύμφωνα με τον Φρόντ, προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό την ψυχική κατάσταση του ατόμου, με την έλλειψη ισορροπίας μεταξύ αυτών να προκαλεί εσωτερικές συγκρούσεις, δημιουργώντας στο άτομο επιθετικές διαθέσεις. Η κατάσταση αυτή, σύμφωνα με τον Γερμανό επιστήμονα, άρχεται παιδιόθεν και διαρκεί καθ' όλη την περίοδο της ενηλικίωσής του, αφού το άτομο δια της κοινωνικοποίησης υποβάλλεται σε μια μακρόχρονη διαδικασία αφομίωσης προτύπων δράσης (λέγειν και πράττειν), κατά την οποία εσωτερικεύει ασυνείδητα όλους εκείνους του κανόνες και κανονιστικά πρότυπα που τον οδηγούν σε μία αυθόρμητη υποταγή. Μπροστά σε αυτήν τη διεργασία, η παιδική συνείδηση, ανίσχυρη και άοπλη να αντιμετωπίσει όλη αυτή την προσπάθεια που απαιτείται για να μετουσιωθεί σε πολιτισμένη ύπαρξη, κοιτάζει να αμυνθεί καταστέλλοντας και απωθώντας τις επιθυμίες που τη διακρίνουν (Κρανάκη, 1986:71). Το γεγονός αυτό μάλιστα, συνεπάγεται τον άμεσο εξοβελισμό όλων των σύμφυτων προδιαθέσεων, που θεωρούνται αποτρεπτικές παράμετροι για τη δόμηση του κοινωνικού γίνεσθαι και διασαλεύουν την κοινωνική τάξη στο ασυνείδητο μέρος της ψυχής. Συγχρόνως, ο εξοστρακισμός των φυσικών ροπών στο ασυνείδητο και η τυφλή εναρμόνιση του ατόμου με τις κοινωνικές επιταγές, εξαναγκάζει το άτομο να έλθει σε ρήξη με το φυσικό του “είναι”, με άμεση συνέπεια την εμφάνιση διαστροφών, στρεβλώσεων και ψυχώσεων στον ψυχικό του κόσμο. Οι ψυχώσεις δηλαδή, προέρχονται κατά κάποιο τρόπο, από την αντίθεση του εγώ με τον εξωτερικό κόσμο. Αποκρυπτογραφώντας τον Φρόντ, η Κρανάκη διατείνεται για το ασυνείδητο ότι: *“...Ο τόπος του ασυνείδητου δεν είναι χώρος γεωμετρικός, αλλά θυμίζει πεδίο μάχης, ένα θέατρο μια σκηνή όπου ένστικτα και επιθυμίες συγκρούονται αδιάκοπα γιατί, ακριβώς, στο χωρό αυτό βρίσκεται το απόθεμα των φυσικών παρορμήσεων και του σεξουαλικού ενστίκτου...”* (Κρανάκη, 1986:18). Θεωρεί, με άλλα λόγια, (ο Φρόντ) ότι η διαδικασία αυτή (η κοινωνικοποίηση) λειτουργεί παρά φύσιν σε σχέση με την πραγματική υπόσταση του ατόμου, καθώς το υποχρεώνει να καταπνίξει όλες τις φυσικές του ορμές και ένστικτα στο υποσυνείδητο προς χάριν της κοινωνικής σταθερότητας και ευημερίας. Για αυτόν λόγο, άλλωστε, σύμφωνα με τον ίδιο, μεγάλο μέρος της σύγχρονης ζωής, αμφοτέρωθεν ατομικής και κοινωνικής, καθίσταται αφόρητο λόγω ακριβώς του γεγονότος ότι τα άτομα υποχρεώνονται να καταπνίγουν διαρκώς τις φυσικές τους ενορμήσεις. Στο σημείο αυτό είναι άξιο λόγου να επισημανθεί ότι το άτομο στη βάση της Φροϋδικής θεώρησης δεν έχει καμία σχέση με το εξιδανικευμένο πρότυπο που προέβαλαν αρκετοί κοινωνιολόγοι απ’ την περίοδο του διαφωτισμού και εντεύθεν. Αντίθετα, το εκλαμβάνει ως μια οντότητα που εκ φύσεως ρέπει προς μια αλόγιστη τάση ικανοποίησης ενστίκτων, παρορμήσεων και επιθετικών τάσεων που προσιδιάζουν περισσότερο σε κτηνώδη-πρωτόγονη κατάσταση παρά σε εχέφρον άτομο ανεπτυγμένης πολιτισμικής κλίμακας. Συνεπάγεται ότι η ύπαρξη τέτοιων τάσεων, δε θα μπορούσε παρα να εκληφθεί ως απειλή για το συνεκτικό ιστό και την κοινωνική σταθερότητα, με αποτέλεσμα να ενεργοποιούνται όλες εκείνες οι διαδικασίες καταστολής, φερ’ ειπείν κοινωνικοποίηση, που δρουν κατασταλτικά αποσκοπώντας στην διαιώνιση του πολιτισμού. Όπως διατείνεται χαρακτηριστικά σε περιώνυμο σύγραμμά του: *“...Ο πολιτισμός αντιμετωπίζει λοιπόν την επικίνδυνη επιθετική τάση του ατόμου εξασθενίζοντάς την, αποπλίζοντάς την, αναθέτοντας την επιτήρησή της σε μια αρχή στο εσωτερικό του, η οποία μοιάζει με κατοχική δύναμη σε κατακτημένη πόλη...”* (Φρόντ, 2015:115). Όντας υπέρμαχος τέτοιων αντιλήψεων, ο Φρόντ, δε διστάζει να χαρακτηρίσει την εν λόγω διαδικασία σαν ένα “δράμα”, μία πάλη που επαναλαμβάνεται εις το διηνεκές μεταξύ των τριών μερών της προσωπικότητας, τα οποία συμπυκνώνονται: στα βιολογικά ένστικτα, στις εμπειρίες και στην ηθική εξουσία του ατόμου που θεμελιώνεται στο εσωτερικό του ως απόρροια της κοινωνικοποίησης (Ζέγκερ, 1977:95). Ιδιαίτερα, στο διάσημο πόνημά του “Ο Πολιτισμός Πηγή Δυστυχίας” προσδιορίζει emphaticά τον πολιτισμό ως φαινόμενο καταπίεσης παρά

διαδικασία ολοκλήρωσης, το οποίο περιήγαγε τον άνθρωπο εις κατάσταση έσχατης δυστυχίας. Καταλήγει έτσι, στο σημείο να επισημάνει ότι πιθανότερο είναι να διατηρεί ο “Βάρβαρος” άνθρωπος την ψυχική του υγεία και ισορροπία, παρά ο “Πολιτισμένος” άνθρωπος (Κρανάκη, 1986:71). Το εν λόγω πόνημα συντάχθηκε το 1929 και έμελλε να αποτελέσει ένα από τα σημαντικότερα έργα που επηρέασαν σημαντικά τη σύγχρονη κοινωνιολογική σκέψη. Συγκεκριμένα, η εν λόγω πραγματεία διαλαμβάνει τις συνέπειες που επιφέρει το πολιτισμικό φαινόμενο πάνω στην ανθρώπινη φύση καθώς και τις αλλαγές που επακολουθούν ως απόρροια αυτού. Αν και σε πρώτη ματιά η ερμηνευτική που αναπτύσσει ο Φρόντ πάνω στο πολιτισμικό φαινόμενο φαντάζει αρνητική, εντούτοις δεν αποσκοπεί στην απομάγευση του φαινομένου, αλλά στην απόδοση μιας ρεαλιστικής διάστασης πάνω στη σχέση ανθρώπου και περιβάλλοντος. Κατά κάποιον τρόπο δηλαδή, ερμηνεύει τον πολιτισμό σαν ένα αναγκαίο κακό, μια αδήριτη ανάγκη του ανθρώπου να εξασφαλίσει για την επιβίωσή του τα προς το ζην με κόστος τον περιορισμό των φυσικών ορμών που τον ολοκληρώνουν υπαρξιακά και την παρέκκλισή του από τη φυσική ροπή που τον διακρίνει. Εύκολα συνεπάγεται ότι η ανωτέρω αντίληψη προσιδιάζει σε αρκετά σημεία με αρκετές προαναφερθείσες κομφορμιστικές προσεγγίσεις, οι οποίες προέβαλαν το άτομο ως προϊόν ανελεύθερων διαδικασιών και όχι ως μια οντότητα συγκροτημένη στη βάση της ελεύθερης βούλησης.

5.9. ΠΙΤΙΡΙΜ ΣΟΡΟΚΙΝ: Ο ΑΚΑΤΑΛΥΤΟΣ ΔΕΣΜΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ.

Παρόμοια στάση, απέναντι στην επίδραση που ασκεί ο πολιτισμικός παράγοντας στην προσωπικότητα του ατόμου και κατ’ επέκταση στον τρόπο δράσης και συμπεριφοράς του, φαίνεται να υιοθετεί εν γένει, και ένας άλλος διάσημος κοινωνιολόγος, ο Πιτιρίμ Σορόκιν (1889-1968). Ο Σορόκιν, αν και γεννημένος στη Ρωσία, αποτέλεσε μια απ’ τις πιο εξέχουσες προσωπικότητες της Αμερικάνικης Κοινωνιολογίας που κάλυψε με την πολυμαθία και το πλούσιο έργο του ένα ευρύ φάσμα πεδίων της σύγχρονης κοινωνικής επιστήμης. Η τεράστια συμβολή του στο κοινωνιολογικό πεδίο καταδεικνύεται εμφανώς απ’ τις μεταφράσεις που έχουν πραγματοποιηθεί σε πλείστα από τα έργα του, γεγονός που τον συγκαταλέγει αναντίρρητα στους πιο διάσημους Αμερικανούς Κοινωνιολόγους. Ο Σορόκιν, αφού εκδιώχθηκε από την Σοβιετική Ένωση κατά την άνοδο των Μπολσεβίκων την επαύριον της Οκτωβριανής Επανάστασης, κατέφυγε στις Ηνωμένες Πολιτείες όπου ανέπτυξε την κοινωνιολογική του ανάλυση, προσφέροντας μια διευρυμένη και καινοτόμα θεώρηση γύρω από την κοινωνικοπολιτιστική πραγματικότητα. Αναγνωρίζοντας ότι ο κατακερματισμός του επιστημονικού πεδίου παρήγαγε περιορισμένες αλήθειες βασισμένες σε μονιστικές προσεγγίσεις, ο Ρωσοαμερικάνος θεωρητικός στράφηκε σε μια πιο ολοκληρωμένη βάση για γνώση. Έτσι, η κοινωνιολογία που ανέπτυξε δεν αποσκοπούσε στο να ρίξει φως σε μεμονωμένα χαρακτηριστικά συγκεκριμένων κοινωνικών πεδίων και μονάδων, αλλά στόχευε στην ανάδειξη παγκόσμιων αρχών και νόμων που διέπουν την κοινωνικοπολιτιστική πραγματικότητα μέσα από μια ολιστική προσέγγιση. Όπως υποστήριξε ο ίδιος σε μια προσωπική του προσπάθεια οριοθέτησης του εν λόγω πεδίου: “...Η κοινωνιολογία, λέει, είναι η γενικεύουσα θεωρία περί δομής και δυναμικής α) των κοινωνικών συστημάτων και συνονθυλευμάτων (των λειτουργικά ασυμβίβαστων στοιχείων), β) των πολιτιστικών συστημάτων και συνονθυλευμάτων και γ) των προσωπικοτήτων, όσον αφορά τη συγκρότησή τους, τους κύριους τύπους, τις αμοιβαίες σχέσεις τους και τις διαδικασίες της προσωπικότητας...” (Timasheff & Theodorson, 1980:546). Στη βάση αυτής της αντίληψης, για κάθε μία από τις κατηγορίες των κοινωνικών φαινομένων αντιστοιχεί και μια επιμέρους κοινωνική επιστήμη. Πέραν όμως απ’ τις επιστήμες αυτές, χρειάζεται να δομηθεί και μία άλλη επιστήμη, αυτή της κοινωνιολογίας που θα συνιστά τον συγκερασμό των επιμέρους επιστημονικών πεδίων σε μία λογική σύνθεση, η οποία θα συμβάλλει στην ανάπτυξη ενός

ενιαίου θεωρητικού συστήματος. Για τον λόγο αυτό, ο Σορόκιν χαρακτήρισε τις κοινωνιολογικές και φιλοσοφικές του αντιλήψεις ως «ολοκληρωτικές», καθώς εστιάστηκαν κατά κόρον σε έναν καθολικό τρόπο προσέγγισης του κοινωνικού γίνεσθαι, μακριά από μονοδιάστατες και επιμεριστικές διατυπώσεις. Υπό αυτό το πρίσμα, στην ερμηνευτική που παραθέτει ο διάσημος θεωρητικός, ο πολιτισμός, η κοινωνία και η προσωπικότητα, δομικά στοιχεία του κοινωνικού πλαισίου, δε διαχωρίζονται σε ξεχωριστά διακριτά πεδία, τα όποια χρήζουν ξεχωριστής ερμηνευτικής προσέγγισης, αλλά ανάγονται σε αναπόσπαστα τμήματα μιας συγκροτηθείσας υπερεπιστήμης (κοινωνιολογίας), η οποία άπτεται όλων των επιμέρους κοινωνιολογικών πεδίων. Πρόκειται δηλαδή, για μια διαπίστωση όπου και τα τρία αυτά στοιχεία της κοινωνικής πραγματικότητας δύναται να αξιοποιηθούν ως μια αδιαίρετη οντότητα προς επίτευξη μιας άρτιας κοινωνιολογικής επεξήγησης και μελέτης των κοινωνικών φαινομένων. Η αιτιολογία της εν λόγω θεώρησης βασίζεται στο επιχείρημα πως ο πολιτισμός, η κοινωνία και η προσωπικότητα συνιστούν μία τρισυπόστατη ενιαία ύπαρξη της οποίας τα στοιχεία βρίσκονται σε μια κατάσταση αέναης αλληλεπίδρασης. Συνεπώς, η κοινωνική και η πολιτισμική πραγματικότητα πρέπει να εξετάζονται σαν σύνολο, σαν ένα σφιχτοπλεγμένο όλον που αναπτύσσεται και δεν μπορεί να αναλυθεί παρά μόνο σαν τέτοιο. Στο σημείο αυτό, είναι άξιο λόγου να επισημανθεί ότι το εν γένει εγχείρημα του Σορόκιν να κατανοηθεί ο πολιτισμός και η κοινωνική δομή σαν ένα ενιαίο σύστημα, όπως και οι σχέσεις ανάμεσα σε παράλληλες ή αποκλίνουσες εξελίξεις, αποτελεί για αρκετούς θεωρητικούς την πιο αποφασιστική προσπάθεια που έχει καταγραφεί μέχρι τώρα στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών (Ζέγκερ, 1977:106). Είναι εμφανές ότι η συγκεκριμένη θεώρηση περιβάλλεται σαφώς και από στοιχεία της θεωρίας του Ζίμελ –θεωρία της Κοινωνικής Διαντίδρασης– αφού περιγράφει τα εκτυλισσόμενα φαινόμενα της κοινωνικής πραγματικότητας να είναι συνάρτηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των τριών προαναφερθέντων δομικών στοιχείων. Όπως ειπώθηκε και σε προηγούμενη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου, η θεωρία της κοινωνικής διαντίδρασης, αναφέρεται σε κάθε διεργασία ή κατάσταση κατά την οποία ένα μέρος του όλου ασκεί έμμεση ή άμεση επίδραση σε ένα άλλο, επηρεάζοντας τον τρόπο δράσης και λειτουργίας του. Πρόκειται δηλαδή, για μια διαδικασία στην οποία ο τρόπος του “Λέγειν” και “Πράττειν” διαμορφώνεται μέσα από ένα πλέγμα αμοιβαίων δράσεων των αλληλεπιδρώντων μερών. Για τον Σορόκιν, ειδικότερα, η διαδικασία της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης περιλαμβάνει τρία βασικά στοιχεία: τον ανθρώπινο παράγοντα ως υποκείμενο αλληλεπίδρασης, τις σημασίες, αξίες και κανόνες που καθορίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, καθώς και τα φαινόμενα που λαμβάνουν χώρα και αποτελούν τους αγωγούς ενσωμάτωσης των εν λόγω αξιών στην απτή πραγματικότητα, μέσα από μια αλληλουχία δράσεων. Όντας υπέρμαχος μάλιστα αυτής της αντίληψης, στο περιώνυμο έργο του “Κοινωνία, Πολιτισμός και Προσωπικότητα”, ο Σορόκιν διατείνεται ότι: *“...Η πολιτιστική πλευρά του υπεροργανικού κόσμου αποτελείται από τα νοήματα, τις αξίες, τους κανόνες καθώς και την αλληλεπίδραση των εννοιών αυτών όπως αντικειμενοποιούνται δια μέσου των έκδηλων πράξεων και των άλλων φορέων του κοινωνικού πολιτισμικού κόσμου...”* (Τερλεξής, 1975:24) Το συγκεκριμένο πόνημα συγγράφηκε το 1947 κατά την περίοδο που επακολούθησε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και αντικατόπτριζε την έντονη ανησυχία του Ρώσου θεωρητικού για τη σχέση μεταξύ των αξιών και των στάσεων του ατόμου και των επιπτώσεών τους στην ευρύτερη κοινωνία. Στη περιγραφείσα πραγματεία συντίθενται μια εκτενής σειρά γεγονότων και αναλύσεων των αλληλεπιδράσεων της κοινωνικής δομής, του πολιτισμού και της προσωπικότητας του ατόμου. Συνιστά δηλαδή μία μελέτη που εξετάζει τους αναδυόμενους συσχετισμούς μεταξύ της προσωπικότητας του ατόμου, των ευρύτερων πολιτιστικών αξιών στις οποίες διαμορφώνεται η προσωπικότητά του και των δομών του κοινωνικού πλαισίου. (Ανακτήθηκε στις 22/8/2019 από <https://www.transcend.org/tms/>). Όπως σημειώνει ο ίδιος ο Σορόκιν: *“... Η προσωπικότητα είναι ένας μικρόκοσμος που αντικατοπτρίζει τον κοινωνικοπολιτιστικό μακρόκομο στον οποίο*

γεννήθηκε και ζεί το άτομο. Η ζωή του ατόμου είναι ένα μεγάλο δράμα που καθορίζεται πρώτον από τον κοινωνικό του περίγυρο και δεύτερον από τις βιολογικές ιδιότητες του οργανισμού του. Πρίν ακόμα γεννηθεί ο οργανισμός, το κοινωνικοπολιτιστικό περιβάλλον αρχίζει να επηρεάζει και να καθορίζει τις ιδιότητες του οργανισμού και διατηρεί ασταμάτητα τον διαμορφωτικό του αυτό ρόλο, μέχρι το θάνατο του ατόμου και πέρα από αυτόν...” (Timasheff & Theodorson, 1980:555) Η άποψη αυτή ενισχύει εναργώς την συλλογιστική για την αποφασιστική επιρροή που ασκεί ο πολιτισμός και οι συλλογικές παραστάσεις στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς και της προσωπικότητας των υποκειμένων. Επιπλέον, είναι φανερό ότι αρκετά στοιχεία της εν λόγω αντίληψης ομοιάζουν εν μέρει με τη θεώρηση του Φρόντ, αφού και οι δύο συλλογιστικές εκλαμβάνουν αμφοτέρως την επίμαχη διαδικασία της επιρροής, σαν ένα δράμα που άρχεται στο άτομο παιδιόθεν. Ωστόσο, αν και ενστερνίζεται την ακατάβλητη επίδραση του πολιτισμού στην προσωπικότητα του υποκειμένου, σε αντίθεση με τον Φρόντ, την τοποθετεί σε μία δυναμική και ετεροβαρή διαδικασία κατά την οποία, εκτός από τον πολιτισμό, διαδραματίζουν σε δεύτερο έστω χρόνο, ουσιαστικό ρόλο και τα άτομα, μέσω των νοημάτων και των εννοιών που αναπαράγονται έσωθεν του κοινωνικού πλαισίου. Αυτό συνεπάγεται ότι η προσωπικότητα λαμβάνει από το πολιτισμικό πεδίο το μεγαλύτερο μέρος των στάσεων και αξιών στο πλαίσιο της κοινωνικοποίησης, αλλά, ταυτόχρονα, μέσω της κοινωνικής διαντίδρασης επηρεάζει στη συνέχεια τον πολιτισμό και την κοινωνική πραγματικότητα. Παρόλα αυτά, σε κάθε περίπτωση και ανεξαρτήτως ερμηνευτικής προσέγγισης, καθίσταται σαφές ότι, στην κοινωνιολογική σκέψη του Σορόκιν αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στο ρόλο που διαδραματίζουν οι πολιτισμικοί παράγοντες ως υπεροργανικά στοιχεία στη διαμόρφωση της κοινωνικής συμπεριφοράς του ατόμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο : ΤΟ ΠΕΙΡΑΜΑ ΤΟΥ ΣΤΑΝΦΟΡΝΤ

Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, ένα πλήθος πειραματικών διεργασιών πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο μιας νέας αντίληψης περί της ανθρώπινης ψυχοσύνθεσης και τον ρόλο που αυτή ενέχει στην ανάπτυξη και πορεία των κοινωνικών φαινομένων. Αποτέλεσμα αυτών των εργασιών ήταν η ανάπτυξη ενός νέου επιστημονικού πεδίου στον κλάδο των κοινωνικών επιστημών, αυτού της Κοινωνικής Ψυχολογίας. Κατά την κοινωνική ψυχολογία γίνεται προσπάθεια κατανόησης της κοινωνικής πραγματικότητας στο σύνολό της. Οι θιασώτες του συγκεκριμένου πεδίου, βασιζόμενοι στον συγκερασμό πολλών θέσεων της κοινωνιολογίας με την ψυχολογία και απεκδυόμενοι κάθε δογματική και μονοδιάστατη θεώρηση των παραπάνω πεδίων, προσπάθησαν να μελετήσουν τα κοινωνικά φαινόμενα, δίνοντας έμφαση εξίσου στη φύση του ατόμου και στο κοινωνικό περιβάλλον που εδράζεται. Χρησιμοποιώντας νέες μεθόδους και έννοιες, το εν λόγω πεδίο επιχειρεί να απαντήσει εναργώς σε ζητήματα που έχουν σχέση με τη διαμόρφωση της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς μέσω υποκειμενικών και αντικειμενικών παραγόντων. Σύμφωνα με τον Γκίνσμπεργκ, ο ρόλος της κοινωνικής ψυχολογίας εστιάζεται στο να καταδείξει τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικές δομές, όπως οι θεσμοί, νόμοι, μηχανισμοί, κλπ. και οι μεταβολές τους, επιδρούν καταλυτικά στην νοοτροπία και δράση των ατόμων και ομάδων μέσα από τα ερεθίσματα που εκπέμπουν καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αντίστοιχα η πνευματική κατάσταση των ατόμων-μελών επηρεάζει απ' την πλευρά της τις κοινωνικές δομές, λειτουργώντας μεταγενέστερα σαν πομπός των ερεθισμάτων αυτών (Χατζηϊωάννου, 1987:138). Εξετάζει, δηλαδή, την αλληλεπίδραση που αναπτύσσεται ανάμεσα στις δυνάμεις που ενυπάρχουν στο κοινωνικό περιβάλλον και της ιδιοσυγκρασίας του ατόμου που διαμορφώνουν την ατομική και κοινωνική δράση, δημιουργώντας παράλληλα πλήθος από ενδιάμεσες ψυχολογικές καταστάσεις και τοποθετήσεις όπως ατομικές και συλλογικές νοοτροπίες, στάσεις, κλπ. Στο πλαίσιο αυτό και ειδικότερα μετά την προβληματική που ανέδειξε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος σχετικά με τη στάση του ατόμου απέναντι σε ολοκληρωτικές μορφές διακυβέρνησης, διεξήχθησαν πλήθος ερευνών πάνω στις τάσεις, οι οποίες αλλοτριώνουν το άτομο και το εξαναγκάζουν να εναρμονιστεί με δυνάμεις που χαρακτηρίζονται από αρνητικό πρόσημο. Έτσι, με βάση την ανωτέρω συλλογιστική διεξήχθησαν αρκετά πειράματα όπως των Asch, Milgram και μεταγενέστερα του Zimbardo, το περιώνυμο Πείραμα του Στάνφορντ. Ειδικότερα, το Πείραμα του Στάνφορντ αφορούσε μία έρευνα της ανθρώπινης συμπεριφοράς, η οποία πραγματοποιήθηκε το 1971 στο πλαίσιο ενός Πανεπιστημιακού προγράμματος για τις ψυχολογικές επιπτώσεις που επιφέρει στο άτομο η εναλλαγή ρόλων στην καθημερινότητα του ατόμου και εν προκειμένω η μετατροπή του σε φυλακισμένο ή δεσμοφύλακα. Κάθε ρόλος συνεπάγεται ορισμένες αναμενόμενες συμπεριφορές και ιδιότητες, οι οποίες συνδέονται άρρηκτα με την κατοχή μια θέσης, ανεξάρτητα από τα ατομικά χαρακτηριστικά του κατόχου της. Για τον λόγο αυτό, έχει ιδιαίτερη σημασία από κοινωνιολογική σκοπιά, γιατί δείχνει πώς η ατομική δραστηριότητα δέχεται κοινωνικές επιδράσεις και έτσι εναρμονίζεται με συγκεκριμένα πρότυπα συμπεριφοράς. Εισηγητής του πειράματος και επικεφαλής της ερευνητικής διαδικασίας ήταν ο καθηγητής ψυχολογίας Φίλιπ Ζιμπάρντο του Πανεπιστημίου Στάνφορντ. Σκοπός του πειράματος ήταν η μελέτη των αντιδράσεων και οι συνέπειες που επιφέρει η εναλλαγή των κοινωνικών ρόλων σε άτομα της καθημερινότητας. Για το λόγο αυτό, επιλέχθηκαν 24 φοιτητές σε σύνολο 70 ατόμων, κατόπιν αγγελίας, για να στελεχώσουν τους ρόλους της ερευνητικής διαδικασίας σε μια υποτιθέμενη φυλακή. Απ' την ομάδα παρατήρησης, οι μισοί ανέλαβαν το ρόλο των δεσμοφυλάκων και οι άλλοι μισοί των κρατουμένων. Η διεξαγωγή του πειράματος έγινε σε συνθήκες πραγματικής φυλάκισης, ώστε να δημιουργηθούν ρεαλιστικές συνθήκες κράτησης και να εξαχθούν αντικειμενικά συμπεράσματα για την επιστημονική έρευνα. Ο χώρος διεξαγωγής διαμορφώθηκε κατάλληλα σε υπόγειο κτιρίου του Πανεπιστημίου, ώστε να υπάρχει συστηματική και ενδεδειγμένη παρακολούθηση. Αξίζει να σημειωθεί ότι για τον πλήρη έλεγχο της διαδικασίας και την

αποφυγή λαθών, τα οποία θα καθιστούσαν την ερευνητική μέθοδο ανακριβή, η επιλογή των υποψηφίων συντελέστηκε με πρωταρχικό κριτήριο την απουσία ψυχολογικών και ιατρικών προβλημάτων αλλά και τέλεσης ποινικά κολάσιμων πράξεων. Έτσι, κατ' αυτόν τον τρόπο, το αντιπροσωπευτικό δείγμα θα ήταν αξιόπιστο και η ερευνητική διαδικασία φερέγγυα και επιστημονικά τεκμηριωμένη για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Κατά την έναρξη του προγράμματος τίποτα δεν προμήνυε κάτι το ανησυχητικό. Ωστόσο, από τη δεύτερη ημέρα και εντεύθεν, άρχισαν ήδη να διαφαίνονται τα πρώτα σημάδια για το τι θα επακολουθούσε. Την επαύριον της έναρξης της πειραματικής διαδικασίας και μόλις τη δεύτερη ημέρα εγκλεισμού, οι φοιτητές-κρατούμενοι ένιωθαν αποπροσανατολισμένοι, έχοντας απολέσει την αίσθηση της πραγματικότητας (χρόνου) και μπαίνοντας στη ψυχολογία του πραγματικού φυλακισμένου. Μάλιστα, περιήλθαν σε τέτοιο σημείο ψυχικού εκφυλισμού και αποδόμησης της προσωπικότητάς τους, ώστε άρχισαν να νιώθουν ότι η προηγούμενη ταυτότητά τους είχε απολεσθεί, σαν να είχε γίνει το νούμερο που αναγραφόταν στις φόρμες τους. Στον αντίποδα οι φοιτητές-δεσμοφύλακες δεν εναρμονίστηκαν απλώς με τα καθήκοντα που είχαν επιφορτιστεί, αλλά μεταμορφώθηκαν σε άκαμπτους, δεσποτικούς και απάνθρωπους εξουσιαστές, και αυτό σε μόλις λίγα εικοσιτετράωρα δράσης. Έχοντας σαφή επίγνωση της δύναμης που κατείχαν, οι φοιτητές-δεσμοφύλακες γρήγορα ξεπέρασαν κάθε συνειδησιακό φραγμό που μπορούσε να θέσει όρια στην εξουσιαστική τους κυριαρχία. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά ένας από τους φοιτητές-δεσμοφύλακες κατά την διαδικασία της τελικής αξιολόγησης, στο τέλος της πειραματικής διαδικασίας: *“Υπήρξαν ορισμένες φορές που ξεχνούσα ότι οι κρατούμενοι ήταν άνθρωποι, αλλά πάντα συλλάμβανα τον εαυτό μου, συνειδητοποιούσα ότι ήταν άνθρωποι. Απλώς τους σκεφτόμουν ως «κρατούμενους», ξεχνώντας την ανθρώπινη υπόστασή τους.”* (Zimbardo, 2011). Η απανθρωποποίηση και η εκλογίκευση του δεσποτισμού εκ μέρους των δεσμοφυλάκων ήταν εμφανής σε όλα τα επίπεδα της ερευνητικής διαδικασίας. Μέρα με τη μέρα η κατάσταση κλιμακωνόταν και τα γεγονότα εξουτελισμού, ταπεινωτικών τιμωριών και ψυχολογικής κατάρρευσης ήταν καθημερινό φαινόμενο. Μάλιστα, η δύναμη του περιβάλλοντος ήταν τόσο δραστική που είχε επιδράσει στον ψυχισμό όχι μόνο των άμεσα συμμετεχόντων, αλλά και των ερευνητών του πειράματος. Ακόμα και ο ιθύνων νους της διαδικασίας, καθηγητής Zimbardo, ανεγνώρισε σε μεταγενέστερο στάδιο την αλλοτρίωση που υπέστη σε προσωπικό επίπεδο, ώστε να νιώθει περισσότερο ως υπεύθυνος σωφρονιστικού ιδρύματος παρά ως εισηγητής ερευνητικής διαδικασίας. Ιδιαίτερη μνεία για το γεγονός αυτό, κάνει σε μετέπειτα πόνημα του, αναφέροντας χαρακτηριστικά: *“Η δύναμη αυτής της κατάστασης επέδρασε γρήγορα και βαθιά στους περισσότερους, σε αυτό το εξερευνητικό πλοίο της ανθρώπινης φύσης. Μόνο ελάχιστοι μπόρεσαν να αντισταθούν στους πειρασμούς της κατάστασης να υποκύψουν στην εξουσία και κυριαρχία, διατηρώντας κάποια φαινομενικότητα ηθικής και ανθρωπιάς. Προφανώς, εγώ δεν ανήκα σε αυτήν την τάξη των ευγενών.”* (Zimbardo, 2011:245). Ύστερα από την τροπή αυτή και τα επακόλουθα ανησυχητικά αποτελέσματα που επέφερε η πειραματική διαδικασία, το πείραμα τερματίστηκε έπειτα από έξι ημέρες λειτουργίας, ενώ ο αρχικός σχεδιασμός προέβλεπε δεκατέσσερις. Τα συναγόμενα συμπεράσματα ήταν σκανδαλιστικά και συνάμα απροσδόκητα. Η καταγραφή της διαδικασίας κατέδειξε ακραιφνώς, πως άτομα χωρίς βεβαρημένο παρελθόν, τα οποία είχαν προηγουμένως καταγραφεί ως ειρηνικά, όταν απέκτησαν εξουσία, εκτραχηλίστηκαν και απέκτησαν σαδιστικές τάσεις. Η εμβάθυνσή τους μάλιστα στο ρόλο του δεσμοφύλακα, τους έκανε σκληρούς, απολυταρχικούς και ανάλγητους, φωτίζοντας πτυχές του χαρακτήρα τους, που και οι ίδιοι δεν είχαν προηγουμένως γνώση. Στην αντίπερα όχθη οι κρατούμενοι ως αντικείμενα υποβολής βίας, ταπείνωσης και σωματικής κόπωσης, άρχισαν σε σύντομο χρονικό διάστημα να εμφανίζουν ψυχολογικές διαταραχές και σημάδια συναισθηματικής εξάντλησης, με αποτέλεσμα αρκετοί από αυτούς να αποχωρήσουν από την φυλακή πριν το τέλος της ερευνητικής διαδικασίας. Μετά το αναπάντεχο τέλος και τη δημοσίευση του εγχειρήματος, ασκήθηκε δριμεία κριτική από το

σύνολο της επιστημονικής κοινότητας και όχι μόνο, τόσο για την ασφάλεια του εγχειρήματος, όσο και για την έλλειψη δεοντολογίας που το χαρακτήριζε. Εντούτοις, αξίζει να σημειωθεί ότι η απόκλιση των ατόμων από τους αρχικούς στόχους του προγράμματος, συνείσφερε τα μέγιστα για προβληματισμό και περαιτέρω έρευνα της σχέσης “εξουσία-ψυχική υπόσταση του ατόμου”. Με τους προβληματισμούς αυτούς να αιωρούνται στην επιστημονική κοινότητα, απαγορεύτηκε στο μέλλον η διεξαγωγή παρόμοιων προγραμμάτων, χωρίς όμως αυτό να αποτρέψει την έρευνα να υπεισέλθει περαιτέρω σε απλησίαστους μέχρι τότε απραπούς για την βαθύτερη κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και τον τρόπο που αυτή συνδέεται με τους κοινωνικούς ρόλους που αναλαμβάνουν τα άτομα.

6.1. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΥ ΩΣ ΜΕΣΟΥ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Μία από τις σημαντικότερες μορφές πολιτιστικής πρακτικής, η οποία είχε καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη του επικοινωνιακού φαινομένου, αποτέλεσε σε διαχρονικό επίπεδο ο κινηματογράφος. Ο λόγος έγκειται κυρίως στο γεγονός ότι εδώ η πολιτιστική πρακτική συνδυάζεται άρρηκτα με μία εκφραστική δεινότητα, πράγμα που προσδίδει στον κινηματογράφο μία ιδιαίτερη δυναμική, τόσο σαν μορφή τέχνης όσο και σαν μέσο επικοινωνίας. Ειδικότερα, στις μέρες μας, θεωρείται εκ των σημαινόντων μέσων της σύγχρονης πολιτιστικής επικοινωνιακής πρακτικής, απόρροια των ριζικών μεταβολών που συντελέστηκαν σε όλο το φάσμα της καθημερινότητας. Αλλαγές όπως η παγίωση του αστικού τύπου ζωής και οι προσπάθειες αναβάθμισής του, ο πολεοδομικός σχεδιασμός των πόλεων καθώς και η ανάδειξη του ελεύθερου χρόνου ως υπέρτατο αγαθό στην καθημερινότητα των ανθρώπων, γρήγορα τον κατέστησαν σημείο αναφοράς στη σύγχρονη αστική πραγματικότητα. Κατά αντίστοιχο τρόπο, και η πολιτιστική δυναμική ανήχθη σε οικονομική δραστηριότητα, οριοθετώντας έτσι ένα νέο πεδίο δράσης για τους πολιτιστικούς οργανισμούς και μετατρέποντάς τους παράλληλα σε κεντρικούς πυλώνες ανάπτυξης των σύγχρονων αστικών μητροπολιτικών κέντρων. Η διαδικασία αυτή, όπως ήταν αναμενόμενο, σηματοδότησε σημαντικές εξελίξεις για το εν λόγω μέσο, αφού υποχρεώθηκε εκ των πραγμάτων να ισορροπήσει ανάμεσα σε δύο ζωτικά πεδία πρωταρχικής σημασίας, όπως του πολιτισμού (τέχνη) και της οικονομίας (βιομηχανία), επιφέροντας έτσι έναν συγκερασμό γνωστό ως πολιτιστική βιομηχανία. Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενη ενότητα, η πολιτιστική βιομηχανία προσδιορίζει το σύνολο των δραστηριοτήτων που συνδέονται με την παραγωγή και την προώθηση αγαθών και υπηρεσιών του πολιτισμού. Στο πλαίσιο αυτό, ο κινηματογράφος, σαν πολιτιστικός οργανισμός δημοφιλούς ψυχαγωγίας, βρέθηκε στο επίκεντρο μιας στρατηγικής γενικότερου σχεδιασμού, που είχε κύριο μέλημα την αξιοποίηση του πολιτιστικού κεφαλαίου και τη μετατροπή του σε πηγή πλούτου. Με τα δεδομένα αυτά να επιτάσσουν ένα ριζικό επαναπροσδιορισμό του ρόλου του πολιτισμού στο κοινωνικό γίγνεσθαι, ο κινηματογράφος όπως και άλλοι ομοειδείς οργανισμοί, κατέστη αντικείμενο έρευνας για πλήθος επιστημών αμοιόπερα για τον τρόπο δράσης του στο οικονομικό πεδίο αλλά και για τις επιρροές που ασκεί σαν μέσο μαζικής επικοινωνίας. Σαν όρος, είναι άμεσα συνυφασμένος με την καλλιτεχνική δημιουργία ταινιών μέσω της χρήσης οπτικοακουστικών μέσων και συνιστά την πρώτη τέχνη που προστέθηκε απ’ τον νεώτερο πολιτισμό στις έξι (6) ήδη προϋπάρχουσες. Κατά τον ορισμό που παραθέτει ο Robert Petit, ο κινηματογράφος σημαίνει την τέχνη της σύνθεσης και της πραγματοποίησης ταινιών, αλλά και μια βιομηχανία παραγωγής θεάματος (Κολοβός, 1988:8). Με άλλα λόγια, η ιδιαιτερότητά του έγκειται καθαρά στη διττή του υπόσταση, να λειτουργεί εκ παραλλήλου και ως μορφή τέχνης αλλά και ως μέσο μαζικής επικοινωνίας. Εν προκειμένω, το παραγόμενο αποτέλεσμα (ταινία) δύναται να αποτελεί ένα σύνολο σημαινόντων στοιχείων, λεκτικών και μη, που διαμορφώνουν ένα μήνυμα, το οποίο μεταβιβάζεται στη συνέχεια μέσω μιας μεθοδευμένης σειράς ενεργειών, που συγκροτούν την κινηματογραφική διαδικασία. Ιστορικά, σαν

φαινόμενο, ανάγει την ύπαρξή του στα τέλη του 19^{ου} αιώνα (1895), όταν ο Λουί Λυμιέρ πραγματοποίησε στο Παρίσι την πρώτη κινηματογραφική προβολή. Στην αρχική του μορφή δήλωνε τη διαδικασία μετατροπής απλών φωτογραφικών εικόνων σε κατάσταση φυσικής κίνησης, ανάλογα με τις ικανότητες πρόσληψης της ανθρώπινης όρασης. Έκτοτε και μέχρι τις μέρες μας, η ιστορική του διαδρομή διακρίνεται σε τρεις βασικές περιόδους. 1) Η Περίοδος των Σκαπανέων: πρόκειται για το χρονικό διάστημα όπου μπαίνουν οι πρώτες βάσεις για την ανάπτυξη της νέας τέχνης. Κύρια γεγονότα της εν λόγω περιόδου αποτέλεσαν: α) ο μετασχηματισμός του κινηματογράφου σε τέχνη από τον Ζώρζ Μελιές, β) η αναίρεση της αντίληψης για τη θεατρογενή στατικότητα του κινηματογράφου απ' τους κινηματογραφιστές της σχολής του Μπράιτον και γ) η εμφάνιση της τάσης για ανάπτυξη κινηματογραφικής βιομηχανίας. 2) Η Περίοδος καθιέρωσης του κινηματογράφου ως τέχνη: αφορά το χρονικό διάστημα από το 1910 μέχρι το 1944, κατά το οποίο ο κινηματογράφος αποκρυσταλλώνεται στην τελική του μορφή. Εν προκειμένω, ο κινηματογράφος έχοντας εξελιχθεί κατά πολύ απ' την αρχική θεατρικότητα που του προσέδωσε ο Μελιές, παρουσιάζει πλέον τη δική του γλώσσα και τα δικά του χαρακτηριστικά. 3) Περίοδος μοντέρνου κινηματογράφου. Αποτελεί την περίοδο από το 1944 και μετά. Στη συγκεκριμένη περίοδο, εμφανίζεται ο λεγόμενος μοντέρνος κινηματογράφος, ο οποίος ενσωματώνει νέα στοιχεία και σκοπούς ως απόρροια της εξέλιξης των μεθόδων που διαθέτει, αλλά και της μορφής που προσλαμβάνει. Χαρακτηριστικό της εν λόγω περιόδου αποτελεί ο περιβόητος πολιτιστικός ιμπεριαλισμός που εφάρμοσαν οι ΗΠΑ μέσω αυτού, ελέγχοντας τη διεθνή αγορά και τη διακίνηση κινηματογραφικού υλικού (Μποντίνας, 1993:161-162). Το γεγονός αυτό, βέβαια, δεν ήταν πρωτόγνωρο στην κινηματογραφική δραστηριότητα. Ήδη απ' τις πρώτες δεκαετίες καθιέρωσης την κινηματογραφικής μεθόδου, είχε διαπιστωθεί η σημαντική επιρροή που ασκούσε ο κινηματογράφος στον ψυχικό και πνευματικό κόσμο του υποκειμένου. Γι' αυτό άλλωστε και ενσωματώθηκε πολλακίς σε ισχυρούς μηχανισμούς χειραγώγησης, ενσαρκώνοντας ακραιφνώς πολιτικούς και ιδεολογικούς σκοπούς. Ενδεικτικό παράδειγμα της εν λόγω διατύπωσης, αποτελεί η τακτική της προπαγάνδας που αναπτύχθηκε μέσω της κινηματογραφικής πρακτικής, σαν στρατηγική επικοινωνίας από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μέθοδος αυτή υιοθετήθηκε από διάφορες μορφές πολιτευμάτων (ολοκληρωτικών και μη) και στηρίχθηκε στην αντίληψη ότι η σκέψη του υποκειμένου—θεατή δυσκολεύεται να αντισταθεί μπροστά στον κυκεώνα μηνυμάτων και συγκινήσεων που του προβάλλει το προαναφερθέν μέσο. Αντιλαμβανόμενος μάλιστα τη δυναμική του ως άριστο προπαγανδιστικό όργανο, ο Λένιν διατείνεται: *"...Ο κινηματογράφος είναι για μας το πιο σημαντικό όργανο απ' όλες τις τέχνες..."* (Kracauer, 1983:237). Η πρόταση αυτή αποτελεί ενδεικτικό στοιχείο ενός συστήματος σκέψης, το οποίο προσέγγιζε τον κινηματογράφο, όχι μόνο σαν γνήσια μορφή πολιτιστικής πρακτικής, αλλά και σαν βασικό πολιτικό εργαλείο καθοδήγησης και διαμόρφωσης του κοινωνικού λέγειν και πράττειν. Μάλιστα, η διαπλαστική του ισχύ, σε σχέση με την κοινωνική πραγματικότητα, υποστηρίζεται από αρκετούς θεωρητικούς κύκλους, ακόμα και σήμερα, με κύριο επιχείρημα την ιδιαιτερότητα του σαν μέσο να λειτουργεί στο περιβάλλον της συμβολικής πραγματικότητας. Όπως ελέχθη και σε προηγούμενη ενότητα της παρούσας εργασίας, για τη σημασία της πολιτιστικής επικοινωνίας, η συμβολική πραγματικότητα επηρεάζει την πραγματικότητα. Ο λόγος έγκειται στο ότι το συμβολικό περιβάλλον των μέσων υπερβαίνει τις συνθήκες της καθημερινής ζωής, ασκώντας σημαντική επίδραση μέσω της διαμόρφωσης προτύπων δράσης και ενέργειας. Στο πλαίσιο αυτό, οι εικόνες, τα σύμβολα και η γλώσσα, με τα οποία οι άνθρωποι ερμηνεύουν και ανταποκρίνονται στην σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα, διαπλάθονται ανάλογα με το ιδεολογικό φορτίο και τις αξίες που διέπουν το περιβάλλον των μέσων. Αυτό πρακτικά μπορεί να σημαίνει ότι η κινηματογραφική προσέγγιση ενός θέματος δύναται να ορίζει ένα ανεξάρτητο συμβολικό περιβάλλον με τους δικούς του κανόνες και αξίες, το οποίο σπάνια συνάδει με τη ζώσα πραγματικότητα. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Μπαντιμαρούδης:

“...Ο σύγχρονος άνθρωπος όχι μόνο δεν είναι σε θέση να διαχωρίζει το «συμβολικό» από το «πραγματικό», αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις το «συμβολικό» διαμορφώνει το «πραγματικό»...” (Μπαντιμαρουδής, 2011:20). Στο σημείο αυτό, είναι άξιον λόγου να επισημανθεί ότι η ανωτέρω θεώρηση συγκλίνει αρκετά και με το κεντρικό νόημα των λεγόμενων θεωριών της κοινωνικής αναπαράστασης. Σύμφωνα με αυτό, τα μέσα δεν αναπαριστούν απλώς ένα κομμάτι της πραγματικότητας αλλά αντίθετα το παράγουν ή το κατασκευάζουν. Αυτό οφείλεται στο γεγονός, ότι η αντίληψη για την πραγματικότητα δεν αναζητείται σε κάποιο είδος πρακτικής γνώσης, όπως του εμπειρισμού, αλλά κατασκευάζεται στη βάση ενός κυρίαρχου λόγου. Στην περίπτωση αυτή οι παραστάσεις που αντλούνται απ’ τα μέσα ανασκευάζονται βάσει ενός κώδικα που φέρει ιδεολογικό πρόσημο, προκαλώντας εν πολλοίς αμφισβημία μεταξύ πραγματικού και σημειολογικού. Ως εκ τούτου, αυτό που παρουσιάζεται, δεν αποτελεί αντιστοιχία της καθημερινής ζωής, αλλά απεικονίσεις ιδεολογικών σχήματων, τα οποία ενισχύονται ένεκα της σημειολογίας των μέσων. Τη θέση αυτή την ισχυροποιεί και η άποψη του Φίσκ, σύμφωνα με την οποία: “...Το αποτέλεσμα είναι η ανάπτυξη μιας ολόκληρης βιομηχανίας «χειραγώγησης εικόνας», η οποία επικεντρώνεται στην αναπαραγωγή και διανομή της εικόνας, παρά στην τιμή αλήθειας που εμπεριέχει αυτή η εικόνα. Μάλιστα, αυτή η ενδεικτική τιμή αλήθειας ανατρέπεται πολλές φορές, όταν η ίδια η πραγματικότητα σκηνοθετείται χάριν εντυπωσιασμού...” (Ang, et al., 2001:86). Υπό το πρίσμα των ανωτέρω θέσεων, εύκολα συνάγεται ότι ο κινηματογράφος συνιστά στην ουσία μία κοινωνική πρακτική, οι επιδράσεις της οποίας εξακτινώνονται σε όλο το φάσμα της κοινωνικής δραστηριότητας, εγκαθιδρύοντας σχέσεις αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις ταινίες που παράγονται και το κοινωνικό περιβάλλον που απευθύνονται.

6.2. Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΜΑΤΟΣ ΣΕ ΤΑΙΝΙΑ.

Στον απόηχο των γεγονότων, αρκετές δεκαετίες αργότερα, ο Όλιβερ Χίρσμπιγκελ εμπνευσμένος από το πείραμα του Στάνφορντ και τα αποτελέσματα που αυτό ανέδειξε, σκηνοθέτησε σε επικαιροποιημένη μορφή ένα κοινωνικό θρίλερ βασισμένο στα πραγματικά γεγονότα που εξελίχθηκαν κατά τη διάρκεια της πειραματικής διαδικασίας. Θέλοντας να ευαισθητοποιήσει και να προβάλλει τα συμπεράσματα του πειράματος σε παρόντα χρόνο, μετέφερε τα γεγονότα της ερευνητικής διαδικασίας στην έβδομη τέχνη, κεντρίζοντας το ενδιαφέρον αλλά και προκαλώντας έντονο προβληματισμό και ανησυχία σχετικά με τα ένστικτα και το σκοτάδι που κατοικούν στην ανθρώπινη ψυχή. Η ταινία τοποθετεί με το δικό της τρόπο το ζήτημα της προσωπικής ευθύνης και της τυφλής υποταγής απέναντι σε εξουσιαστικά πλαίσια που προσιδιάζουν σε ολοκληρωτικά καθεστάτα. Παράλληλα, στο σενάριο της ταινίας γίνεται έμμεση αναφορά και σε εξουσιαστικές πρακτικές της σύγχρονης πραγματικότητας, όπου θυμίζουν όλο και περισσότερο το πρότυπο κράτους του “Μεγάλου Αδελφού”, έκφραση που υποδηλώνει καθεστώς παρακολούθησης και παραβίασης των ατομικών δικαιωμάτων. Ο σκηνοθέτης του έργου, χρησιμοποιώντας ένα αρκετά δυναμικό μοντάζ, πετυχαίνει να δημιουργήσει μία ανατριχιαστικά κλειστοφοβική και εφιαλτική ατμόσφαιρα πάνω στο θέμα που πραγματεύεται, προσφέροντας, κατ’ αυτόν τον τρόπο, μια επίκαιρη ταινία με όρους πολιτιστικής αναπαράστασης στις συνθήκες του σήμερα. Η ταινία παρουσιάζει μια ομάδα είκοσι ατόμων αγνώστων μεταξύ τους, που δέχονται με αντάλλαγμα δυο χιλιάδες δολάρια να πάρουν μέρος στην πραγματοποίηση ενός πειράματος, με θέμα τη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς στο περιβάλλον της φυλακής. Ύστερα από ειδικά ψυχομετρικά τεστ επιλέγονται οχτώ (8) άτομα να διαδραματίσουν το ρόλο των σωφρονιστικών υπαλλήλων και δώδεκα (12) των κρατουμένων. Οι συνθήκες διεξαγωγής της φυλάκισης διαμορφώνονται σε μια ιδιαίτερη κλειστοφοβική ατμόσφαιρα προκειμένου να υπάρξει αντικειμενική προσομοίωση του πειράματος, ενώ διάφορες κάμερες τοποθετημένες παντού καταγράφουν τη συμπεριφορά των υποκειμένων. Τίποτα δεν προμηνύει την τροπή

που θα οδηγήσει σε ανεξέλεγκτες και εφιαλτικές καταστάσεις. Σταδιακά όμως τα πράγματα αρχίζουν ν' αλλάζουν, οι δεσμοφύλακες αρχίζουν να πιστεύουν υπέρ το δέον στα καθήκοντα του ρόλου τους και ξεκινούν να φέρονται με σκληρότητα που σταδιακά φτάνει στα όρια του σαδισμού. Η επιτέλεση τέτοιων πρακτικών υπάγεται στο πλαίσιο εκτέλεσης των καθηκόντων τους, δημιουργώντας έτσι μια υφέρπουσα τάση προς το απυρόβλητο. Στο απόγειο των πρακτικών που μεταχειρίζονται, προκειμένου να πετύχουν την απόλυτη υπακοή των φυλακισμένων, χρησιμοποιούν τακτικές ταπείνωσης, απόλυτου εξευτελισμού και βίας, που οδηγούν στην αποδόμηση της προσωπικότητας του ατόμου και στην τελική υποταγή του φρονήματος των φυλακισμένων. Γρήγορα, η κατάσταση παίρνει ανεξέλεγκτες διαστάσεις και φτάνει σε σημείο οι δεσμοφύλακες να ξεπερνούν κάθε φραγμό και όριο, συλλαμβάνοντας ακόμη και τους διοργανωτές του πειράματος. Η μετατροπή τους σε επικίνδυνους δυνάστες, οι οποίοι έχουν απόλυτη εξουσία ζωής και θανάτου, θυμίζει σύγχρονους ναζί. Η τυφλή προσήλωση σ' έναν "άνωτερο σκοπό" μεταμορφώνει τη μορφή εξουσίας, καθώς και τα μέσα που μετέρχεται για την επίτευξη των σκοπών της. Η τυφλή εναρμόνισή των εξουσιαζόντων σε συνδυασμό με την τέλεση του υψηλού καθήκοντος, διαρρηγνύει κάθε ηθικό φραγμό και αντίσταση στη συνείδησή τους. Κάθε διαχωριστική γραμμή μεταξύ κρατουμένων και φυλάκων, πειράματος και πραγματικότητας, ηθικής και διαφθοράς, γρήγορα εξαφανίζεται με την κατάσταση να παρεκτρέπεται, οδηγώντας ακόμα και στην αφαίρεση ανθρώπινης ζωής.

6.3. Η ΑΣΚΗΣΗ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΩΝ ΔΕΣΜΟΦΥΛΑΚΩΝ.

Η άσκηση εξουσίας από την πλευρά των σωφρονιστικών υπαλλήλων διαδραματίζεται μέσα από τρεις (3) φάσεις, οι οποίες κλιμακώνονται σταδιακά σε ένταση, πίεση και διάρκεια. Στο πρώτο στάδιο η εξουσία επιβάλλεται δια μέσου της νομιμότητας που παρέχει ο ρυθμιστής του πειράματος στον εξουσιαστή. Εδώ, οι σχέσεις των δρώντων ρυθμίζονται από κανόνες και όρια που διαμορφώνουν τον τρόπο άσκησης της εξουσίας και τον περιορίζουν μέσα σ' ένα συγκεκριμένο πλαίσιο δράσης. Στην συνέχεια, η εξουσία τείνει προς την αυτονόμηση και ανεξαρτησία απ' την περιστολή ορίων άσκησης της δράσης της και ασκείται σ' ένα νέο ρυθμιστικό πεδίο, στο οποίο καθορίζει η ίδια πλέον τους κανόνες του παιχνιδιού. Στο σημείο αυτό, για να πετύχει την απόλυτη αναγνώριση προς το πρόσωπό της, ασκεί πίεση δια μέσου φόβου, απειλής και άσκησης ψυχολογικής βίας, αποσκοπώντας έτσι στην καθολική αναγνώριση και υποταγή προς το πρόσωπό της. Στο τρίτο και τελευταίο στάδιο η ένταση βρίσκεται στην αποκορύφωσή της. Στο σημείο αυτό, γίνεται ξεκάθαρη χρήση βίας με σφοδρή καταστολή και απόλυτη υπακοή απέναντι σε οποιοδήποτε κέλευσμα της αρχής. Η παρέκκλιση της από το αρχικό ρυθμιστικό πλαίσιο, την έχει μεταμορφώσει σε ένα ολοκληρωτικό μόρφωμα με κύριο χαρακτηριστικό της την ανελευθερία και την καταπάτηση όλων των στοιχειωδών ανθρώπινων δικαιωμάτων. Η κυριαρχία των οργάνων δεν ερείδεται πλέον σε ένα ρυθμιστικό πλαίσιο αλλά έγκειται στην προσωπική βούληση του κάθε ατόμου—εξουσιαστή που αναδεικνύει στην επιφάνεια το ψυχολογικό του υπόβαθρο.

6.4. Η ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΑΖΟΜΕΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΙΣΗΣ ΤΟΥΣ.

Η στάση των φυλακισμένων απέναντι στους δεσμοφύλακες έχει αφετηρία το κανονιστικό πλαίσιο που υπάγεται στην εισηγητή του πειράματος και εξελίσσεται σε αντίδραση και εξέγερση αφού επέλθει ο απογαλακτισμός τους από την υποταγή. Τα στάδια κατά τα οποία συμμορφώνονται οι εξουσιαζόμενοι, στα ρήματα της εκάστοτε αρχής, προσιδιάζουν σε τρεις (3) βασικές μορφές υποταγής και αντιστοιχούν σε αντίστοιχες μορφές εξουσιαστικών προτύπων σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του Weber (Weber κ.ά., X.X.:73). Εν προκειμένω, οι μορφές υποταγής που χαρακτηρίζουν στην ταινία τους φυλακισμένους, έως την τελική τους αφύπνιση απέναντι στην αναληψία της εξουσίας, διαφαίνονται μέσα από δύο (2)

στάδια. Το πρώτο στάδιο χαρακτηρίζεται από την ιδιοτελή υποταγή. *“Η ιδιοτελής υποταγή σημειώνεται όταν κάποιος υποτάσσεται λόγω ιδιωφέλειας, επειδή δηλαδή η συμμόρφωση του στις επιταγές της εξουσίας μεταφράζεται σε – υλικά και μη-προσωπικά οφέλη”* (Σεραφετινίδου, 2006:61). Αρχικά, τα άτομα, προς αναζήτηση οικονομικών απολαβών, αποδέχονται να μετατραπούν σε πειραματικά υποκείμενα κάτω υπό συγκεκριμένες συνθήκες και όρους. Η ριζική αλλαγή όμως στον τρόπο διακυβέρνησής τους, η οποία συνεπάγεται με τεκτονικές αλλαγές στις συνθήκες διαβίωσης, έχει ως άμεσο αποτέλεσμα την μεταβολή τους στο δεύτερο στάδιο υποταγής, της παθητικής. Στο στάδιο αυτό τα άτομα εμφανίζονται σαν ισοπεδωμένα υποκείμενα που χαρακτηρίζονται από την αισθητή έλλειψη κάθε συνειδητής προσωπικότητας εξαιτίας της απόλυτης υποταγής τους, της τρομακτικής τάσης απώλειας της αίσθησης πραγματικότητας, και τελικά ενός εκφυλισμού σε άβουλα όντα, τα οποία προγραμματίζονται και καθοδηγούνται τυφλά από τα ανώτερα εξουσιαστικά όργανα. *“Η παθητική υποταγή αφορά τις περιπτώσεις που κάποιος υποτάσσεται διότι ‘δεν υπάρχει άλλη λύση’: θα ήθελε να πράξει διαφορετικά, αλλά ξέρει ότι αυτό είναι εντελώς ανέφικτο. Συνήθως πρόκειται για σχέσεις εξουσίας που βασίζονται είτε στην άσκηση φυσικής βίας και συνεπώς η μη – υποταγή σημαίνει θάνατο, βασανιστήρια, σωματική αναπηρία, στέρηση ελευθερίας κ.λ.π. ή στην άσκηση τέτοιας εμβέλειας ή μεγέθους οικονομικής δύναμης ώστε να απειλείται άμεσα η επιβίωση του εξουσιαζομένου. Συστατικό στοιχείο της υποταγής στις περιπτώσεις αυτές είναι ο φόβος.”* (Σεραφετινίδου, 2006:61). Στο τελευταίο στάδιο, οι φυλακισμένοι απέχοντας πολύ πλέον απ’ το να είναι παράγοντας παθητικότητας και καθοδηγούμενοι πλέον από ένστικτα επιβίωσης, προσπαθούν να αντιδράσουν με κάθε τρόπο και εξεγείρονται. Η καταδυνάστευση που έχει ασκηθεί εκ μέρους των εξουσιαστών δημιουργεί εύφορο έδαφος αγανάκτησης και ψυχολογικής ανάδρασης. Η ερμηνεία του φαινομένου βασίζεται στο γεγονός ότι όσο υψηλότερο κοινωνικά θεωρείται το άτομο ή η ομάδα που προσπαθεί να επιβάλλει μία άποψη ή συμπεριφορά, τόσο εντονότερο είναι το αίσθημα περιορισμού της ελευθερίας που χαρακτηρίζει το άτομο και συνεπώς το μέγεθος της *ψυχολογικής αναδραστικότητας*² με αποτέλεσμα τη συστηματικότερη τάση του ατόμου να ανακτήσει την ελευθερία του.

² Η ψυχική κατάσταση η οποία έχει ως αποτέλεσμα μια αυξημένη ελκυστικότητα εκείνων των επιλογών συμπεριφοράς που απειλούνται με περιορισμό.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Αναμφισβήτητα η ανθρώπινη φύση συνιστά ένα ζήτημα διερεύνησης που εμπίπτει σε πολλά πεδία των κοινωνικών επιστημών. Ως εκ τούτου, παρουσιάζεται μια πληθώρα συλλογιστικών, η θεματολογία των οποίων προσιδιάζει και εξυπηρετεί το ερευνητικό πεδίο απ' το οποίο εκπορεύεται. Εντούτοις, είναι φανερό ότι αφετηρία όλων αποτελεί η ανάγκη ερμηνείας της ανθρώπινης προσωπικότητας, τόσο μέσα απ' την ανάλυση των χαρακτηριστικών του ατόμου, όσο και μέσα απ' τις διαδικασίες εκείνες οι οποίες επηρεάζουν την προσωπικότητά του και διαμορφώνουν τον τρόπο δράσης και λειτουργίας του. Κατ' ακολουθία αυτής της λογικής το άτομο παύει να προσεγγίζεται μονοδιάστατα, αλλά ερμηνεύεται μέσα από μια νέα συλλογιστική που προτάσσει μια άρρηκτη σχέση μεταξύ αυτού και του κοινωνικο-πολιτισμικού πλαισίου. Υπό το πρίσμα λοιπόν αυτό και αναλογιζόμενοι τις προβληματικές που αναπτύχθηκαν στο παρόν πόνημα γύρω απ' τις επιδράσεις του περιβάλλοντος στην προσωπικότητα του ατόμου, καθίσταται σαφές ότι ο άνθρωπος δεν συνιστά ένα μονοδιάστατο φαινόμενο βιολογικών ή κληρονομικών χαρακτηριστικών, αλλά προϊόν πολύπλοκων διεργασιών, στη βάση των οποίων διαφαίνονται οι επιρροές της εκάστοτε κοινωνικο-πολιτιστικής δυναμικής και του κυρίαρχου συστήματος. Στο σημείο αυτό είναι άξιο λόγου να επισημανθεί ότι αρκετές από τις προαναφερθείσες προβληματικές συγκλίνουν σε πολλά σημεία με τα συναγόμενα συμπεράσματα του πειράματος. Το συγκεκριμένο πείραμα, όπως ελέχθη, εστίασε στις μεταβλητές που μεταλλάσσουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και οδηγούν τα άτομα σε δράσεις αλλότριες προς την ατομική τους ιδιοσυγκρασία. Η εν λόγω μελέτη έμελλε να προκαλέσει ποικίλες αντιδράσεις, ωστόσο επιβεβαίωσε αισθητά αρκετές από τις προβληματικές που θίχτηκαν στο παρόν πόνημα. Σύμφωνα λοιπόν με το κεντρικό συμπέρασμα του εισηγητή του πειράματος, καθηγητή Philip Zimbardo, οι δυνάμεις που υποβόσκουν σε κάθε σύστημα και κάθε επικρατούσα κατάσταση, δύνανται να καθορίσουν δραστικά τον τρόπο δράσης και λειτουργίας του υποκειμένου. Στη βάση αυτής της αντίληψης, τα πρότυπα δράσης ενός ατόμου δεν είναι αποκλειστικά ζήτημα ιδιοσυγκρασιακό ή συνέπεια μιας ελεύθερης επιλεγμένης απόφασης, αλλά απόρροια μιας ιδιότυπης διαδικασίας στην οποία εμπλέκονται σοβούσες δυνάμεις που επηρεάζουν την ατομική συμπεριφορά. Η κυρίαρχη προσεγγιστική τάση τείνει να ερμηνεύει την ανθρώπινη συμπεριφορά με βάση την προδιάθεση του ατόμου. Κοντολογίς, αυτό που καταλογίζεται στην ανθρώπινη φύση βασίζεται στην υπόθεση ότι το σύστημα λειτουργίας της υπαγορεύεται από τις λανθάνουσες εσωτερικές της επιρροές. Με αυτόν όμως τον τρόπο αποκλείονται οι δυνάμεις που συνιστούν εξωτερικές επενέργειες, με αποτέλεσμα να εστιάζουμε μονόπλευρα στο άτομο και τα γνωρίσματά του. Κατά τα συμπεράσματα του Zimbardo, οι συγκεκριμένες δυνάμεις είναι πιο ισχυρές απ' ό,τι πραγματικά πιστεύεται και τείνουν να υπερισχύουν της προσωπικότητας και των αρχών που διακρίνουν το άτομο. Είναι αξιοσημείωτο ότι το εν λόγω συμπέρασμα συγκλίνει αρκετά και με τη θεωρία της Χάνα Άρρεντ (Κοινοτοπία του Κακού), σύμφωνα με την οποία το κακό ως τρόπος δράσης και λειτουργίας δεν είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα συγκεκριμένων ατόμων, αλλά μια δυναμική κατάσταση που δύναται να εκδηλωθεί στον οποιοδήποτε άνθρωπο αναλόγως των συνθηκών. Η αντίληψη αυτή συνεπάγεται ότι ο καθένας από εμάς θα μπορούσε να γίνει μέτοχος τέτοιων επιρροών, ανάλογα με το πόσο επηρεάζεται από τις δυνάμεις που στοιχειοθετούν την εκάστοτε κατάσταση. Έτσι, αντί να εστιάζουμε αποκλειστικά στα άτομα, θα πρέπει να εξετάζουμε και τις αντικειμενικές συνθήκες που θεμελιώνουν συγκεκριμένα πρότυπα δράσης και εξαναγκάζουν το υποκείμενο να συμμορφωθεί με αυτά. Είναι εμφανές ότι η προκείμενη προσεγγιστική αντίληψη γειτνιάζει αρκετά με τα πορίσματα του Αμερικανού επιστήμονα, ο οποίος κατέληξε πως κανένα γεγονός ή δράση δεν δύναται να κατανοηθεί επιμελώς αν διαχωριστεί απ' τη συνολική δομή της οποίας αποτελεί μέρος. Επιπλέον, το κεντρικό πόρισμα του Zimbardo περί της σημασίας των καταστάσεων, επιβεβαιώνει επαρκώς και την

προγενέστερη θεώρηση ενός άλλου κοινωνικού ψυχολόγου, του Ουίλιαμ Τόμας. Ο εν λόγω θεωρητικός έδρασε κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου και υποστήριξε ότι η σπουδή των κοινωνικών φαινομένων δε βασίζεται στην προσέγγιση μεμονωμένων παραγόντων, αλλά σε ένα ερμηνευτικό σχήμα που εστιάζει στην ατομική δράση εν συναρτήσει των αντικειμενικών συνθηκών. Η ερμηνευτική αυτή, όπως και του περιώνυμου καθηγητή, προκρίνει τη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσα από ένα ολιστικό πλαίσιο σύμφωνα με το οποίο ο τρόπος δράσης διαμορφώνεται ανάλογα των συγκυριών που θεμελιώνουν οι καταστάσεις. Παράλληλα, οι προεκτάσεις του εν λόγω πειράματος επαληθεύουν εμπειρικά διάφορα ιστορικά δεδομένα, σχετικά με τις επιδράσεις των φαινομένων πάνω στην ανθρώπινη ιδιοσυγκρασία. Όπως συμπέρανε ο Zimbardo, σε μετέπειτα αναλύσεις του για το πείραμα του Stanford, τα συστήματα εξουσίας ασκούν διαβρωτική κυριαρχία από πάνω προς τα κάτω, ενώ την ίδια στιγμή τείνουν να δημιουργούν μηχανισμούς ιδεολογίας εγκαθιδρύοντας το δικό τους λόγο και γλώσσα. Στην περίπτωση αυτή το εκάστοτε εξουσιαστικό σύστημα προκειμένου να καθιερώσει συγκεκριμένα πρότυπα λέγειν και πράττειν, δημιουργεί τους κατάλληλους μηχανισμούς εκλογίκευσης των επιζητούμενων τρόπων δράσης. Προς επίτευξη του σκοπού αυτού, τα εξουσιαστικά συστήματα μεταφράζουν τα ιδεολογικά τους σχήματα σε λειτουργικές διαδικασίες (λόγους), οι οποίες αναπαράγουν νόρμες και πρότυπα μέσω κατάλληλων μηχανισμών εκλογίκευσης. Η πραγματικότητα αυτή αποτυπώνεται καταφανώς σε όλο το ρου της ανθρώπινης ιστορίας με παραδείγματα που επιβεβαιώνουν στην πράξη τον ανωτέρω ισχυρισμό. Χαρακτηριστικές άλλωστε τέτοιων περιπτώσεων αποτελούν οι εξουσίες που παρουσιάστηκαν στη Γερμανία και τη Ρωσία κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Τα εν λόγω εξουσιαστικά συστήματα προκειμένου να εξασφαλίζουν τη συγκατάθεση και την αποδοχή των κοινωνιών τους βασίστηκαν σημαντικά σε μηχανισμούς εκλογίκευσης (επικοινωνιακούς-ιδεολογικούς) καθορισμένων προτύπων δράσης. Έτσι, σαν αποτέλεσμα, ο Γερμανικός λαός εναρμονίστηκε τυφλά στα πρότυπα μιας εξουσίας που εκλογίκευσε τη δράση της πάνω στο ιδεολόγημα της ανωτερότητας της Άριας φυλής σπέρνοντας τον όλεθρο σε όλη την Ευρωπαϊκή Ήπειρο. Επιπροσθέτως, στη Ρωσία μια ολόκληρη κοινωνία δέχθηκε αβίαστα επί δεκαετίες έναν ατέρμονο κύκλο βίας που στηρίχθηκε στο ιδεολόγημα της κυριαρχίας του προλεταριάτου. Εν προκειμένω, η περίφημη ρήση "ο εχθρός του λαού" αντιπροσώπευσε ένα σύστημα εκλογίκευσης της Σοβιετικής εξουσιαστικής πρακτικής σύμφωνα με το οποίο η κυβερνώσα αρχή εξουδετέρωνε κάθε εν δυνάμει αντιφρονούντα προς το εν λόγω σύστημα. Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί ότι τα εν λόγω παραδείγματα αποδεικνύουν τωόντι τη σύνδεση των εξουσιαστικών φαινομένων με τη θεμελίωση συγκεκριμένων λόγων. Ο λόγος εδώ είναι ένα σύνθημα ή μια πρόταση που συνήθως νομιμοποιεί οποιοδήποτε μέσο ή πρακτική είναι απαραίτητη για την επίτευξη ενός τελικού σκοπού. Εκφράζει δηλαδή μια εναλλακτική επιβολή της εξουσίας που συντελείται με ιδέες και λέξεις πέρα από τη χρήση φυσικής δύναμης. Κατ' αυτόν τον τρόπο λειτουργεί εν είδει θεσφάτου, το οποίο δεν επιδέχεται αμφισβήτηση και πρόκληση από τη μάζα γιατί είναι ακριβώς κάτι το «σωστό» και «ιερό», στερεωμένο στην υλοποίηση ενός ανώτερου σκοπού. Δεν πρέπει να αγνοηθεί ότι η ανωτέρω διαπίστωση επιβεβαιώνει εν πολλοίς την αναφορά των Lagroye, Francois και Sawicki στο 5^ο κεφάλαιο ανάλυσης της εξουσίας, σύμφωνα με την οποία ο λόγος συνιστά την πρώτη πηγή εξουσίας και αποσκοπεί στην εξασφάλιση της συναίνεσης των εξουσιαζόμενων. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει ότι η εν λόγω αντίληψη συγκλίνει εν μέρει και με τη θεωρία του Φουκώ, ο οποίος διατείνεται πως οι λόγοι δημιουργούν, αναπαράγουν και υποκρύπτουν σε μεγάλο βαθμό σχέσεις εξουσίας και ελέγχου. Τέλος, πριν κλείσουμε αξίζει να αναφερθεί ότι το συγκεκριμένο πείραμα επαληθεύει υποθέσεις προγενέστερων εμπειρικών μελετών που εστίασαν στις επιδράσεις των φαινομένων πάνω στις εξουσιαζόμενες μάζες. Ανάμεσα σ' αυτές, περίοπτη θέση κατέχει η πειραματική μελέτη που διεξήχθη από τον Stanley Miligram γνωστή ως έρευνα της "τυφλής υπακοής στην εξουσία". Αφετηρία για την εν λόγω έρευνα αποτέλεσαν οι φρικαλεότητες του

2^ο Παγκοσμίου Πολέμου και ο προβληματισμός για το πώς ένας ολόκληρος λαός εναρμονίστηκε τυφλά με μία απηνή εξουσία. Βασικός στόχος του πειράματος αποτέλεσε η διερεύνηση της σύγκρουσης μεταξύ της ατομικής συνείδησης και της υπακοής σ' ένα άτεγκτο κανονιστικό πλαίσιο. Μετά από μια σειρά διαδικασιών τα δεδομένα αποκάλυψαν το ευεπηρέαστο της ανθρώπινης υπόστασης, καταδεικνύοντας ότι σχεδόν όλοι μπορούν να καταστούν εντελώς πειθήνιοι στις πιέσεις της εξουσίας. Με άλλα λόγια όλοι μπορούν να εξαρτηθούν από τις μεταβλητές της κατάστασης που βιώνουν. Εκτιμώντας και ζυγίζοντας τις προτάσεις και τις προβληματικές που στοιχειοθέτησε η παρούσα μελέτη, εύκολα μπορεί να διαπιστώσει κανείς τη σπουδαιότητα της υπόθεσης. Ο άνθρωπος όσο είναι δημιουργός, άλλο τόσο μπορεί να καταστεί και δημιούργημα της κοινωνικής πραγματικότητας. Το πείραμα της φυλακής του Stanford όπως και αρκετές από τις προβληματικές που αναπτύχθηκαν αποκαλύπτουν ένα μήνυμα που ενδεχομένως η πλειοψηφία αγνοεί: ότι οι πλείστοι από εμάς δυνάμεθα να υποστούμε σημαντικές μεταμορφώσεις στο χαρακτήρα μας, όταν βρεθούμε στο χωνευτήρι συγκεκριμένων κοινωνικών δυνάμεων. Άλλωστε, μια απλή ανάγνωση της ανθρώπινης ιστορίας επαληθεύει του λόγου το αληθές. Υπό το πρίσμα αυτό τα μηνύματα που απορρέουν απ' το εν λόγω πείραμα πρέπει να εκληφθούν ως ένα εγερτήριο σάλπισμα, μία έκκληση, προκείμενου να εγκαταλειφθούν υπεραπλουστευμένες αντιλήψεις και η ανθρωπότητα να μη βιώσει ποτέ ξανά γεγονότα που θα στιγματίσουν εκ νέου την ιστορία της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Abercrombie, N., Hill, S., & Turner, B. (1987). *Λεξικό Κοινωνιολογίας*. Αθήνα: Πατάκη.
- Ang, I., Blumler, J. G., Corner, J., Curran, J., Fiske, J., Frith, S., και συν. (2001). *MME & ΚΟΙΝΩΝΙΑ*. (J. Curran, M. Gurevitch, Επιμ., & Δ. Κικίζας, Μεταφρ.) Αθήνα: Πατάκη.
- antikleidi.com*. (2017, Νοέμβριος 5). Ανάκτηση Αύγουστος 5, 2019, από Η άσκηση της εξουσίας με βάση το "έχει" και το "είναι": <https://antikleidi.com>
- Biagi, S. (1998). Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και Ενημέρωσης. Στο S. Biagi, *Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και Ενημέρωσης* (Σ. Δημοπούλου, Μεταφρ., σ. 28). Περιστέρι: Έλλην.
- Cuche, D. (2001). *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνας: Τυπωθήτω/Δαρδάνος.
- Curran, J., & Gurevitch, M. (2001). *MME & ΚΟΙΝΩΝΙΑ*. (Δ. Κικίζας, Μεταφρ.) Αθήνα: Πατάκη.
- Elias, N. (1997). *Η Διαδικασία του Πολιτισμού*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Frederick, H. Howard. (1999). *Ιστορία της Επικοινωνίας*. (Ν. Σαρρής, Επιμ., & Μ. Ταλαντοπούλου, Μεταφρ.) Περιστέρι-Αθήνα: Έλλην.
- Gellner, E. (2002). *Εθνικισμός*. (Λ. Παπαδάκη, Μεταφρ.) Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Giddens, A. (1990). *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1993). *Εισαγωγή στην κοινωνιολογία* (3η Έκδοση εκδ.). (Θ. Κονιαβίτης, Επιμ., & Ν. Τριανταφυλλοπούλου, Μεταφρ.) Αθήνα: Οδυσσέας.
- Gutting, G. (2006). *Φουκώ - Όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*. (Ν. Ταγκούλης, Μεταφρ.) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Hall Stuart, G. B. (2003). *Η Διομόρφωση της Νεωτερικότητας*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Himstreet, W. C., Baty, W. M., & Lehman, C. M. (2008). Επιχειρησιακές Επικοινωνίες. Στο W. C. Himstreet, W. M. Baty, C. M. Lehman, Γ. Μπουσουράκος, & Ν. Σαρρής (Επιμ.), *Επιχειρησιακές Επικοινωνίες* (σ. 25). Αθήνα: Έλλην.
- kathimerini.gr*. (2016, 11 10). Ανάκτηση 6 6, 2019, από <http://www.kathimerini.gr>: <http://www.kathimerini.gr/882975/article/epikairothta/kosmos/erntogan-alla-einai-ta-fysika-synora-kai-alla-ta-synora-ths-kardias-mas>
- Kracauer, S. (1983). *Θεωρία του Κινηματογράφου*. (Δ. Κούρτοβικ, Μεταφρ.) Αθήνα: Κάλβος.
- Lagroye, J., Francois, B., & Sawicki, F. (2008). *Πολιτική Κοινωνιολογία*. (Μ. Ψυλλά, Επιμ., & Ε. Μαγκανιώτης, Μεταφρ.) Αθήνα: Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδάνος.
- Lenk, K. (1990). *Πολιτική Κοινωνιολογία*. (Φ. Κοκαβέσης, Μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

- McNair, B. (2003). *Εισαγωγή στην Πολιτική Επικοινωνία*. Αθήνα: Κατάρτι.
- PSYCHOLOGY - Η Πύλη της Ψυχολογίας*. (2014, Μάιος 22). Ανάκτηση Αύγουστος 17, 2019, από <https://www.psychology.gr/>: <https://www.psychology.gr/diashma-peiramata-psychologias/730-milgram-experiment.html>
- Simmel, G. (1970). Το Πρόβλημα της Κοινωνιολογίας. Στο Α. Ελευθερόπουλος, & Δ. Τσάκωνας, *Αρχείον Κοινωνιολογίας & Ηθικής* (Τόμ. ΙΑ). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- SMITH, P. (2006). *Πολιτισμική Θεωρία (Μια εισαγωγή)*. (Α. ΚΑΤΣΙΚΕΡΟΣ, Μεταφρ.) Αθήνα: Κριτική.
- Stuart, B. E., Sarow, M. S., & Stuart, L. (2008). *Αποτελεσματική επικοινωνία στις σύγχρονες επιχειρήσεις*. (Ν. Β. ΚΕΦΗΣ, Επιμ., & Ε. ΑΝΤΩΝΟΓΛΟΥ, Μεταφρ.) Αθήνα: Κριτική.
- Taylor, P. (2004). *Πόλεμος και Διεθνείς Σχέσεις στην Εποχή της Πληροφορίας*. Αθήνα: Παπαζήση.
- TIMASHEFF, N. S., & THEODORSON, G. A. (1980). *Ιστορία Κοινωνιολογικών Θεωριών*. (Δ. Γ. ΤΣΑΟΥΣΗ, Μεταφρ.) Αθήνα: GUTEMBERG.
- UNESCO. (n.d.). Ανάκτηση 7 7, 2019, από uis.unesco.org: <http://uis.unesco.org/en/glossary>
- Unesco. (1972). *Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών* (Τόμ. ΙΙΙ). (Π. Κ. ΛΑΜΠΡΙΑΣ, Μεταφρ.) Αθήνα: Ελληνική Παιδεία Α.Ε.
- Unesco. (1972). *Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών*. Αθήνα: Ελληνική Παιδεία Α.Ε.
- Wadlow, R. (2018, Ιανουάριος 22). *TRANSCEND MEDIA SERVICE / Solutions - Oriented Peace Journalism*. Ανάκτηση Αύγουστος 22, 2019, από <https://www.transcend.org/tms/>: <https://www.transcend.org/tms/2018/01/pitirim-aleksandrovich-sorokin-21-jan-1889-10-feb-1968-the-renewal-of-humanity/>
- Weber Max, Menzel Adolf, Durkeim Emile, Simmel Georg, Freyer Hans, Vierkandt Alfred, Loria Achille, Marcuse Herbert, Plamenatz John, Habermas Juergen. Χωρίς χρονολογία, *Αρχείον Κοινωνιολογίας και Ηθικής*, (Τόμ, ΙΑ'). Αθήνα: Χωρίς εκδόσεις.
- www.psychologynow.gr. (2017, Νοέμβριος 5). Ανάκτηση Νοέμβριος 5, 2017, από Το Πείραμα του Stanford του Philip Zimbardo: <https://www.psychogynow.gr>
- www.psychologynow.gr. (2017, Νοέμβριος 30). Ανάκτηση Ιούνιος 30, 2019, από www.psychologynow.gr: <https://www.psychologynow.gr>
- www.tovima.gr. (2017, Δεκέμβριος 1). Ανάκτηση Αύγουστος 16, 2010, από www.tovima.gr, "Η εξουσία είναι εθιστική": <http://www.tovima.gr>
- Zimbardo, P. (2011). *Η επιρροή του εωσφόρου/ Πώς καλοί άνθρωποι γίνονται κακοί*. (Μ. Χαρίτου - Φατούρου, Επιμ., Α. Λακιώτη, & Μ. Φωτοπούλου, Μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

- Αγγελίδης, Μ. (1994). *Η γένεση του Φιλελευθερισμού (Προβλήματα σύστασης του πολιτικού σε θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου. Thomas Hobbes - John Locke)*. Αθήνα: Εξάντας.
- Αντωνίου, Γ. (2015, Νοέμβριος 22). *Η Καθημερινή*. Ανάκτηση Ιούλιος 31, 2019, από www.kathimerini.gr/https://www.kathimerini.gr/839560/article/epikairothta/kosmos/h-dikh-toy-antolf-aixman
- ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ. (1939). ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΑ. Στο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΑ* (Π. Γ.ΛΕΚΑΤΣΑ, Μεταφρ., σσ. 1297-1298). ΑΘΗΝΑ: ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΙ Π.ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ.
- ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ. (1939). ΠΟΛΙΤΙΚΑ. Στο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *ΠΟΛΙΤΙΚΑ* (Π. Γ. ΛΕΚΑΤΣΑ, Μεταφρ., Τόμ. Ι, σσ. 81-82). ΑΘΗΝΑ: Ιωάννου και Π. Ζαχαρόπουλου.
- ΑΡΟΝ, Ρ. (1984). *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης (Ντυρκέμ, Παρέτο, Βέμπερ)* (Τόμ. ΙΙ). (Μ. ΛΥΚΟΥΔΗΣ, Μεταφρ.) Αθήνα: Γνώση.
- ΑΡΟΝ, Ρ. (1994). *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης (Μοντεσκιέ, Κάντ, Μάρξ, Τόκβιλ)* Τόμος Α' (Τόμ. 1). (Μ. Λυκούδης, Μεταφρ.) Αθήνα: Γνώση.
- Βακαλόπουλος, Α. (1973). *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού* (Τόμ. 3). Θεσσαλονίκη.
- Βασιλείου, Θ. Α. (1986). *Κοινωνιολογία για την 4η Δέσμη*. Αθήνα: Gutenberg.
- ΒΕΪΚΟΣ, Θ. (1993). *Εθνικισμός και Εθνική Ταυτότητα*. Αθήνα: Πολυέντυπο.
- Γέμτος, Π. Α. (1995). *Οι κοινωνικές επιστήμες (Μια Εισαγωγή)*. Αθήνα: τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδάνος.
- Γεωργίου, Θ. (2002). *Στα υπόγεια της σκέψης και της ιστορίας - Δοκίμιο για τον Michel Foucault*. Αθήνα: futura.
- Γκίκας, Σ. (1994). *Ψυχολογία για όλους*. Αθήνα : Σαβάλλας.
- Γνωμικολογικόν*. (n.d.). Ανάκτηση Αύγουστος 17, 2019, από <https://www.gnomikologikon.gr/https://www.gnomikologikon.gr/authquotes.php?auth=1284>
- Γρυντάκης Ιωάννης, Δ. Γ. (2014). *Η άγνωστη πλευρά του βυζαντινού- ιστορικά παράδοξα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Γρυντάκης, Ι. -Δ.-Χ.-Χ. (2016). *Όσα δεν γνωρίζατε για την Τουρκοκρατία και την επανάσταση του 1821*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δήμου, Ν. (1976). Ο Δρόμος της Επικοινωνίας. Στο Ν. Δήμου, *Ο Δρόμος της Επικοινωνίας*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Δωρής, Μ. (1981). *Πολιτισμός και κοινωνική εξέλιξη*. Αθήνα: Γνώση.

- Ζέγκερ, Γ. (1977). *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*. (Γ. Μαστοράκη, Μεταφρ.) Αθήνα: Μπουκουμάνη.
- ΗΡΟΔΟΤΟΣ. (2019, Ιούλιος 2). <http://www.greek-language.gr> - *ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ & ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ*. Ανάκτηση Ιούλιος 2, 2019, από http://www.greeklanguage.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=30&page=215
- Ιπποκράτης. *Περί Ιατρικής/Περί αέρων, υδάτων, τόπων*. Αθήνα: National Geographic.
- Κάβουρα, Α. (2016). *Επικοινωνία και διαφήμιση στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης*. Αθήνα: ΔΙΟΝΙΚΟΣ.
- Κανελλόπουλος, Χ. Κ. (1995). *Ενδοεπιχειρησιακές Επικοινωνίες*. Αθήνα.
- Καραμπελιάς, Γ. (2015). *1204-1922/ Η διαμόρφωση του νεότερου ελληνισμού*. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.
- Καρατσινίδου, Χ. (2005). *Η αναγέννηση του νοήματος - Ο Μιχαήλ Μπαχτίν και η σύγχρονη πολιτισμική θεωρία*. Αθήνα: Ίνδικτος.
- Καρβουνόπουλος, Π. (2019, Μάιος 11). *Militaire*. Ανάκτηση Ιούλιος 27, 2019, από www.militaire.gr: <https://www.militaire.gr/aichman-pos-piastike-aro-ti-mosant-kai-aro-pote-oi-germano-i-gnorizan-poy-kryvotan/>
- Κατσάπης, Κ. (2016, Ιούνιος 23). *TA NEA*. Ανάκτηση Ιούλιος 28, 2019, από www.tanea.gr: <https://www.tanea.gr/2016/06/23/lifearts/eimaste-tyfloi-apenanti-sta-apotelesmata-twn-praksewn-mas/>
- Κλαούζεβιτς, Κ. (1997). *Περί Πολέμου*. Θεσσαλονίκη: ΒΑΝΙΑΣ.
- Κοκκώσης, Χ. -Τ.-Γ. (2011). *Ειδικές και Εναλλάκτικες Μορφές Τουρισμού*. Αθήνα: Κριτική.
- Κολοβός, Ν. (1988). *Κοινωνιολογία του Κινηματογράφου*. Αθήνα: Αιγόκερως.
- Κόνσολα, Ν. Ν. (2006). *Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Κρανάκη, Μ. (1986). *Διαβάζοντας τον Φρόντ/ Δέκα μαθήματα για την ψυχανάλυση*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της 'Εστίας', Ι.Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑ Α.Ε.
- Λαμπράκη, Γ. (n.d.). <http://nam.culture.gr>. Ανάκτηση Μάιος 3, 2019, από <http://nam.culture.gr>: http://nam.culture.gr/images/deam/docs/portal_quality.pdf
- Λιτς, Έ. Ρ. (1993). Πολιτισμός και Επικοινωνία (Η λογική της διαπλοκής των σύμβολων). Στο Έ. Ρ. Λιτς, & Έ. Σουρράπα (Επιμ.), *Πολιτισμός και Επικοινωνία (Η λογική της διαπλοκής των σύμβολων)* (σσ. 21-22). Αθήνα: Καστανιώτη.
- Λούλης, Γ., Τσίμας, Π., Κουσουλής, Γ., Παπαγιαννίδης, Α. Δ., Μαυρής, Γ., Πλούμπης, Κ., και συν. (Χ.Χ.). *Η πολιτική επικοινωνία στην πράξη 2 / Τα σενάρια της Λέγειν και Πράττειν*. Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις ΕΠΕ.

- Λύτρας, Π. (1998). *Κοινωνιολογία του Τουρισμού* (2η Έκδοση εκδ.). Αθήνα: Interbooks.
- Λύτρας, Π. Ν. (2008). Δημόσιες Σχέσεις & Επικοινωνία στον Τουρισμό. Στο Π. Ν. Λύτρας, *Δημόσιες Σχέσεις & Επικοινωνία στον Τουρισμό* (σ. 53). Αθήνα: Interbooks.
- Μεταλληνός, π. Γ. (1998). *Τουρκοκρατία, οι Έλληνες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*. Αθήνα: Ακρίτας.
- Μηχανή του Χρόνου*. (n.d.). Ανάκτηση Αύγουστος 17, 2019, από <https://www.mixanitouxronou.gr/>: www.mixanitouxronou.gr/ilektrosok-i-politismeni-methodos-vasanistirou-pou-chrisimopiousan-i-diktatories-gia-na-allaxoun-ta-miala-ton-antikathestotikon-to-dogma-tou-sok-stin-ipiresia-ton-vasaniston/
- Μοντεσκιέ. (1994). *Το πνεύμα των νόμων* (Τόμ. Ι). (Κ. Παπαγιώργης, & Π. Κονδύλης, Μεταφρ.) Αθήνα: Γνώση.
- Μούλιου, Μ., & Μπούνια, Α. (1999, Σεπτέμβριος). www.archaiologia.gr. Ανάκτηση Μάρτιος 3, 2019, από <https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/07/72-9.pdf>: <https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/07/72-9.pdf>
- Μπακούνιν, Μ. (1984). *Πρόσωπα & Ιδέες*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2000, Σεπτέμβριος 3). <http://www.tovima.gr>. Ανάκτηση Μάιος 14, 2019, από <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=125590>: <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=125590>
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε./Γεώργιος Κ. Τσιβεριώτης.
- Μπατιμαρούδης, Φ. (2011). *Πολιτιστική Επικοινωνία - Οργανισμοί, Θεωρίες, μέσα*. Αθήνα: Κριτική.
- Μπίκος, Γ. (2014). *Ζητήματα Πολιτιστικής Επικοινωνίας*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Μποντίνας, Θ. (1993). *Η κρυφή γοητεία του κινηματογράφου*. Αθήνα: Παρασκήνιο.
- Μπριτάνικα, Π. Λ. (1992). *Εγκυκλοπαιδεία (Τόμος 50/Λήμματα: Ποινηλασία-Προλακτίνη)*. Αττική: Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος.
- Μπριτάνικα, Π. Λ. (1993). *Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα;* (Τόμ. 24). Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος.
- Μπούνια, Α. (2005). *Πολιτιστικές Βιομηχανίες - διαδικασίες, υπηρεσίες, αγαθά*. (Ν. Βέρνικος, Σ. Δασκαλοπούλου, Φ. Μπατιμαρούδης, Ν. Μπουμπάρης, & Δ. Παπαγεωργίου, Επιμ.) Αθήνα: Κριτική.
- ΝΟΜΟΣ 3525/2007, .. (2007, Ιανουάριος 26). *ΔΙΑΖΩΜΑ*. Ανάκτηση Ιούνιος 17, 2019, από <http://www.diazoma.gr/>: http://www.diazoma.gr/200-Stuff-03-Diazoma/N_3525.pdf

- Νταβότουγλου, Α. (2010). *Το Στρατηγικό Βάθος* (10η Έκδοση εκδ.). (Ν. Σαρρής, Επιμ., & Ν. Ραπτόπουλος, Μεταφρ.) Αττική, Αττική: Ποιότητα.
- Ντάλτας, Π. (2003). *Πραγματολογία και Επικοινωνία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- ΝΤΗΛ, Κ. *Η ιστορία της Βυαντινής Αυτοκρατορίας*. (Μ. Γιώργος, Μεταφρ.) Αθήνα: Δαμιανός.
- Ο.Κ.Ε. (2007, ΜΑΡΤΙΟΣ 21). <http://www.oke.gr/>. Ανάκτηση ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 9, 2018, από <http://www.oke.gr/>: http://www.oke.gr/opinion/op_174.pdf
- Όργουελ, Τ. (1978). *1984*. Κάκτος.
- Παπαθανασόπουλος, Σ. (2002). *Η Ευρώπη των Επικοινωνιών*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Πατέλλη, Ι. (1995). *Η φιλοσοφία του Hobbes (Λόγος και αιτιότητα στη νέα φυσική και πολιτική επιστήμη)*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Παυλίδης, Μ. (2000). *Πολιτισμική Επικοινωνία, απόψεις και θέσεις*. Αθήνα: Εξάντας.
- Ρίζος, Γ. (1997). *Εισαγωγή στην Ψυχολογία του ενιαίου ανθρώπου*. Αθήνα: Παραγωγή Τέχνομαν Ο.Ε.
- Ρουσσώ, Ζ. Ζ. (1988). *ΑΙΜΙΛΙΟΣ ή ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ* (Τόμ. Ι). (Ι. Λ. ΣΚΟΚΚΟ, Μεταφρ.) ΑΘΗΝΑ: ΓΕΡ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΔΗ.
- Ρουσσώ, Ζ. Ζ. (2004). *Κοινωνικό Συμβόλαιο*. (Β. Γρηγοροπούλου, & Α. Σταϊνχάουερ, Μεταφρ.) Αθήνα: Πόλις.
- Σαβοριανάκης, Π. (2004). *Ιωάννης Μεταξάς*. Αθήνα : Σαββάλας.
- Σεραφετινίδου, Μ. (1987). *Κοινωνιολογία των μέσων μαζικής επικοινωνίας - Ο ρόλος των μέσων στην αναπαραγωγή του σύγχρονου καπιταλισμού*. Αθήνα: Gutenberg.
- Σεραφετινίδου, Μ. (2006). *Εισαγωγή στην Πολιτική Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Στάν, Λ. (Χ.Χ.). *Εισαγωγή εις την Κοινωνιολογίαν*. (Γ. Π. Παπαϊωάννου, Μεταφρ.) Αθήνα: Ελευθερουδάκης.
- Σταματόπουλος, Ι. (1971). *Πρόσκλησις εις την κοινωνιολογίαν*. Αθήνα: The corelco press.
- Στυλιανού, Ά. (2006). *Θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου*. Αθήνα: Πόλις.
- Σωτηρίου, Σ., Κορδονούρη, Σ., & Ζαφρανίδου, Α. (2018). Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή (Γ' Γυμνασίου). Στο Σ. Σωτηρίου, Σ. Κορδονούρη, & Α. Ζαφρανίδου, *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή (Γ' Γυμνασίου)* (σ. 15). Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων "Διόφαντος".
- Τάκαρη, Ν. (1983). *Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων .

- Τάτσης, Ν. Χ. (1991). *Κοινωνιολογία - Κοινωνική Οργάνωση και Πολιτισμικές Διεργασίες*. (Τόμ. ΙΙ). Αθήνα: Οδυσσέας.
- Τάτσης, Χ. Ν. (1989). *Κοινωνιολογία/Ιστορική εισαγωγή και στοχαστικές θεμελιώσεις* (Τόμ. Ι). Αθήνα: Οδυσσέας.
- Τερλεξής, Π. (1975). *Πολιτικοί Προσανατολισμοί και Κοινωνική Αλλαγή*. Αθήνα: Εθνικό κεντρο κοινωνικών ερευνών.
- Τρικούπης, Σ. (1993). *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*. Αθήνα: Νέα Σύνορα - Α.Α.Λιβάνη.
- Τσάκωνας, Δ. (1970). Εισαγωγή εις την Κοινωνιολογία. Στο Α. Ελευθερόπουλος, & Δ. Τσάκωνας, *Αρχείον Κοινωνιολογίας & Ηθικής / Εισαγωγή εις την Κοινωνιολογία* (Τόμ. ΙΒ). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τσαούσης, Δ. Γ. (1979). *Στοιχεία Κοινωνιολογίας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τσαούσης, Δ. Γ. (1984). *Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τσουρβάκας, Γ. (2012). *Μάνατζμεντ Επικοινωνιακών & Πολιτιστικών Οργανισμών*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Υπουργείο Πολιτισμού, Π. Π. (2012, Φεβρουάριος). *Πύλη Πολιτιστικών Φορέων*. Ανάκτηση Νοέμβριος 10, 2018, από <http://drasis.culture.gr/>: <http://drasis.culture.gr/images/statistika.pdf>
- Φεραρότι, Φ. *Οι Κλασικοί της Κοινωνιολογίας*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Φίλιας, Β. Ι. (1976). *ΜΑΞ ΒΕΜΠΕΡ: ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ* (μια εισαγωγή στο έργο του). Αθήνα: Νέα Σύνορα.
- Φουκώ, Μ. (1987). *Εξουσία, γνώση & Ηθική*. Αθήνα: Ύψιλον/βιβλία.
- Φουκώ, Μ. (1989). *Επιτήρηση και Τιμωρία / Η Γέννηση της Φυλακής*. (Κ. Χατζηδήμου, & Ι. Ράλλη, Μεταφρ.) Αθήνα: ΡΑΙΠΠΑ.
- Φουκώ, Μ. (1978). *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας Ι: Η Δίψα της Γνώσης*. Αθήνα: Ράππας.
- Φουκώ, Μ. (1991). *Η Μικροφυσική της Εξουσίας*. (Λ. Τρουλινού, Μεταφρ.) Αθήνα: Ύψιλον/βιβλία.
- Φρόνιτ, Σ. (2015). *Ο Πολιτισμός Πηγή Δυστυχίας*. (Γ. Σαγκριώτης, Μεταφρ.) Αθήνα: Μίνωας.
- ΦΥΤΡΑΚΗ. (2009). *ΜΙΚΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ*. Αθήνα: Φυτράκη Α.Ε.
- Χάντιγκτον, Σ. Π. (1999). *Η σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης*. Αθήνα: Terzo Books.

Χατζηϊωάννου, Σ. (1987). *Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Γρηγόρη.

ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ. (2018, Σεπτέμβριος 5). Ανάκτηση Μάιος 5, 2019, από <http://www.xryshaygh.com>: <http://www.xryshaygh.com/enimerosi/view/o-politistikos-ethnikismos>

Βασικά Θέματα Κοινωνιολογίας και Κοινωνιολογικό Λεξικό. (1982). (Ν. Ψυρούκης, Μεταφρ.) Αθήνα: Καστανιώτης - Επικαιρότητα.